OFFICIIS MA

CI TVLLII CICERO

NIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE
Senectute: Paradoxa: & De
Somnio Scipionis.

CVM D. ERASMI ROTERO-
dami, Philippi Melanthonis ac Bartho-
lomæi Latomi Annotationibus.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS
quibusque collatis exemplaribus, diligen-
tissimè castigata.

LONDI
EX TYPO
THOM

1593

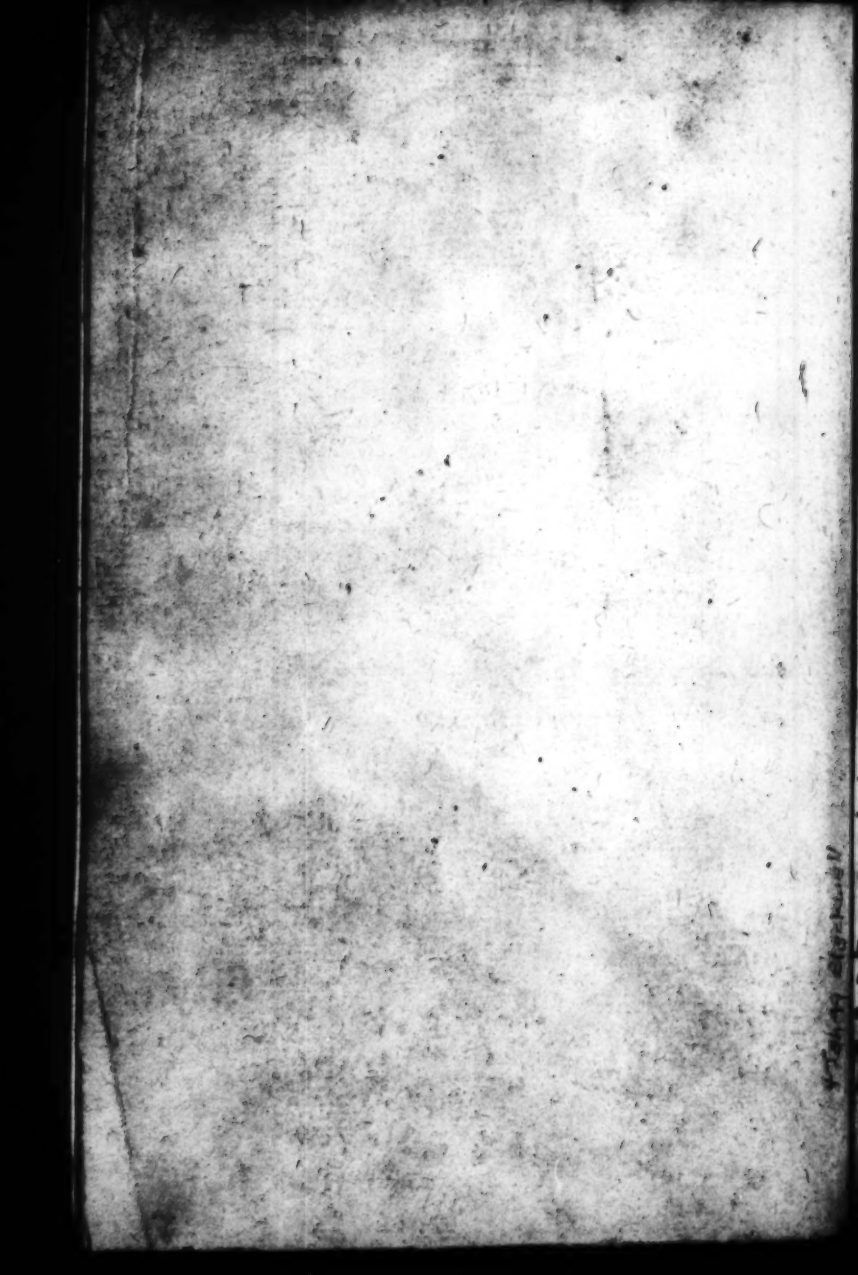

D. ERAS. ROT. ORNATISS. IACOBO TVTORI INCLYTÆ ciuitatis Antuerpiensis, Pensionario. S.D.

QVemadmodum qui sunt à scorpijs icti, solent ab ijsdem remedium petere: ita mihi conuenire videtur, Iacobe Iurisconsultorum eruditissime, vt qui literis sumus addicti, animi lassitudinẽ, aut corporis affectionem è studijs grauioribus contractam, ab ijsdem studijs, sed amœnioribus recreemus. Etenim qui verè studiosi sunt, per omnem vitam nihil aliud agunt, quàdiu licet illis suo arbitratu vitæ cursum moderari: nec tam intermittunt studia, quàm remittunt & relaxant aliquoties ingenium: cessant nunquã, otiãtur interdũ. sed interim agentes aliquid. Feriãtur aliquando. sed sic, vt otij rationem pulchrè queant reddere. Et si libet, cessant etiã nonnunquam, sed vt horũ cessatio plus adferat bonæ frugis, quam quorundam negotiosissimæ occupationes. Sic nimirum fortis & gnauus miles (conferam enim exemplum similius) dum in æstiuis, aut hibernis agit, aut dũ inducijs præstant, vt necesse non sit in acie stare, aut excubare, sub pellibus: tamẽ ita lusibus relaxat animum, ac vires reficit, vt lusu ipsi militiam sapiat. Pugnat ad palũ, iaculatur ad [illegible] quet fundam, vibrat hastam, decer[illegible] concurrit lanceis, torrentẽ natatu [illegible] natus in equum insilit: deni[illegible] li munijs, vt ad ea rede[illegible]

ganeo, aliter egregius princeps. Aliter scurra iocatur, aliter vir probus & integer. Ad hoc igitur exemplũ, cùm nuper valetudo fugitaret, vt ingenij corporísq; vires diutinis, atque immodicis studiorũ laboribus fatigatas instaurarẽ sarcirémq;, relicto Louanio, per aliquot Brabãtiæ, Flandriæq; oppida circumuectus sum: quò simul et à libris aliquantisper abessem, & amiculorũ eruditorũ conspectu fabulísq; memet oblectarem. Neq; sic tamẽ abesse potui ab adamata bibliotheca mea, quin vnum aut alterum libellũ, itineris comitem circunferrem: vt si quando fortè in vehiculo non contigisset congerro sat commodus, non deesset tamen, cuius colloquio temporis tædium fallerem. In his erant Officia Ciceronis, Lælius, & Cato, vnàcum Stoicorum Paradoxis. Inuitarat autem voluminis exiguitas, haud multùm additura sarcinulæ ponderis. Ex huius lectione mi Tutor, geminum fructum cepi: primùm enim pristinæ cõsuetudinis nostræ, quia nihil esse potuit mellitius, memoriã sic mihi renouauit, vt incredibilem animo persenserim voluptatem. Deinde sic me totum inflamauit ad honesti, virtutísq; studium, vt iampridem nihil tale senserim. Nostrates quosdam neotericos legens qui Christiani Christianæ philosophiæ mysteria profitentur, & ipsi de rebus, magna vt nobis videtur, subtilitate differunt, sed æquè frigidè. Eg quid alijs accidat nescio: mihi quid acciderit, ingenuè fatebor, siue illorũ vitio fit, siue meo. Sic subinde

mecũ inter legendum cogitabã. Hiccine Ethnicus scribit Ethnicis, profanus profanis? At in præceptis vinẽdi quãta æquitas, quanta sanctimonia, quãta syncerit as, quãta veritas, quàm omnia cõsentanea naturæ, quàm nihil fucatũ, aut fomnolentũ? Quẽ animum exigit ab his, qui gerunt Reipub. admirabilem illam, & amabilem virtutis speciem ponit ob oculos? Quàm multa sanctiõra quàm diuinitùs tradit, de gratis etiam iuuandis omnibus, de tuenda amicitia, de immortalitate animorum, de contemptu earum rerum, quarum gratia vulgus hodie, non dicã Christianorum, sed Theologorum etiam, ac monachorũ nihil hõ & facit & patitur? Pudebat interim nostrorum murum, qui sacris libris edocti, qui tantis & exemplis, & præmijs prouocati, doctrinam Euangelicam profitemur, nec præstamus. Describe nostris Satrapis talem principem, aut magistratum, qualẽ describit Cicero, dispeream ni cum sua imagine sit delirus videbitur. Quis nunc Reipub. nisi spe lucri aut honoris gratia capessit? Quis non ita gerit, vt quæstũ facere videatur, vt hostem agat earũ debuerat etiã vitæ suæ dispẽdio cõsulere? Vbi reperias inter Christianos par amicorum ad hanc imaginem, quam proponit M. T. Vbi senes, qui tam infracto animo ferant ætatis incommodũ? Vbi tam sancta seruorum in iuuenibus colloquia? Nequã ante hac magis expertus sum, verũ esse, quod scribit Augustinus, ex Ethnicorum benefactis acriores adhi stimulos

mulos ad virtutem, quàm nostratium, cum subit animo, quàm turpe non perspicere pectus Euangelica luce illustratum, quod perspectum est iis, quibus solà naturæ scintilla prælucebat: non præstare nos, qui sub Christi vexillis militamus pietati, qui stipendium immortalitatis ab eodem expectamus, quod præstiterunt ij, qui nihil hominis à rogo superesse aut suspicati sunt, aut planè crediderunt. Et posteà non desunt erassi quidam, qui studiosos ab huiusmodi libris deterreant, ceu poëticis (vt vocant) & ad morum integritatẽ officientibus. Ego verò dignos cẽsens, quos & omnibus in ludis prælegant adolescentiæ literatores, & sibi legant relegántq; senes, quos olim immaculatos tibi dicam, nunc denuò dico non solùm purgatiores, verum etiam auctario cumulatos. Siquidem adiecimus libellum de Amicitia, alterum de senectute, tertiũ de Paradoxis: atq; in omnes annotatiũculas quasdam, breues quidẽ illas, sed, ni fallor, haudquaquà incommodas. In quibus hoc potissimum agimus, vt quorundam morosam in dicendo superstitionẽ refutemus, qui ad singulas pene voces reclamitãt: Non est Latinũ, non reperitur apud probos scriptores. Ad hæc mendas aliquot prodidimus antehac à nemine, quod sciam, animaduersas. Superest vt quemadmodum mihi in hoc labore versant, Tutor semper ob oculos versabatur, ita tibi, cùm hæc leges Eras. in mentẽ veniat, tui cum primis & amãs, & studiosus. Bene vale. Louã. 4. Id. Sep. An. 1512.

VO-

VOCES ALIQVOT ANNOTATÆ EX OFFICIIS Marci Tullij Ciceronis per Eraſmum Roterodamum.

Ex Præfatione.

1 Ommunis eſt omnium Philoſophorũ.] Cùm dicamus, hoc mihi cum illo commune eſt. Commune tamẽ omnium dicitur potiùs, quàm omnibus. Etiam ſi in eodem hoc libro ſcripſit: Multa enim ciuibus inter ſe cõmunia: nec reciproci ſeruata proprietate, ſi modò locus mendo vacat.

2 Hic ſi ſibi ipſi conſentiat.] Conſentit ſibi, qui conſtat ſibi, ſuíq; ſimilis eſt. Vtrunq; rectè dicimus: Conſentit illi, & Conſentit cum illo.

Ex libro primo Annotationes.

3 Auemus aliquid audire.] Auere pro cupere: vides oratoribus vſurpatum.

4 Perſpicientia veri.] Hoc annotaui, quòd rarius eſt perſpicientia, ſicut Intelligentia.

5 Híſq; temerè aſſentiamur.] Aſſentimus homini, cui credimus: & aſſentimur rebus, quas credimus, vt liquet ex hoc loco.

6 Quæ ſocietas hominum inter ipſos.] Ipſe pronomen proximum eſt naturæ reciprocorũ: ideóque hoc loco ponitur, vbi vera reciprocatio non eſt, ſed quiddam illi ſimillimum.

7 Vel benignitatem.] Hic palàm docet M. Tullius benignitatem non significare manſuetudinem, quemadmodum vulgus putat, ſed Beneficentiam, ac liberalitatem.

8 Sed iuſtitiæ.] Iuſtum dixit, non tantùm qui ſuum cuique reddit, verùm etiam probum, omnique virtute præditum, more Hebræorum.

9 Occupatio.] Qua rem vacuam vſurpamus primi.

10 Conditione.] Pro conuentione.

11 Ad vſum hominum omnia creari.] Creari dixit, pro parari, Græcis κτίσθαι.

12 Ipſe inter ſe, alij alijs prodeſſe poſſunt.] Quod Græci ἀλλήλοις hic vertit, alij alijs.

13 Tam eſt in vitio, quàm ſi parentes.] Vulgatum eſt, in culpa, in crimine, in cauſa, in mora eſſe. Inuſitatius autẽ in vitio eſſe, pro eo quod eſt peccare.

14 Expetuntur autem diuitiæ.] Expetimus res egregias, aut vt egregias: Appetimus, ad quæ ferimur affectu magis, quàm iudicio.

15 Cum hoſte pactæ induciæ.] Vt homo pactus dicitur, cui promiſſum eſt aliquid: ita res pacta dicitur, quæ pacto promiſſa eſt.

16 Nationes bello deuictas in fidẽ recepiſſem.] Do me tuæ fidei, do me in fidem tuam: & Capio te in fidem.

17 Cùm de captiuis commutandis Romam miſſus eſſet.] Nouè dixit, miſſus eſt, pro

eò quod erat, missus est, vt ageret de captiuis commutandis.

18 Sed cum his, in quibus non præclarè agitur, si sunt simulachra virtutis.] Conijcio sic legendum: Sed cum his, quibuscum præclarè agitur, si insunt simulachra virtutis.

19 Vt enim ab illa discedatur infinitate.] Infinitas pro immensitas, vox est non admodum frequens.

20 Interius etiam est.] Pro coniunctius, siue magis affine.

21 Post consobrinaorum, sobrinorúmque.] Videtur appellare patrueles consobrinos, sobrinos duarum sororum filios.

22 Sed omnes omnium charitates.] Rarum est charitates numero multitudinis.

23 Quò est detestabilior istorum immanitas.] Pro, eóque est detestabilior.

24 Principes sint patria & parentes.] Principes dixit primi loci, quemadmodum & principem vitæ diem dicimus.

25 Quocirca nemo.] Quocirca, pro quamobrẽ, siue idcirco. Id annotaui, quòd multi viterent hoc verbum ceu patum Latinum. Vtitur hac voce & inferius aliquantò.

26 In hac elatione, & magnitudine animi.] Elationem dixit etiam in bonam partem.

27 Existúntque in repub.] Existunt, pro oriuntur, iam & ante dixit.

28 Largi-

28 Largitores & factiosi.] Vt largitio in malum sonat, ita largiter, hoc sanè loco. Et tamen largitor inusitata vox est.

29 Quod maximè natura sequitur.] Sequi dicitur, qui expetit: assequi, qui obtinet.

30 Qui ex errore imperitæ multitudinis pendet.] Pendet hinc, & pendet ex hac re, *Horat.* Dixit, De te pendentis: etiam si nonnulli codices habent, de errore.

31 Hic in magnis viris non est habendus.] Pro, numero magnorum, Græco more: ne quis hoc reprehendat alibi lectum.

32 Non est autem consentaneũ.] Pro eo quod est, nó probabile: siue pugnat, neq; cohæret, &c

33 Parum enim sunt foris arma.] Parum dixit, pro non satis sunt, siue non sufficiunt. In nonnullis pro (parum) scriptum erat parua. Videnum rectè legatur parui.

34 Et hæreditas huius gloriæ.] Hæreditas hominis dicitur, qui succedit: & rei dicitur hæreditas, in cuius possessionem succedit: vt hæreditas regni Dei.

35 Hæc sunt opera magni animi.] Quod Græci ἔργα, hic vertit opera. Nos frequentius dicimus facta, quàm opera.

36 Periculosa, & callida consilia.] Vt & Græci facinus audax θεμιὸν ἔργον vocant

37 Nunquã omnino periculi fuga cõmittẽdum. Cõmittere, pro facere, sed in malã partẽ.

38 In

38 In diſcrimẽ vocantur.] Qui veniunt in periculum.

39 De gloria vocantur in diſcrimẽ.] Qui gloriæ cauſa periclitantur: quod vt nouè dictum, annotare viſum eſt.

40 Vnum vt vtilitatem.] ὰ Græco more dixit: neque tamen non Latinè, quanquam vſitatius eſt, alterum & alterum.

41 Honorúmque contentio.] Nouè dixit contentionem honorum, contentionem ſuſceptam honorum gratia: nam honores vocat magiſtratus.

42 Similiter eos facere.] Nouè ſimiliter aduerbio ſubdit: vt ſi nautæ inter ſe certarent. Perinde atque vſitatius eſt.

43 Ad voluntatem noſtram fluentibus.] ῥέοντι. Et hoc à Græcis ſumptum. Sumpta metaphora ab æſtu maris, aut fluminis, ventiſq;. In nõnullis reperi ſcriptum, ad voluptatem: ſed mendoſe, ni fallor, etiam Græci dicunt ἀφ' ἡδονὴν.

44 Nec adulari nos ſinamus.] Videtur paſſiuè dixiſſe adulari, pro adulatione deliniri.

45 Cùm antegreſſa eſt honeſtas.] Id eſt, cùm præceſsit. Nouè dixit Cicero, quod fortaſſe Græcus diceret πρόκειται, ſiue ἡγεῖται.

46 Etiam vitioſis quid conueniat.] Vitioſus dicit Improbos, ſecus quàm mancipium, equũ aut donum vicioſum dicimus. Ne hoc quidem admodùm frequens.

47 Aiax

47 Aiax quo animo traditur.] Hanc sermonis formam satis annotavit Valla.

48 Quatenus sermo delectationem habent.] Quatenus, pro inquantum, & quemadmodum.

49 In domum multiplicatam.] Multiplicatã dixit, pro auctam. Nam quod proximarum ædium solum fuit, ædibus adiunxerat Scaurus.

50 Et vt cæteris id habenda ratio: non sua solũ, sed aliorum.] Opinor pro sua legendum, sui. Et ratio reciproci pronominis, seruabitur, si subaudias habenda homini.

51 Aliter domus ampla dedecori domino sæpè fit.] Planè aliter, vsurpauit pro alioqui.

52 Ne extra modum prodeas.] id est, ne modum excedas.

53 Inhumanus videatur insciția temporis.] Frequentius insciția dicetur eius, qui inscius est. Hic non è ad rem refertur, pro ignoratione.

54 Animaduersiones vitiorum.] Qui obseruant vitia. Non è dixit.

55 Cùm omnis honestas manet à partib. quatuor.] Manet, dixit, pro proficiscatur: pro quo Horat. dixit, defluat: Multáque merces, vnde poteſt, tibi defluat æquo ab Ioue.

56 Consociatio hominum.] Pro coniunctione.

AN-

ANNOTATIONES ALIQVOT SERMONVM AC VOCVM in secundum librum de Officijs.

1 QVemadmodum.] Pro quo pacto: secus positum est, quàm cùm dicimus, quemadmodũ dies est, ita potens.

2 Ducerentur.] Venustiùs ducitur alicunde, quod inde proficiscitur.

3 Sequitur.] Tritius est, supereſt, restat, reliquum est, consequens est, vt de officio dicamus. Minus autem vsitatum est (sequitur) in eodem sensu.

4 Maximè vtile.] Cicero videtur vitasse superlatiuum huius nominis, vtilissimum, siue vtillimum.

5 Nec me angoribus dedi.] Dat se voluptatibus, aut indolori, qui nõ repugnat, sed sese permittit.

6 Ad philosophiam retulissem.] Vt aliquò se confert, qui proficiscitur: ita se refert, qui redit, & reperit quod ante reliquerat.

7 Multùm adolescens.] Nouitate venusta nomini substantiuo addi solet aduerbium epitaseos: admodũ adolescens, admodum puer, aut puella: Ne parũ sis leno, nimium mater es. Sed hoc loco multùm referendum est ad genitiuum temporis, interiectis in medio dictionibus nonnullis.

8 Amico-

8 Amicorum, & Reipub. temporis.] Nouè dixit tempus amicorum, & Reipub. pro tempore, quod amicorum & Reipub negotijs impendebatur.

9 Requies curarum.] Vt animi requies dicitur, ita & curarum requiem dixit, cùm à curis requieſcitur: quaſi dicas, otium mentis, & otiũ ſtudiorum, cùm à ſtudijs ceſſatur.

10 Aliquid acquirunt.] Acquirere nõ eſt ſimpliciter aliquid nanciſci, ſed adiungere potius his, quæ iam parta ſunt.

11 Nos autem vt cæteri.] Ordo ſermonis perturbatior eſt, & obſcurus amphibologia. Sic ordinari poteſt. Nos diſſentientes ab his, nempe Stoicis, qui alia dicunt eſſe certa, alia probabilia, alia improbabilia. Ex mox contrà poſuit, pro verò, ſiue rurſus.

12 Quod me impediat.] Vetat me loqui, vſitatè dicimus: obſtat mihi loqui, non auſim dicere. Cùm autem impedire nihil aliud ſit, quàm impedimento eſſe: nouè dixit Cicero impediat me ſequi. Mollius & tritius eſt: impedit quò minus ſequar.

13 Cauſarum eſſet facta contentio.] Contentionem dixit pro comparatione, ſiue collatione. Sic num. 48. *lib.* 2. Sed ſi res in contentionem veniet.

14 Conſtitueret honeſtũ.] Conſtitueret dixit, proponeret.

15 Ad

15 Ad eam ſpeciem traducenda.] Traducere dixit, pro in diuerſam partem ducere, ſiue tranſferre: quod verbum in hoc quidem ſenſu eſt vſitatius.

16 Principes inueniendi fuerunt.] Principes dixit primos, ſed nouè addidit gerundium, inueniendi, ſentiens primos inuentores.

17 Conſpiratione hominum.] Conſpirationem vſurpauit in bonam partem.

18 Nulla tam deteſtabilis.] Videbatur poſci vt: ſed quoniam quæ non, reſoluitur in, vt ea non, ſubiecit quæ, pro, & ea.

19 Artibus tribuuntur operoſis.] Operoſis dictum videbatur ab opera, non ab opere. Operoſum dicitur, quod multo opere, multóq; negotio conſtat. Hic operoſas dixit, quòd operis, non animi viribus exerceantur.

20 Quibuſcum congregamur.] Congregamur dictum eſt, pro conſuetudinem habemus: & id circo addidit, cum quibus: vt dicimus, mecum habet conſuetudinem.

21 Si quid importetur nobis.] Importetur incommodum: nouè dixit, pro inferatur.

22 Cùm reflauit.] Reflare fortunam dixit, cùm eſt aduerſa: quemadmodũ reſiſtit, qui ex aduerſo obſtat: & repugnat, qui ex aduerſo pugnat.

23 Aut ſpe ſibi id vtile futurum.] Nouè nomini addidit verbum. Quis enim auſit ita loqui, venio huc ſpe, te mecum iturum ad cœnam?

Mollius

Mollius tamen est, cùm additur, ducitur spe, ductus spe. Nam spes est, pro spero, satis vsitatum.

24 Vel perpetuitatem.] Cùm perpetuum fere accipiatur pro continuo, hîc perpetuitatem vsurpasse videtur pro æternitate.

25 Compunctum notis.] Compunctum dixit, vndiq; notatum: vnde videntur Theologi dixisse compunctionem.

26 Desitum est enim videri.] pro desijt.

27 Ex bellis Transalpinis triumpharunt.] Triumphamus hostem, quem in triumphum ducimus: & triumphamus ex his vnde triumphum referimus.

28 Capitur beneficijs.] Mirum, cur non vitarit amphibologiam. Nam capitur beneficijs, qui ducitur, & delectatur beneficijs. Hic sentit beneuolentiam adipisci nos benefaciendo.

29 Amor multitudinis commouetur.] Commouetur pro excitatur, in bonam partem.

30 Capere consilium.] Dicitur, non qui consulitalium, sed qui ipse repetit consilium.

31 Animi despicientia.] Nouè dixit despicientiam, pro magnitudine, qua infra nos posita contemnimus.

32 Ac mox.] Magis nouè dixit, admirabilitatem facit, pro eo, quod est vsitatius, reddit hominem vehementer admirabilem.

33 Nec illi quidē.] Sunt qui dubitent, satisne

Latinum

Latinum sit, vti, nec, si sequatur quidem.] Hic tamen ita est loquutus Cicero atq; alijs quoq; locis, ne quis caussetur hic fuisse casum: velut libro tertio, nū. 64. Nec illi quidē septem. Rursus nū. 73. Rursus nū. 87. Rursus 89. Item 90. Item 102. Item de amicitia num. 18. Rursus 20. Rursus de Senectute. num. 27. Item 28. ac mox 39.

34 Lælius is, qui sapiens vsurpatur.] Nouè dixit pro eo, quod erat, cui vsus tribuit cognomen sapiens.

35 Cum prohiberet iniuria.] Pro eo quod erat, defenderet ab iniuria.

36 Nam aliter iustitia non esset.] Aliter nouè posuit, pro aliqui, quomodo vsurpatur & alias. Nam secus ad hunc modū non aussim vsurpare.

37 Sed etiam collocandæ.] Collocatur opera, collocantur horæ, collocatur beneficium: collocatur & pecunia, quæ insumitur, aut impenditur: sed id magis fit notum in oratione absoluta. Mollius erit, cum dicimus: collocauit in ingratum, malè collocatum beneficium.

38 Tandiu laudabitur, dum, &c.] Videbatur quamdiu magis respōsurum ad tandiu, & tamen hoc negligens subijcit dum.

39 In hominum ignoratione versatur.] Nouè dixit, pro hominibus est ignota.

40 Benignè fit indigentibus.] Bene fit, quibus præstatur beneficiū: pro quo Cicero nouè dixit, benignè fit impersonaliter.

41 Gratificandi.] Gratificandi dixit, quod Græci χαρίζεσθαι, non ad gratiam aliquid faciendi, sed præstandi beneficium.

42 Quæ te, malùm, inquit, ratio.] Malùm hic vel aduerbium est, vel (si malis) interiectio indignantis. Hoc non intelligens sciolus quispiã, ita locum hunc in plerisque codicibus depranarat: Quod te malum, inquit, rationis.

43 Sed diligenter, atque moderatè.] Diligenter hic vsurpat, non illo vulgari more, sed vt idẽ valeat, quod cum delectu.

44 Vt his ingratis esse non liceat.] Docent illud grammatici, hoc genus sermonis trifariam efferri: non licet esse ingratis, non licet esse ingratos, non licet esse ingrati. Primum elegantissimum est, postremum durissimum.

45 Latissimè manat.] Dixit Cicero, sicut latissimè patet, sicut latissimè spargitur.

46 Gratiam autem & qui reddiderit.] In locum huic affinẽ argutatur Aulus Gellius lib. 1. cap. 4. Is ibi citatur ex oratione M.T. pro Planco.

47 Gratũ se videri studet.] Vetusto more dixit, cùm vsitatius sit, qui gratus videri studet.

48 Qui rem haberẽt.] Dixit absolutè, pro diuitẽs esse. Decus autẽ cùm dicimus, rẽ habet cũ illo.

49 Nulla antea cùm fuisset.] Annotanda est nouitas compositionis: nam simplicius erat, cùm nulla antea fuisset.

50 Expilatio, direptióque sociorum.] Hoc annotauit,

notaui, quòd quidam putant expilandi verbum non posse referri ad personam, sed duntaxat ad rem, vt, expilatur ærarium: hîc videmus & socios expilari.

51 Quid? qui eius, &c.] Quid separandum est à reliquo sermone: habet enim nihil aliud, quàm vehementiam orationis, & excitat auditorem.

52 Habere quæstui.] Dixit, quemadmodũ dicimus habere risui, habere ludibrio. Quod tamen non itidem liceat in cæteris omnibus.

53 Optimates exterminarentur.] Exterminare dixit, in exilium abigere. Quo verbo secus vtuntur Theologi.

54 In Sicyonẽ attulisset.] Si Sicyõ hic est vrbs, mirũ est additã præpositionem more Græcorũ.

55 Ita perfectũ est:] perfectum est simpliciter vsus, pro factum est.

56 Mox concordia cõstituta.] dixit pro facta, siue inita, siue constabilita. Nam aliàs constituta dicuntur, quæ decernuntur, aut præscribuntur.

57 Ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit inuidia.] Noue dixit, obsit ad hanc rem, quemadmodum dicimus, conducit ad id.

58 Valere vt malis, quàm diues esse.] Valere dixit absolute, pro bene valere. Et attende compositionem, valere vt malis, quasi carmen sit, non prosa oratio.

59 Ad medium ianuæ sedentibus.] Non dubito quin meo iudicio subscripturæ sint eruditorum

torum centuriæ. Siquidem omnino legendum arbitror, ad medium Ianum: vt intelligamus eam fori partem, in qua consistebant fœneratores, & in qua versabantur, quibus cum illis res erat. Damasippus apud Horatium libro Sermonum 2. saty. 3. ex negotiatore factus philosophus Stoicus, ita loquitur:

Postquam omnis res mea Ianum
Ad medium fracta est, aliena negotia curo,
Excussus propriis.

Quem locum sic explicat Porphyrio. Quia omnes ad Ianum in basilica stabant fœneratores. Acron ita, Iani statuæ tres erant: ad vnam istarum solent conuenire creditores, & fœneratores, alij ad reddendum, alij ad locandum fœnus. Hæc Acron: quem suspicor de suo adfinxisse commentum de tribus statuis, è quibus Christophorus Landinus facit tria templa. Probabilius est medium Ianum vocari, quòd in medio foro basilicam haberet. Erat enim olim aliud fœneratorum genus, qui in foro versabantur, numeraturi protinus, si quis quid præsente pecunia mercaretur. Friuolum est autem, quod Landinus medium Ianum exponit mediâ mercaturam. De his vtique sensit M. Tullius, qui Romæ in foro ad medium Ianum sedebant, de bene collocanda pecunia disputantes. Verba Ciceronis sic habent: Sed toto hoc de genere de quærenda, de bene collocanda pecunia, etiã

de vtenda, cõmodius à quibusdam optimis viris ad medium Ianum sedentibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola disputatur. Hæc T. & paulò ante facta est de seruando mentio. Quod licet improbet Cato, tamen hinc colliget Cicero, & olim vtilitatum comparationes fieri solere. Porrò qui ad medium Ianuæ, de hemicyclis interpretantur, hoc adsere malluerunt, quàm nihil dicere. Primùm enim hemicycla nõ sunt ad medium ianuæ, sed circa ianuam potius: nec qui illic desident, magis disputant de bene collocãda pecunia, quàm de rebus quibuslibet alijs, ac plerúmq; de nugis. Iam in scriptura facilimus fuit lapsus. Ad medium Ianum, fortassis notula superposita, ũ, erat obscurior, ea sublata. Ianu nihil significabat: itaque scribas fecit Ianuæ. Aut aliquis semidoctus, qui non legerat Horatium, eoque non intelligens, quid esset medius Ianus, vertit in medium ianuæ. Nec id miror accidisse vel scribæ, vel erudituli cuiuspiam, & audaculi vitio: magis autem in opere tam celebri, tam trito, quod omnium manibus terebatur, quod quotidie prælegebatur in scholis, quod ad verbum ediscebatur, tam insigne mendum hactenus à nemine fuisse animadversum, quod equidem sciam. Sed minima pauciora monstra latebant, ac fallebant in optimis autoribus. In hoc pulcherrimo facinore libens cohorter eruditos, vt sese mutua opera iuuent,

nec inter se contentionibus amarulentis digladiantes, nec publicis studijs, si quid feliciter animaduerterint, inuidentes: quemadmodum hoc nunc damus, daturi plura si vires animo respondeant.

ANNOTATIONES IN TERTIVM LIBRVM DE OFFICIIS.

1 SI discendi labor,] Discendi nouè dixit pro discere.

2 Ea efficiens est vtilitatis.] Cupiens voluptatum, & similia, satis in vsu sunt: hoc vt minus vsitatum annotare visum est.

3 Conuenienter naturæ viuit.] Verbi casum addidit aduerbio. Id tamen apud Græcos vsitatius est, quàm apud Latinos.

4 Progressionis discendi.] Progressionem dixit profectum. Rursus paulò pòst, Si qua ad virtutē facta est progressio. Ingressus initium est, progressio profectus.

5 Quocirca.] Est alibi citatum.

6 Aliter enim reperi non potest.] Aliter pro alioqui.

7 Respublicæ cōtinentur.] Continentur dixit, pro cōstant: nam aliter continetur, quod comprehenditur, aut inclusum est.

8 Ex quo efficitur.] Efficitur dixit, pro colligitur argumentis.

9 Humana consociatio.] Consociandi verbo fortasse timuissemus vti, ni Cicero vsurpasset.

10 Violare alterum.] Græcorum more vsurpauit violandi verbum, non pro vim inferre, sed pro iniuriam facere præter ius: Græci dicunt ὑβρίζειν, & ὕβριν, nõ solum vim, sed etiam iniuriam, aut contumeliam vocant.

11 Consilium eius peremisset.] Nouè vsus est verbo perimendi, nisi fortè mendum subest, & legendum est præueniisset.

12 Deos hominésque celare possumus.] Celamus eos aliquid, quibus clàm esse volumus, quod agimus.

13 Minimè male illi quidẽ.] Peculiare est Ciceroni, ad hunc modum coniungere, quidem & illi. Quod vt apud hunc frequens est, ita haud scio, an apud quenquã vetustiorum reperiatur.

14 Consilium cepisset.] Est alibi citatum.

15 Hoc animo inter se fuisse.] Vt dicimus, nouimus inter nos, aiunt inter se, id est, alter alterum: ita hîc dictum est, hoc animo fuisse inter se, pro vtrunque in alterum.

16 Eósque exterminant.] Rursus exterminant dixit, pro è finibus suis eijciunt, quod Latini interpretes ferè vsurpant pro perdunt.

17 Orationis vanitatem.] Vanitatem dixit, vt pugnet cum veritate, cùm vulgò putemus vanitatem esse iactantiam, fortassis ob id, quòd fere mentiantur multa gloriosuli.

18 Argentariam faceret.] Vt dicitur quæstum facere, qui negotiatur, ita argentariam facere dixit Cicero.

19 Nomina facit.] Nomina facit, qui se debitorem constituit: vnde & bonæ fidei debitores, bona nomina dicuntur.

20 Semel Indicaretur.] Indicare dixit æstimare. Id annotandum putamus, quòd in omnibus, quos viderim libris, comperimus deprauatum, iudicaret.

21 Vt etiam sit minoris.] Vt hîc habet significationem exempli: confert enim factum cum facto. Qui pluris emit, cùm licuisset minoris emere, vir bonus est iudicatus, at non sapiens perinde esset, si minoris vendidisset, quod potuisset pluris vendere. Hoc admonere visum est, quòd hunc locum comperim in multis exemplaribus vitiatum, nec à commentariorum scriptoribus aliquid lucis adduci.

22 Proscripsit insulã.] Proscribitur homo, qui damnatur hoc genere dãnationis: proscribitur domus, aut alia res quæ vænalis scripto præponitur. Et insulam vocat domum vndique semotam ab ijs ædibus, quales fere sunt magnatum.

23 Societas est enim.] Subinde occurrit apud Ciceronem, vt enim, ponatur tertio loco, præsertim cùm adest verbum est.

24 Interiorem earum.] Interiorem dixit coniunctionem: vnde & intimè coniuncti dicuntur qui

arctissima necessitudine copulati sunt.

25 Testamentarijs.] Qui supponunt testamenta, aut alioqui fraude inuadunt.

26 Vinculis, & carcere castigãdi.] In nonnullis exẽplaribus pro castigãdi, habebatur fatigandi.

27 Ab hoc nulla fraus aberit.] Reciprocauit loquendi formã. Nam dicimus, non abest à superiore furto: hic dixit, ab hoc nulla fraus aberit.

28 Homo autem iustus.] Est alibi citatum.

29 Perficiat vt veros hæredes.] Rursus perficiat pro dixit, pro efficiat, siue faciat.

30 Nec cogitare.] Est alibi.

31 A fide, iustitiáque.] Est alibi.

32 Non ita magnum.] Ac mox, nõ ita turpe. Ita, tantum habet epitasin: nihil autem illi respondet, quod genus est, cùm dicimus, ita sum hominem expertus, vel denuò nolim experiri.

33 Quid? qui omnia recta, &c.] Quid separandum est à sequenti sermone: quod expergefacit lectorem, vt antè monstrauimus.

34 Nam si violandum est.] Duo senarij sunt, tametsi Cicero non seruat in his legem, quam Græci Tragici seruant. Porro in secundo versũ aut verbum Est, elidendum est aut, In, præpositio, vt constet metri ratio.

35 Multi iniqui, atque infideles.] Trochaicus est tetrameter catalecticus, nisi quod duæ postremæ dictiones in omnibus quæ viderim, exẽplarib⁹ erãt trãspositæ, boni sunt, prosunt boni.

39 In

36 In maxima gratia.] In precio esse, vsitatissimum est: in honore esse, itidem. In gratia, in gloria esse, non perinde vsitatum: eóq; annotauimus, ne quis ita vereatur loqui, cum Ciceronem habeamus autorem.

37 Si præmiúm ei proposuisset.] Videbatur hic sermo magis requirere pronomen reciprocum, si præmium sibi proposuisset: sed vitasse videtur amphibologiam. Nos in huiusmodi locis ferè solemus vti ipsi.

38 Præfractè defendere.] Cicero præfractos vocat, qui à sententia non possunt abduci: quos (ni fallor) Græci vocant ἀπαραίτητους. Præfractè, pertinaciter. Hoc annotaui, quod eruditi quidam contenderint has voces non esse Latinas.

39 Stare conuentis.] Pro seruare pacta: Inusitatius, quòd dixit Virg. Manere dictis: apud Græcos mollius est ἐμμένειν.

40 Et Ithacæ viuere otiosè.] Opinor Ithacam hîc vsurpari pro vrbe eius insulæ, alioqui mirũ, non addidisse præpositionem. Neq; enim permitteret hîc sibi Cicero, quod permisit Virgilius: Deuenêre locos lætos, &c.

41 Cuius ipse princeps.] Sex senarij sunt, quos oportet in exẽplaribus distinguere.] Cuius, hîc non efficit nisi vniçam syllabã: quemadmodũ apud Terentium eius, Deos, monosyllaba sunt vbique. Et iltius, simili contractione fit dissyllabum, & percepset legendum pro percepisset.

42 O fides

42 O fides alma!] Trochaicus est tetrameter catalecticus.] Aptum dixit vndiq; concinnatis vt Virg. Stellis ardentibus aptum, cùm quid ita contextum est gemmis, aut similibus, vt inter sese contingant; nam ab [illegible] Latina vox ducta videtur.

43 Fidem violat.] Alibi citatum.

44 Iniussu enim populi.] Iussu tuo, iniussu tuo, iussus feci, iniussus fecisti.

45 Fœdus fecerat.] Inire fœdus, ictum fœdus, pactum fœdus, ferire fœdus, pecussum fœdus, vsitatiora fuit quàm facere fœdus: & ob id annotare visum est.

46 Efficiens voluptatis.] De quo & ante annotauimus.

IN LIBRVM DE AMICITIA ANNOTATIONES.

CVm sæpe multa narraret.] Quoties iungitur hæ duæ voces, cùm & tũ, solet cõuenire modus verborũ: quod mirum est hîc non fieri: nisi fortè pro narraret, legendum est narrare.

2 P. Sulpitio vtebare multùm.] Pro multùm fuisti familiaris. Satis nouè dictum est: nam vsitatius, multus mihi cum illo fuit vsus.

3 Ne inquam, & inquit sæpius int.] Hunc locũ subtaxat Valla in præfatione dialogi de libero arbitrio, sed argutè magis quàm grauiter: nã

Cicero

Cicero non enumerat verba, sed ostendit genus sermonis: quod submolestum esse solet iteratione.

4 Sibi suo tempore.] Sibi additum est non perinde festiuitatis gratia, atque vt respondeat dandi casui, quem ex sequitur Reipub.

5 Eam viriditatem.] Vigorem appellat viriditatẽ: nã languescit vigor illis, quæ marcescũt.

6 Qua se inquietẽ.] Aut subaudiendum est, qua de se, aut addendum. In nonnullis, pro qui habebatur quæ quæ lectio mihi magis arridet, vt referatur ad verbum differebar, ea, quæ.

7 Quia cum Scipione vixerim.] Non inficior (quia) iungit verbis subiunctiuis, sed haud scio, an scriptum fuerit qui.

8 Æque Græcorum.] Legendum arbitror, atque Græcorum: vt sensus sit, ne doctorum quidem omnium hanc esse consuetudinem, sed tãtum Græcorum.

9 Nisi in bonis.] In bonis Græco more dixit, pro inter bonos.

10 Qui assequuntur, quantum homines possunt.] Assequũtur, positum videtur pro sequuntur, vt Græci dicunt, παρακολουθεῖν. Quanquam in alijs legitur, sequuntur.

11 Ex infinitate societatis.] Rursus infinitatem dixit, haud scio, vnde. Nam ab infinito non potest dici infinitas, sed ab infinitate potest (quod tamen in vsu nõ est) quemadmodum ab affini dicitur affinitas. Nisi quod nonnullis exẽplaribus habeba-

habebatur, ex infinita societate generis humani.

12 Nihil aliud nisi.] Et nihil aliud quàm, vtrũque Latinè dicitur.

13 Præclare illi quidã, quod alibi notauimus.

14 His communis vita contenta.] His confecta est, vsitatius dicitur: de his contentus sum nescio an Latinè dicitur. Videndum igitur, an locus mendo vacet, ac plane non puto.

15 Vita vitalis.] Sic enim Græci dicũt ζωὴ ζωτικὴ, quasi dicas, viuibilis vita. Nam iuxta veterũ exemplaria lego: Principio, cui potest esse vita vitalis: non, quis potest, vt in nonnullis scriptũ visitur.

16 Quo cũ omnia.] Ego malim, quicũ omnia.

17 Opes, vt colare.] Hic palam distinguit opes à luxurijs: licet altera res alteram soleat comitari. Inopia est amicorum magis, quàm rei familiaris, & potentiæ verius, quàm egestatis.

18 Nec agri quidem.] Citatur alibi.

19 Luxuriæ Cõditione.] Condition dictũ hîc videtur nõ à cõdendo, sed à condiẽdo. Inter iuuenes autẽ his etiã de rebꝰ solet esse cõtentio.

20 Ab amico quippiam contendisse.] Attendẽ rectè dici, hoc à me cõtendit, pro eo quòd erat, hoc à me instanter petit.

21 Neque immunis, neque superba.] Immunem dixit quòd abhorreat à communi functione vitæ: quemadmodum olim philosophi, & hodie monachi quidam abhorrent à functionibus vitæ communis.

22 Amabilisimũ nodum.] Ab huiusmodi nominibus rarò videmus superlatiua. Quis enim legit mirabilisimus? aut quis sic ausit loqui?

23 Neq; diligat.] Neq; & nec cõiunxit. Id annotaui ob quosdã in his nimiùm superstitiosos.

24 Intolleratilius fieri potest.] Fieri dictum videtur pro esse, Græcorũ more γίνεσθαι, siue γίνεσθαι.

25 Quasi termini dirigẽdi.] Aut diligendi dixit pro vndiq; eligẽdi, aut dirigendi legendum est.

26 Quam multa enim.] Quantò sanctiùs hic, quàm Theologi quidam, qui docent ordinem charitatis.

27 Edixero.] Videtur vsurpasse pro dixero.

28 Est enim quatenus.] Græco tropo est vsus; est vbi, pro alicubi: est quatenus, pro aliquo vsq; est quando, pro aliquando est, vt vir viro præstet, pro aliquo modo vir viro præstat.

29 Mediocre telum.] Telum nouè dixit instrumentum. Nam telo assequimur, quod ferimus.

30 Quasi aquis tempestatis.] Æquè mendosè (ni fallor) in alijs scriptum habebatur, equis tẽperatis. Legendum arbitror, equis tẽratis. Nam vt modice tentamus equos prius, quàm laximus illis frænos ad cursum: ita nó statim recenti amico per omnia fidendum. In vetustioribus exemplaribus habebatur aquis non equis. Et hæc lectio magis etiam arridet mihi: quandoquidem cursus nó minus nauium dicitur, quàm equorum: & nautæ demissa bolide tentant profundita-

funditatem aquarum prius, quàm paſsis velis ſe credant arbitrio ventorum.

31 Periclitatis moribus.] Periclitatis pro expertis, & experimento probatis, dixit paſsiuè.

32 In bonis rebus.] Nouè bonas res dixit, ſecundas: malas, aduerſas.

33 Sicut aliarum rerum ſocietates.] Licet reclamant omnes, quos viderim, codices: tamen dubitandum non eſt, quin pro ſocietates, legendum ſit ſatietates.

34 Patres eſſe duxerunt.] ἡγήσαντο. id eſt exiſtimauerunt. Ita planè vſurpauit: licet eos quoque ducimus eſſe patres, quos patrum habemus loco: cùm ſciamus non eſſe.

35 Aliter enim amicitiæ ſtabiles.] Aliter pro alioqui, ſicut antè commonſtrauimus.

36 Quanta maxima poteſt.] Hanc loquendi formam nullus auderet ſequi, niſi Ciceronem autorem haberemus.

37 Ad amicos redūdet infamia.] Ab inundatione, quæ ripas egreſſa, proxima quæq; cōprehendit, atq; inuoluit: vſitatius tamē eſt, recidit.

38 Et alterum acquirit.] Rurſus acquirit dixit, pro adiungit, & lucro apponit.

Ibidem: Quæque ipſi non tribuunt amicis.] Aliter tribuimus amicis, quod illis adſcribimus, aut etiam concedimus: aliter hic dixit, tribuunt amicis, pro eo quod eſt, præſtant: atque in hoc ſenſu planè rarum eſt.

39 Colent

39 Colent [e inter se.] Satis erat colent inter se, & ita fortassis à Cicerone scriptum erat.

40 Tum eleuare.] Id est, leuius reddere: vnde eleuatur autoritas hominis cui pōdus detrahitur.

41 Coaptatio.] Ita ferme depravatum est in omnibus libris, cùm scribendum sit cooptatio.

42 Hodie me ante omnes.] Duo senarij trimetri sunt ex fabula, cui titulus Epicureus.

IN LIB. DE SENECTVTE ANNOTATIONES.

1 TErtius versus ita mutilus est, vt ne constet quidē ea pars, nisi in Deprimeris elidas vltimam consonantem. Integer erit, si post hoc verbum addas, post, aut mox, aut dein: tum fine adijcias, mi, vtranque vocem addidit Theodorus, hæc Græce vertēs, ὕστερ' ἄν ἰμοί siue vt expleret metrum.

2 In multis codicibus depravatè scriptum erat præmij, pro pretij. In eodē carmine videtur elidendum, s, in deprimeris. Est autem versus imperfectus.

3 Ille vir haud magna in re.] Quidam depravarunt, haud magna cum re, non agnoscentes Romani sermonis elegantiam, qua vsus est Horatius in Epistolis:

Me libertino natum patre, & in tenui re
Maiores pennas nido extendisse loqueris:

Fortunæ tenuitatem, & rei familiaris angustiā significans. Rursus in satyris.

Va-

Fallidus male filius in re Præclara fublatus?

Diuitem indicans. Ad eum modum Ennius (opinor) deſcribitur. Fortuna quidem tenui vir, ſed egregiæ fidei. Nam videtur & hoc eſſe fragmentum Enniani carminis, vt finis Heroici carminis ſit. Ille vir haud magna in re: initium alterius. Sed plenus fidei. Non refellam hic Petri Marſi, vel aliorum commenta, cùm ipſe Theodorus videatur non animaduertiſſe M. Tullij ſenſum, vt qui verteret, ἐπὶ σφόδρα μὴ ἀπὸ μικρᾶς, quaſi Flaminius de re leui ſit diſcruciatus. Alioqui addidiſſet articulum Græcum, ὁ οὐκ ἀπὸ μικρᾶς σφόδρα. Sed quid hoc ad rem, aut quî cohæret, ſed plenus fidei? Certè ἐπὶ σφόδρα, Græcis ad facultates referri non poteſt.

4 Quibus meipſum.] Nouum ſermonis genus. Neq; enim hoc ſentit ſe ſuſpicari, iuuenes iſtâc rebus commoueri, quibus ſuſpicatur ſeipſum commoueri. Quis enim ſuſpicatur de ſeipſo?

5 Etſi te quidem.] Quod hic abſolutè ſubijcit, Etſi, id vſitatius eſt in quanquam: neque tamen verebimur imitari Ciceronem.

6 Adeptam.] Dixit paſsiuè, quod tamen in, uentu rarius eſt.

7 Tanquam Deum ſequimur.] Alluſit ad prouerbium ἴσα θεῷ vnde διαφέρειν dicuntur, qui naturæ repugnant.

8 Quaſi victum & caducum.] Sic habetur, in pleriſque codicibus: legendum autem vicinum,

atque caducum. Nam flaccidum, & vigore carens, vietum dicitur.

9 Speramus quidem senes fieri.] Nouum est speramus fieri.

10 Propter opes, & copias.] Nouū est copias vsurpari, non pro exercitu, sed pro diuitijs.

11 Nec herclè si egó &c.] Constat hunc locum deprauatè legi in omnibus vulgatis exemplaribus, excepta proxima æditione, quam multo castigatiorem debemus eruditissimo viro Baptistæ Egnatio. At vt ille legit, ita vertit Theodorus Gaza: ἀτὰρ, ἂν εἰ ἐγὼ σταίην ἄν, ἴσως ἂν ἐνέγκαιμι ἂν οὐ ἀδικεῖος ἀκμαιοτέρα πατρὶ αὐξήν. Ac rectè quidem Theodorus, sed aliquanto commodiùs extulit Plutarchus in Apopth. ἀλλὰ νὴ ἂν ἐγὼ σταίην ἂν ἐγκύμων ἀνδρὸς, ἴσως οὐ κάκιον.

12 Qui Tarentum recipit.] Recipit qui promittit. Recipit se, qui redit, vnde venerat. Recipit, cui redditur aliquid. Recipit vrbē, qui recuperat.

13 Ad Capuam.] Nomini vrbis addidit præpositionem.

14 Quæ pro Reipublicæ salute fierent.] Est ab Hectoris apophthegmate profectum:

Εἴτε οἱ αὖτε ἄρεσσι ἀμυνέμεν ἀμφὶ πατρίδι.

15 Contra Rempublicam ferrentur.] Ferri dicuntur plebiscita, ac leges: Cæterum quod sequitur, contra auspicia ferre, legendum arbitror fieri, non ferri.

19 Ad

16 Ad Appij Claudij.] Vt vſitatum eſt accedit adhoc: ita infrequens eſt, accidit ad hoc, vnde mendum arbitror. Vt in alijs rectius legi, accedebat: Gaza vertit ἐγένετο.

17 Hanc ille egit.] Nouum eſt, egit orationẽ, pro habuit orationem. Et mox.

18 Septem & decem annos.] Opinor legendũ, decem annis. Neque enim dicimus triduum poſt tuum abitum profectus ſum, ſed triduo.

19 Similéſq; ſunt, vt ſi qui, &c.] Nouè dictũ & hoc Ciceroni: mollius erat, perinde faciunt ac ſi, &c. Hoc annotandũ putaui, ob quorundã in dicẽdo moroſitatẽ, cum videamus nec Cic. vſq; adeò fuiſſe ſuperſtitioſum, ac paulò inferius.

20 Cedò, qui veſtram Remp.] Apparet carmẽ eſſe iambicum tetrametrum: & conſtat addita dictione, tantam, quæ in noſtris vulgatis exemplaribus hactenus non habebatur, vt legatur ad hunc modum: Cedò qui veſtram Rempub. tantam amiſiſtis tam citò? Sed aliter verſus non perinde conſtat ſuis pedibus, niſi legamus: Porrò veniebant rhetores noui, ſtulti, adoleſcentuli. Et veriſimile eſt, ſcribam pro rhetores poſuiſſe oratores, ceu vocem idem pollentem. Cæterùm quod in vulgatis codicibus habetur ſcriptum, vt eſt in Ennij Poëtæ libro: in alijs: vt eſt in Ennij poſteriore libro, haud dubiè mendoſum eſt. Legendum autem, vt eſt in Næuij ludo, ſiue in Næuij Poëtæ ludo: nam & Theodorus ver-

tit ὁ πολύς. Præterea quod in noſtris habetur, ſi enim percontantur, quemadmodum legiſſe videtur Theodorus: alij leguntur. Sic enim percontanti, vt eſt in Næuij ludo, reſpondentur & alia, & hoc in primis.

21 Cùm ætate proceſſiſſet.] Qui prouectæ ſi ætatis, eum dicit in ætate proceſſiſſe.

22 Ne perdam memoriam.] Vulgò putabant officere memoriæ, ſi quis legeret inſcriptiones ſepulchrorum.

23 Omnia quæ curant.] Aliter curo, quibus proſpicio: alter ea, quæ mihi curæ ſunt.

24 Ad ſummam ſenectutem.] Dixit, ſicut ad extremum, pro poſtremo loco. Et nouè dixit facere tragœdias, pro ſcribere.

25 Quàm illud idem.] Fortaſſe videbor nodum (quod aiunt) in ſcirpo quærere. At mihi videtur locus non carere mendo: ſi quidem hic ſermo. Melius Cæcilius de ſene, &c. Videtur eſſe non Catonis probantis quidem ſuperiorem Cæcilij ſententiam, ſed hanc non perinde probantis, quam his verſibus complexus ſit.

Ædepol ſenectus, ſi nihil quicquam aliud vitij
Apportet ſecum, cum aduenerit, vnũ id eſt ſatis,
Quod diu viuendo, multa, quæ non vult videt.

Sunt Senarij tres comici, & ſermo nõ ſapit orationem Rhetoricã, vt nihil quicquã, & apportet ſecum & quæ non vult. Hæc nimirũ comicorũ veterum ſunt. Quanquàm verò proximum eſt

Lælij

Lælij personam ab hoc loco submouendã esse, vt accipiamus Catonem ipsum diluere, quod sibi è Comico obijceret: hîc mecum facit Theodori Gazæ interpretatio. Nec apud hunc additur idem: quæ vox mihi videtur adiecta abs quopiam volente explicare, quid demonstraret pronomen illud, qui subiecerit, id est: ac rursum ex (id est) abbreuiato factũm idem.

26 Illud verò idem.] Rursus hic sermo videtur esse Catonis sibi locũ alterũ obijcientis ex eodẽ Poëta, citantis alios duos è Cæcilio senarios:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Quòd si versus duriusculi sunt, nemo miretur, cùm alicubi Cicero scriptorem hunc ferreum vocet. Citantur autem apud Nonium Marcellũ ex Ephestione in dictione Senium: vbi non additur etiam, & deputo legitur, non reputo.

27 Facit sibi audientiam.] Nouè dixit, neque non eleganter tamen, pro eo quod erat, reddit attentum auditorem.

28 Nec erat ei verecundum.] Opinor pro verecundum, legẽdum verendum, nisi fortè idem est verecundum & verendum.

29 Nec vos quidem.] Citatur alibi.

30 At multi ita sunt.] Hoc loco quidam admiscuerant rursus personam Lælij, cùm sit sermo Catonis sibijpsi hæc obijcientis, ac sibi mox respondentis.

31 Nisi tanquam lumini.] Tanquam adhibitæ ad significandam similitudinem.

32 Quanta percipi potest maxima.] Hanc sermonis figuram & antè notauimus.

33 In Gallia exhortatus est à scorto.] Si locus mendo vacat, exhortatus est, dixit passiuè.

34 Damnati rei capitalis.] Damnati capitis, vsitatius est: Damnati rei capitalis, hoc venustius, quo rarius.

35 Crebro funali.] Funale dixit tedam, aut facem, ex vnctis funibus contextam.

36 Tum compotationem.] Græci Latinè non loquuntur: sed Cicero interpretatur, quod Græci dicunt συμπόσιον & σύνδειπνον.

37 Magisteria delectant.] Magisteria videtur dicere regna conuiuialia.

38 Emeritis stipendijs.] Emeritos milites vsitatè dicimus: Emerita stipendia, rarius est.

39 Secúmq; vt dicitur, viuere.] Apparet idem esse cum illo: Tecum habita.

40 Fabulam elicuisset.] Vide num locus mendo vacet, & num legendum, ædidisset.

41 Versiculo quodam.] Versus adhuc extat:

Γηράσκω δ' ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος. i.

Assiduè discens plurima, fio senex.

42 Existit tanquam ad articulos.] Eleganter dixit gemmam existere, quæ emergit, & ad articulos dixit, pro iuxta articulos.

43 Non illius quidem iustæ.] Vide lib. 2. Offic. num. 33.

44 Quod

44 Quod cuique temporis.] Quod temporis, pro quod tempus, siue quantum temporis.

45 Coagmentauit.] Pro coniunxit, siue conglutinauit.

46 Neque funera fletu faxit.] Nouum est facere funus, pro agere exequias.

47 Quod ad eam propius adsum.] Nouum est adsum ad eam, eóque visum est annotare.

48 Vtinam essem terminaturus.] Vt naufragium facit, cui nauis frangitur: ita terminat vitam aut gloriam, cui finitur gloria aut vita.

49 A calce ad carceres.] Mirè coniunxit diuersas metaphoras. Siquidem à calce, sumptum est à corpore humano: ad carceres, sumptum est à spatio ludorum equestrium.

IN PARADOXA CICERONIS.

1 SEd dicendo consequi tamen.] Conduplicauit coniunctionem, sed tamen: sicut fit in attamen.

2 Quæ non sanè probantur in vulgus.] Nouè dictum in vulgus pro vulgo.

3 Quasi punctis quod proposuit, efficit.] Rursum efficit, positum pro colligit.

4 Ludens conieci,] pro collegi positum, sed tumultuariè.

5 In tuo nomine apparuit.] Nouè dictum videtur in tuo nomine: & apparuit dixit, pro

in apertum prodijt, ἐκδέδωκε, subindicans hoc opus non esse huiusmodi, vt debeat in lucem & in publicum exire.

6 Quæ dicuntur in scholis θέσεις.] θέσεις Positiones sunt, & argumẽta disputantiũ. In nonnullis codicibus falsò scriptum erat κτήσεις, & adiectum possessiua: quanquam & in cæteris positiua, non à Tullio additum, sed à lectore reor adiectum fuisse.

7 Non modò non repugnanti.] Non modò posuit in posteriore sermonis parte, præter morem vulgatum.

8 Suis quisq; fungitur moribus.] In alijs scriptum comperi fingitur, & rectius sanè. Nequeo enim dubium quin retulerit prouerbiale dictum, cuius meminit Cornelius Nepos in vita Pompeij: Suam cuique mores fingunt fortunã. Proinde & hic legendum arbitror, suis cuique moribus fingitur.

9 Matellionem.] Arbitror dici, signum repræsentans seruum porrigentem matulam.

10 In libertatem vindicari vult? Minimè.] Hic in nonnullis codicibus adduntur ea, quæ paulò inferius adijciuntur, quibus & possumus, & debemus. Rursus quæ sequuntur, quibus & possumus & debemus videntur à contextu reuulsa. Sic enim apparet legendum: Quid enim adiungitur, nisi vobis vniuersis, quibus & possumus, & debemus. Dominum mutare, non liber esse

vult.

vult. Nos verò si quidem, &c.

11 Et fructuosas.] Rursum fructuosas dixit, pro frugiferas. Hoc admonendum putaui, quòd quidam abhorrent ab hac voce, tanquam parum Ciceroniana.

IOANNES MATTHÆVS PHRISSEMIVS.

285 Æthionis tabula.] Mirum quàm hic variant exemplaria, dum in alijs auctionis, in alijs actoris, in alijs actionis, in alijs Actæonis legitur: quarum lectionum nulla satis arridet. Video fuisse, qui legerunt Echionis: cui ego libentissimè subscripserim, cùm inueniam apud Plinium Echionem insignem pictorem fuisse: & certum est Ciceronem hæc de eiusmodi tabulis loqui, in quibus quippiam erat depictum.

IN SOMNIVM SCIPIONIS.

Pag. 297. ILli autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij & Veneris modorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè modus est.] Hic locus nonnihil torquet eruditos. Nam & in nostris exemplaribus habetur varius, in nonnullis sic habetur:

tur: in nonnullis sic habetur: Octo cursus, quibus eadem vis est modorum, septē effi. &c. Nec vlla mentio vt Mercurij & Veneris. At Theodori versio discrepat ab vtraque lectione. Sic enim reddidit: ἐκεῖνοι γὰ μὴν οἱ ἐκτὸς δρόμοι, ὧν δίτιν ἀνυσις ἐστὶν ἑνὸς μέλους, ἐπτὰ διωρισμένοις τοῖς διαστήμασιν ἴσχυε δοκοῦσι, ὅστις δήποτε ἀριθμὸς, σύστημός ἐστι πάντων ὄντων ἴσος. id est. Illi autem octo cursus, quorum gemina ijsdem vis inest, septem interuallis distinctos efficiunt sonos: qui sanè numerus, planè rerum omnium nodus est. Videtur enim pro modus legisse, nodus, qui vertit σύστημα. Qui addiderunt, Mercurij & Veneris, videntur terræ quoque dedisse suum sonum. Quanquam totum hoc de concentu orbium commentū, dictu iucundius est, quam vero similius. De terra certè non sensit Cicero, quam vnam facit immobilem, docens reliquorum orbium sonos ex agitatione motúque cieri. Hoc isti parum animaduertentes, ne sint soni nouem eandem vocem tribuerunt Veneri & Mercurio: quod in organis musicis aliquoties fit, vt duæ chordæ reddant eundem sonum. Iam quòd Cicero loquitur de septenario, cùm orbes sint octo, bifariam potest explicari. Primum, vt summa acuta, & ima grauis, accipiantur pro eadem, propter summam consonantiam, veluti fit in Magade. Deinde vt in Ciceronis sermone, septem referamus non ad sonos, sed ad Interualla, efficiunt sonos distinctos

ſtinctos ſeptem interuallis. Siquidem in [illegible] octo quidem voces ſunt, ſed interualla non niſi ſeptem. Porrò quod Marcus Tullius ait. Eadem eſſe vim modorum in alijs octo, non ſentit omnes ſonare, ſed ad Harmoniam abſoluendam pariter agere. In quo differunt omnes à terra: cui talis vis non adeſt.

Quid autem ſecutus Theodorus, qui verterit [illegible], non ſatis queo diuinare, niſi forte ſenſit de duplici motu ſphærarum, non de ſonis. Quanquam in his quid attinet torqueri, cùm ipſe ſermo Græcus non ſatis cohæreat? Et fieri poteſt, vt Theodorus aliud ſcripſerit, quàm legimus. Si tollantur ea verba, quæ ſatis apparet ab erudito quopiam addita, demonſtrauimus nihil eſſe ſcrupuli.

ARGV-

ARGVMENTVM PHILIPPI MELANCHTHONIS IN OFFICIA CICERONIS.

Quid conferat lectio librorum de Officijs Marci Tullij Ciceronis.

QVEMADMODVM *vetant in exercendo ſterili ſolo aut ſumptus facere, aut ſumere laborem: ita lecturis ſcriptorem aliquem in primis videndum eſt, quid doceat, & quam inde acceſſionem ad ſtudia noſtra facere poſſimus. Porrò vix pauci in relegendis ſcriptoribus ſecum ipſi deliberant, ecquod operepretium facturi ſint: & bona pars diſcentium in vniuerſum neſcit, ad quem ſcopum ſtudia omnia dirigenda ſint. Proinde initio huius libelli & argumentum operis indicandum eſt, & quid conferat ſtudijs noſtris. Ea demum eſt ſolida eruditio de rebus moribuſq; recte iudicare poſſe: deinde quæ animo comprehenderis, perſpicuè & commode explicare, atq; eloqui. Rerum cognitio ad iudicandũ & ad parandam prudentiam eſt neceſſaria. Magna in primis optimorum verborum copia requiritur ad dicendum. Voco autem rerum ſcientiam phyſiologiam, mathemata, præcepta de ciuilibus moribus. Nã de religione hic nihil dicimus. Eſtq; ad communem vitam in primis vtile ea tenere, quæ de moribus, déq; ciuili vitæ conſuetudine tradita ſunt. Belluam dicas, nõn hominem, quiſquis*

non

nor est excultus hoc doctrinæ genere, & ad humanitatem, & ciuilia officia assuefactus. Nam virtutis incunabula atque rudimenta sunt hæ literæ, quibus ad honestatem teneri animi aluntur, & incitantur. Porrò non alius extat libellus de moribus absolutior Officijs Ciceronis. Diligentissimè enim præcepit de omnibus vitæ partibus, quid deceat quamlibet ætatem. Accedit huc etiam, quod iusto ordine formas virtutum proposuit, vt extarent ob oculos lectoribus, tanquam regulæ omnium consiliorum & factorum. Fecit enim quatuor virtutis membra: Prudentiam, Iustitiam Fortitudinem, Modestiam: quæ tanquam locos communes proponant sibi adolescentes, vt eò referant omnia de moribus consilia & quos (iudicaturi, quid deceat) ceu Theseium filum sequantur. Nam vt Zeusis, cùm Helenam Crotoniatis pingeret, inclusam habebat in animo pulcherimam quandam mulieris speciem, seu (vt Græci dicunt) ἰδέαν, collectam ex optimis exemplis: ita iudicaturos de moribus oportet animo tenere tanquam formas, quasdam virtutum descriptiones, quas consulant, quas intueantur, in quas defigant oculos, quotiès de honestate deliberant. Neq; ego hîc de religione dico, quæ ex sacris literis petenda est. Ciuilis vitæ consuetudo à Cicerone describitur, cum qua religio nihil pugnat. Scripsit de Officijs etiam diuus Ambrosius: credo, vt pueris inculcaret religionem de qua videbat in Ciceronianis nihil præcipi.

Verùm

Verùm ego religionem ex diuinis literis censeo hauriendam esse: de ciuilibus moribus malim audire Ciceronẽ, qui maximis rebus gestis, versatus in Republica principe orbis terrarum, vsu pleráq; comperit, pleráq; ex Graecorũ scriptis, qui maximas ciuitates gubernauerunt, vertit. Habes itaq; quid hic libellus ad iudicãdum conferat. Est enim vel prima prudẽtiæ pars, tenere præcepta de moribus. Est autẽ Cicero res partitus in honesta & vitia. Honestatis partes in primo libro tractat, vbi primùm virtutes desinit dialectica quadã consuetudine: deinde cõgerit multa præcepta de moribus, velut in aceruũ. In secũdo libro res omnes enumerat, quas natura ad vtilitatem, seu vsum hominũ condidit: docétq; quẽ ex quaque re vsum percipere debeamus. In tertio confert cũ honestate vtilitatẽ.

Quid ad dicendum conferat libellus Ciceronis de Officijs.

PRaterquam quòd, vt cætera Ciceronis omnia, magnum numerum lectissimorum verborum, & figurarum suppeditabit hic libellus: ideò etiam ad dicendum aliquantò plus, quàm pleráque alia scripta, confert: quia locorum aliquot communiũ formulas, & propemodum simulachra continet. Porrò, cùm hi loci virtutiũ ac vitiorum regulæ sint, ad quas hominum mores & facta exigimus in iudicando, oratio etiam omnis referri ad eos debet: inde argumenta, amplificationésq; reputãtur, vt si quis ingratũ dicat, multa

sa illis non de persona tantùm, sed de ipso etiam vitiò genere erunt dicenda: erit que danda opera, vt intelligant auditores, quanta sit in eo vitio turpitudo. Verùm id nemo præstare poterit, nisi locorum illorum formulas bene meditatas habeat, & exempla veterum teneat, vnde verba, sententias, & ornamenta mutuetur. Erit itaque hic libellus veluti penu, & (sicut inquit Thucidides) θησαυρὸς, vnde depromant orationem studiosi, de quacunque re dicendum fuerit. Hinc argumenta, hinc sententias, hinc figuras, hinc apta verba excerpant. M. Cicero magnum instrumentum eloquentiæ id esse putauit, habere locos in numerato paratos, atque expeditos: in quibus procudendis multùm profectò Ciceronis exemplis adiuuabimur. Quæ enim potest de dolo malo, déq; equitate vberior, grauiórue disputatio excogitari, quàm illa de re in tertio Officiorũ? qua ad innumerabiles causas ceu Delphico gladio vti possis. Plurimùm etiam ad dicendum conducunt narratiuncula, quæ sunt in hoc opere & multæ, & variæ. Quondam in Rhetorices progymnasmata erant διηγήσεις (sic enim vocarunt.) In quo genere qui se volent exercere, magnam hîc exemplorum copiam inuenient. Et cùm nihil sit difficilius, quàm commodè narrare, vix est alia exercitatio fructuosior, quam hæc. Quanta (Deum immortalem) elegantia, quantus lepos est in narratione gestorum Arati Sicyonij in secundo libro? Non minorem laudem meretur Gy-

gis

gis Lydi historia versa ex Platone, in libro tertio: Similes aliæ multæ sunt in hoc commentario quas sibi ad imitandum proponant, quicunque tolerabiliter dicendi studio tenentur. Eaq; exercitatio non tãtùm augebit verborum supellectilem, sed etiam, quæ mihi in dicendo penè maxima virtus videtur, bene disponendi scientiam. Nam indocti non tantùm adulterinæ monetæ verbis orationem obscurant, sed ita etiam confundunt, ac miscent omnia, vt intelligi prorsus nequeãt. Scholia alicubi brevissima adscripsimus, quæ indicarent lectori orationis ordinem, & dispositionem: quam qui deprehenderint, facile sententiã scripti assequentur. Nam de consilio autoris pronuntiare aut indicare nemo potest, nisi serie orationis animaduersa. Vbi sententiam collegeris hic immorandum erit in singulis membris orationis: videndum quo genere verborum, quibus schematibus orationis vsus sit Cicero. Estq; cum illius oratione certandum, & nostris verbis exponendum argumentum. Ita fiet, vt & sententiam propiùs aspicias, & clariùs appareant lumina Ciceroniana orationis, vbi cum tua μετάφρασιν contuleris. Interea & verba, & sententiæ autoris obiter firmius adhærescent animo. Sed faciamus in exordio periculum. Initio proponit Latinè se de Philosophia ad filium scribere: quod totidem verbis dici poterat. Verùm est addita occupatio, cur in tanta copia Græcorum scriptorum ipse Latinè scribat: de-

dem de rebus, quas Graci copiosissimè splendidissiméq; tractauerunt: & facta præceptoris mentio, & vrbis, & (vt in distributione) sua cuique subiecta ratio. Et q̃ exordium cum occupatione coniuncta propositio: Quanquam extant de moribus sapientissimè scripta multa à Gracis, & cùm Crantippus doctrina, tum Athenæ ipsæ exemplis te erudire queant: tamen, quia meus mos est Latina cum Gracis coniungere, volebam Latinè ad te Philosophica quædam scribere. Ad eundem modum in omnibus partibus orationis Ciceronianæ sententiæ, earúmque figuræ exercitiendæ sunt.

PHILIPPI MELANCHTHONIS ANNOTATA IN M.T. CIC. libros de officijs.

QVanquàm,] pag. 3. lin. 20. Propositio. Latinè de philosophia scribo. Et quæ figura occupatio, tametsi Græcis abundes.

Sed etiam in dicendi.] pag. 3. lin. 28. Circumstãtia. Sæpe aliàs Latinè scripsi de Philosophia.

Quamobrem.] pag. 5. lin. 18. Reiectio.

Non pœnitebit.] ibidem lin. 8. id est non parum videbitur, sicut Terentius in Heautontimo.

Sed tamen nostra.] ibid. Res alij fortè tradent non infœliciter, at meæ proderunt ad latinè dicendum.

Nec verò arroganter.] ibid. lin. 13. ἀντίφρασις, cui sua putet conducere ad locupletandã facundiã. Vis enim dicendi maior est in illis.] ibid. lin.

21. Duplex est dicendi genus, tragicum & violentum in forensibus orationibus, comicum & summissum in philosophicis disputationibus.

Et id quidem nemini.] pag. 4. lin. 24. Amplificat collatione Græcorum, quòd nemo elaborarit in vtroque genere dicendi.

Sed cùm statuissem.] ibid. lin. 31. secunda pars præfationis, cur de officijs scribat.

Nulla enim vitæ pars.] pag. 5. lin. 10. Commendat ab vtilitate.

Cõmunis est.] ibid. lin. 22. Ab exẽplis aliorũ.

Sed sunt, &c.] ibid. lin. 26. Taxat eos, qui parum ciuiliter præceperunt de officijs.

Nam qui summum bon.] ibid. lin. 25. Hoc ad Epicureos pertinet: quanquam enim summum bonum in voluptate ponat Epicurus, tamen nõ potest perpetuò voluptatem inter optima ducere. Sæpe enim honestatem coget natura præferre: neque enim promiscuas libidines probare poterit: itaque à natura vincitur.

Quoniam Aristonis.] pag. 6. lin. 14. Aristo & Pyrrhus nullum delectum mediarum rerum reliquerunt, vt inter optime & pessime valere inter inopiam & diuitias nihil dicerent interesse. Id verò alienum est à communi vita, & ciuili consuetudine. Herillus solam scientiam dicebat esse bonum.

Placet igitur.] ibid. lin. 23. Principio definitio est concipienda ex Dialecticorum doctrina.

In præceptis, &c.] pag. 7. lin. 17. Sicut medi-

ci-

cina dupliciter tractatur: nam aut μεθοδικὰς causas morborum excutiuntur & remediorum, aut tãtùm præcepta sanitatis: aut remedia traduntur, quod sæpè solent aniculæ imperitæ causarum: ita de officijs bifariam scribitur. Nam aut natura hominis, & finis bonorum μεθοδικὰς inquiritur aut παραινητικὰς tantùm traduntur sine disputatione accuratiore de natura hominis, & de bonis: vt sunt præcepta Phocylidis, aut Theognidis, aut quæ dicuntur Catonis. Hoc modo Cicero profitetur hîc se præcepta congessisse.

Quod Græci κατὰ.]ibid. lin. 29. κατόρθωμα perfectum officium est: & negabant vllum factũ esse cuiusquam tale. Medium verò officium tribuebant mediocribus & ciuilibus viris: quare hîc οἱ κατορθωματικοὶ nihil disputat, quæ tãtùm disputando imaginamur, sicut perfectum oratorem, aut alias species in artibus.

Triplex igitur.]pag. 8. lin. 3. Genera rerum, ad quæ tanquam ad scopos diriguntur omnia cõsilia, & facta: sunt honestum, & vtile: quæ sibi pueri proponant, vt discrimina, & rerum, & factorum humanorum perspiciant.

Principio.]pa. 9. lin. 13. Vtilis imprimis disputatio, quomodo sint innata semina virtutum humanis animis. Illa semina dicuntur alio nomine leges naturæ, suntq; ἄγραφοι νόμοι quædã, hoc est opiniones, quas ex natura sine doctore tenemus de moribus: Nemini iniuriam facere: Tueri sobolẽ,

& commissos nostræ fidei, non nimio labore, aut luxu naturã corrumpere, sed modum in dictis, factis, vitáque omni conseruare.

Eadémq; natura.] ibid.li.28. Iustitiæ semina.

Itaq; cùm sumus.] pag.20.lin.10. Prudentiæ semina.

Huic verò.] ibid.lin.16. Fortitudinis semina.

Nec verò.] ibid.lin.22 Modestiæ semina.

Vt ait Plato.] pa.11.10. Ex Phædro Platonis.

Δεῖ τὸ σῶμα ἀν παρέχειν ἱκανὰς εἰ πεῖσθαι ἑαυτῆς
ὑπαρχὴς ἐυδόλον παρέχεσθαι εἰς ὅλον βίον.

Sed omne.] ibid.lin 15. Diuidit honestum, & singulis virtutibus proprium munus assignat. Species honesti quatuor sunt virtutes. Iustitia suum cuíq; reddit. Prudentia deliberat de omnibus rebus. Fortitudo commissos nobis tuetur. Modestia naturam conseruat, ne nimis vel labor vel luxus corrumpat.

Primus ille.] pag.12.lin.20 Prudentia est veri cognitio.

Tempus & diligentiã.] pag.12.li.11. Tempus enim est artium autor. Et sanè perniciosum est pronuntiare de ijs, in quibus nõ sis diu versatus.

Omnis autem cogita.] ibid. lin.16. Prudentiæ munera, de moribus deliberare, & naturam inquirere.

Sed Iustitiæ pri.] ibid. lin.28. Iustitiæ munus est, nec corpus alterius, nec res occupare.

Atq; vt placet Stoicis.] pag.10. lin.15. Communicatio

munication rerum quamuis priuatarum ratione fit.

Fundamentum autem iust.] ibid. lin. 24. Fides vinculum est contractuum.

Sed iniustitiæ, &c.] pag. 15 lin. 2, ἀπάθειαι. Vis, & fraus duo vitia pugnantia cum iustitia.

Nulla sancta so.] pag. 16 lin. 2. Lucanus:

Nulla fides regni sociis, omnísq; potestas
Impatiens consortis erit.

Temeritas.] ibid. lin. 27 aliter tempestas.

Desertos esse.] ibid lin. 26. Epicuri dogma est, λάθε βιώσας, quo vetuit attingi Respub. Id reprehendit hic M. Cicero. Est autem & apud Horat.

Nec vixit male, qui viuens moriensq; fefellit.

Aut odio quodam hominum.] pag. 17. lin. 13. ἄμουσοι μισάνθρωποι vexantur.

Sed incidunt.] pag. 18 lin. 11. Iustum ex circunstãtia: id verò etiam ad summam iustitiæ legem referendum est, ne quis lædatur. Nam inferiores leges omnes ita demũ sequendæ sunt, si cum summa illa consentiant. Ad depositum gladium si reddas furioso, summam legem violaueris.

Ex tribus enim optatis.] ibid. lin. 26. Optauerat, Theseus à Neptuno, vt Minotaurum conficeret, vt adiret inferos, vt Hippolytus discerperetur.

In rem præs.] pag. 16, lin. 3. In iudicium, nam in ipsis finibus primùm disceptabatur.

Iniuriæ suæ pœnitere.] pag. 20. lin. 6. Quem pœnitet facti, is propè non peccauit.

Cùm verò.] pag. 12. lin. 14. Causarum aliæ mo-

derationem, aliæ ſæuitiam requirunt.

Deinceps vt erat.] pag. 15. lin. 1. In beneficentia ſpectandum principio, ne violetur iuſtitia. Itaque tria præcepta colligit. Primùm, ne beneficijs noſtris lædantur vel ipſi qui accipiunt, vel alij. Alter locus, vt pro modo facultatum noſtrum largiamur. Tertium eſt, vt pro dignitate demus: ne, quod in prouerbio eſt, Suem Veneri. Item, beneficium dando accipit, qui digno dedit.

Quoniam autem viuitur.] pag. 26. lin. 19. Hinc illud eſt. Motes amici noueris, non oderis: quia quædam amicorum vitia ferenda ſunt.

Virtutibus leuioribus erit ornatus] pag. ead. lin. 25. Qualis eſt apud Ter. in Adelphis Mitio.

De beneuolentia.] pag. 17. lin. 5. pro titulo. Quo ordine collocanda ſint beneficia. Ac primùm benemeritis gratia eſt referenda. Eſt autem totus locus de gratitudine, nonnihil rhetoricis amplificatus argumentis.

Quo quiſq; animo.] pag. 28. lin. 28. Modus in remetiendis beneficijs.

Optimè autem.] pag. 28. lin 13. titu. Quomodo conſideranda ſit vitæ communitas. Aperit autem fontes ſocietatis humanæ, & quomodo natura nos finxerit ad cõmunicanda officia, addidit enim orationem, vt ſignificaret nos ad ſocietatẽ factos.

In quâ.] pa. ead. li. 28. Quomodo ſint res cõmunicandæ, quæ citra incõmodum aut iniuriam præſtari poſſunt, iuxta prouerbiũ,

Sunt

Sunt autem humaniſsimi verſiculi Ennij, qui docent quæ res ſine iniuria communicari poſsint.

Gradus.] pag. 29. lin. 24. Quo ordine gratificandum ſit. Ordine autem, quem natura parit: ſunt coniux, liberi, parentes, cognati, propinqui, ciues, amici, virtute adiuncti.

Qui cum vna do.] pa. 30. li. 12. Platonis eſt 6. de legibus, δεῖν ἐις χοινικίαν ἀριθμὸν ἀναμετρεῖν. Ad hunc modũ ſæpè aliàs elegãtiſsimæ figuræ ex Plat. verſæ ſunt.

Vnus fiat ex plurib.) pa. 31. li. 4. σώματα μὲν δύο, ψυχὴ δὲ μία.

Quo eſt detestabilior.] ibid. lin. 50. κόσμος rhetoricum ornamentum obiter accerſitum. Inuehitur autem in eos, qui lacerârunt Rempub.

Sed in his.] p. 20. lin 5. Circunſtantiæ ſæpe mutant gradus, ordinémq; eorũ, quibus legendũ eſt.

Salmacida ſpolia.] pag. 33. lin. 16. Metaphora à Salmaci fonte, de quo Ouid. Metamorph. 4. Reliquas hiſtorias require ex Iuſtino.

Leuctris.] ibid. lin. 21. Sabellicus legit Leuctris, Stratóq;. Nam Stratos vrbs eſt, de cuius geſtis reb. Thucid lib. 2. ſcribit. Stratocles verò dux Athenienſis ad Chæroneã, de quo Æſchines καλὸς κἀγαθὸς ἦν. Cetera nomina ſunt locorum inſigniũ, non ducũ.

Sed ead.] ibid. li. 29. Fortitudo iuſtitiæ propugnatrix eſt: ergo vbi à iuſtitia remoueris, furor eſt, non virtus.

Sed illud otioſum.] pag. 23. lin. 16. Cognitum fortitudini vitium, ambitio.

Difficile autem, &c.] ibid. lin. 33. Pro. κολλὴ κολλᾷ. Omnino.]

Omnino.] pag. 15. lin. 18. Partitur fortitudinem in domesticam, & politicā. Domestica priuatum animū armat aduersus fortunā: de qua dixit Hor.

Æquam memento rebus in arduis
Seruare mentem, non secus in bonis,
Ab insolenti temperatam lætitia,

Politica tuetur societatem ciuilem hominum.

Cauenda est, &c.] pa. 36. lin. 21. Inuictum animum aduersus gloriam gerere oportet.

Multi autem & sunt.] pag. 37. lin. 1. De ijs, qui se à Republica remouerunt, οἱ τὸ λάθε βιώσας.

Sed cum pleriq;.] pag. 39. lin. 8 Disputatio est, qua ostendit res vrbanas maiores esse bellicis, & togatorū consilia imperatoris laudi proponit. Locus cōmunis. Artes pacis, & virtutes togatæ, quibus domi Respub. tenentur, ac regnuntur: nō sunt inferiores armis belli, seu castrensibus virtutibus.

Nam & vrbana negotia prudentiam, magnitudinem animi, & præsentiam animi non minorem requirunt, quàm bella.

Bellum autem ita suscipiatur.] pag. 41. lin. 20. Notetur bella pacis causa suscipienda

De euertendis.] pa. 42. lin. 20. Describitur officium Imperatoris in bello, vrbéque euertenda, diripiendáque.

Periculosa, & callida consilia.] ibid. lin. 28. δόλια, sicut apud Aristotelem δόλιον ἔργον, audax facinus.

Periculosas curationes.] ibid. lin. 26. Vt in Mimo, Nunquam periculum sine periculo vincitur.

Plus adipiſcare boni.] pag 43. lin 1 Extat in eam ſententiam Auguſti dictum, Aureo hamo piſcari.

Prõmptiores igitur.] ibid. lin. 5. Quia publica ſalus priuatæ præponenda eſt.

Vt Callicratides] ibid. lin. 12. De Callicratide Xenoph. in Paralip. lib. 1. Καλλικρατίδης χειλωνι, ὃτι ἀποφυγὼν φίλον μὲν χάλκεον οἰκεῖον δὲ ἀνδρα ἀπολωλεκότος, φυλάττει δὲ ἀσχήμων ἐστὶ, ἴδιος

Cleombrotus inuidiã timens.] ibid. lin. 21. Cur dixerit de Cleombroto, quòd eſſet inuidiam timens, intelligi non poteſt, niſi ex hiſtoria, quæ extat in lib. 6. Ενθα δὴ τῷ Κλεομβρότῳ αἱ μὲν φίλοι, &c. id eſt, Ibi Cleombrotum amici accedentes dicebant: Si dimiſeris Cleombrote Thebanos ſine pugna, periculum eſt, ne à ciuibus extremã patiaris. Obijcient enim, quòd neque hoſtium agrum vaſtaueris, cùm in Cynos cephalas ventum eſt: neque poſteà data pugnandi copia, cum hoſte conflixeris, cùm Ageſilaus iniquiore loco per Citheronẽ toties adortus ſit hoſtes: proinde ſi quam tui rationem habes, aut patriam retinere cupis, dimicandum eſt. Atque hæc amici dicebãt. Æmuli verò, nunc dicebant, palàm erit, an verum ſit, eum cum Thebanis colludere, ſicut dicuntur.

Omnino.] pag. 34. lin. 1. Vtiliſsimum præceptum, ne totam Rempub. complectãtur ij, qui præfuturi ſunt Rebuſpub. Nam & noſtris temporibus dum ſoli plebi conſulunt concionatores, euertunt Reſpub.

Miſerima

Miserrima est omnino ambitio.] ibid. lin. 28. Vt cum iustitia, ita cum vera fortitudine, ambitio pugnat.

P. Africanum, & Quintum Metellum.] pag. 45. lin. 6. Vide Valerium Maximum de moderatione animi.

Quæ placet Peripatet.] pa. 46. li. 2. Citat Aristotelis sentẽtiam de mediocritate. Nam Aristoteles omnes virtutes ita definijt, esse mediocritatem inter extrema vitiosa: vt inter timiditatem, & audaciam fortitudo est.

In rebus prosperis.] ibidem, lin. 10. Virgil.

Nescia mens hominum fati sortisq; futuræ,
Et seruare modum rebus sublata secundis.

Item Salust. Secundæ res etiam sapientum animos fatigant.

Quantò superiores.] ibid. lin. 21. γνῶμη. Bis vincit, qui sese vincit in victoria.

Vt equos, &c.] ibid. lin. 21. Parabola insignis.

Temperantia & modestia.] pa. 48. lin. 15. Sunt obscuri loci duo hîc. Prior, quid inter honestum, & decorum intersit. Id fortasse potest ex hac similitudine intelligi: Bonus habitus corporis, seu valetudo bonum colorem gignit: malus habitus, malum colorem. Ita honestas parit decorum. Estque decorum, virtutis color quidem, seu species. Posterior locus, generale decorum nihil contra naturam facere. Nam facere cædem, prædari ex alieno, vt sunt contra naturam, ita deformia, & monstrosa

ſtroſa ſunt: Contrà dignitas quædam eſt, & pulchritudo in iuſtitia, in prudentia, & fortitudine: qua nihil faciunt hæc contra naturam. Speciale decorum eſt non modò nihil contra naturam facere: ſed illa ipſa, quæ fert natura, delectu quodã, & ordine facere: vt cacare, nihil habet vitij: at ſi more Diogenis caces in publico, vitioſum erit. Hoc ſecundũ decori genus requiritur in hac quarta virtute, quam Modeſtiam vocauimus: vt, non pugnat contra Naturam veſtiri peregrino more, at indecorum eſt, &c. Porrò quòd dicit Philoſophos aliter de decoro loqui atque poëtas, id ita accipias. Philoſophi negant decorum eſſe ſiquid à natura diſſentiat, vt in crudelitate neque dignitas neque decorum eſt. At poëtæ ſuum quoddam decorum ſingulis perſonis tribuunt, ſicut pictores monſtris etiam decorũ quoddã tribuunt, tametſi, ſi naturam ſpectes, in monſtro nihil eſt decori.

Officium autem.] pag. 51. lin. 13. Senſus communis iudicat, quid deceat in ijs actionibus quæ non ſunt contra Naturam. Eſt autem modeſtiæ maxima vis in frænandis libidinibus.

Duplex eſt enim vis.] ibid. lin. 17. Duæ hominis partes ὁρμὴ appetitio, & λόγος iudicium de rebus.

Apophthegma.] pag. 53. lin. 19. Breue dictum Latini ſcitum dixere.

Sic & in animis exiſtunt.] pagina 55. linea 11. In decoro dijudicando primùm, hominis natura, deinde ſuum cuiuſque ingenium ſpectandum eſt.

Itaque

Itaque hic varietatem ingeniorum tractat, iuxta illud:

Tu nihil inuita dicas, faciésue Minerua.

In Caio Lælio multa hilaritas ibidem, linea 16. Vide apud Silium Italicum lib. 15. Lælij descriptionem.

Cum dulcia soluēret ora,
Æquabat Pylia, Neleia verba Senecta.

Et Periclem.] ibid. lin. 21. De Pericle apud Thucyd. lib. 2. Ἐκεῖνος μὲν δυνατὸς ὢν τῷ τε ἀξιώματι, &c. Id est: Pollebat ille cum dignitate, tum consilio, minimè omnium pecunia expugnabilis. Plebem in officio liberaliter retinebat: neque verò ex eius voluntate pendebat, sed etiam sibi parêre cogebat. Nam cùm bonis artibus potentiam adeptus esset, nihil erat cur assentaretur multitudini. Eámq; sæpe offendebat, etiam cùm pro autoritate refragaretur. Proindè siquādo temerè audere eam animaduertit, metu incusso dicendo repressit. Contra stulte formidantibus animum restituit. Videbatúrque in speciem summa rerum penes populum esse, verum re ipsa penes vnum Periclem erat.

De Themistocle.] ibidem lin. 27. Ex Thucydide lib. 1. Nam inde Cic. &c. & hæc alia est mutuatus. Et quia personarū descriptiones apud historicos in primis obseruandæ sunt, & vel ad mores, vel ad eloquentiam multum conducunt excerpsimus.

Ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ φύσεως ἰσχυρᾶς διαφέρων, &c.

Erat Themistocles firmissimo naturæ robore præditus,

præditus, propter quod apud omnes eximia admiratione meritò fuit. Suopte enim ingenio, quod doctrina neque exercuerat, neque auxerat, præsentium & improuisarum rerum breuissima deliberatione egregius erat æstimator. Futura autem nemo vnquam vel longius, vel certiùs prospexit. Quæ tenebat, inque manibus habebat, explicare potis erat: incerta verò, & obscura, donec deprehendisset, non acquiescebat. In rerum delectu, quo facto, quóue præterito opus esset, nullis indicijs erat oculatissimus. De quacunque re incidisset, dicebat naturæ bonitate, negligentissimè meditatus. Neque quisquam hunc ex temporali in rebus necessarijs vsu vnquam vicit.

Et Pheræum Iasonem.] pag. 55. lineæ 12. Iason Pheræus non est argonauta ille, de quo est in fabulis vt quidam suspicati sunt, sed fuit Thessalorũ princeps, proximè ante Philippum Macedonem: dictus Pheræus ab oppido Thessalorum Φεραί, vbi imperauit. Extat autem eius elegans ἀπομνημόνευμα, apud Xenophontem lib. 6. ad quam hîc alluſit Cicero, scribens fuisse vafrum ingenium viri.

φιλεῖ γὰρ ἀεὶ τὸ τοιοῦτον, &c. Id est, Cautus adeò dux est, vt cùm fallere hostem, aut anteuertere, aut vi adoriri instituit, haud ferè frustretur. Noctu ac die iuxta paratur: neutum quidem cùm conuiuiũ agitat, otiosus. Nec antèà acquiescit, quàm eò, quo tendit, peruenerit, quamque effecerit, quæ ex vsu sunt. Ad eundem modum & milites assuefecit:

fecit: quibus & prolixè indulget, vbi facinus aliquod egregium fecerunt: eſtque perſuaſum omnibus, qui apud eum ſtipendia mérent, voluptatem atq; otium labore parari. Ipſe verò omnium, quos noui, parciſsimè voluptatibus fruitur: quare nec hæ morantur quò minus rectè res gerat.

Lacedæmonium Lyſandrum.] pag. 56. lin. 8. Vide Plutarchi Lyſandrum.

Xeno quidem ſeueriſsi.] ibid. linea. 18. Tanta is fuit ſeueritate, vt Pla. ſæpe diceret ei, ἀπῶδ χάριν.

Epilogus.] pag. 58. lin. 13. ἐπίγονοι nomen fabulæ dicuntur autem Epigoni à Græcis poſteri eorum, quî polynice duce ad Thebas occubuerant. Hi duce Alcmeone poſteà renouarunt bellum: cuius belli meminere Diodorus Siculus in quinto, & Pauſanias in Bœotijs.

Menalippam, vel.] ibid. lin. 13. Menalippa, vtrum ferena, in carcerem conjecta eſt Diod. lib. 5.

Quàm vt vitia fugiamus.] ibid. lin. 24. Horatius:

Eſt virtus vitium fugere, & ſapientia prima, &c.

Ac duabus.] ibid. lin. 27. Quatuor gradus fecit: naturam ſuam, cuiuſque indolem, vitæ genus. In quod caſu incidimus, ſtudium, ad quod voluptate nos contulimus.

Idem fecit Tim.] pag. 59. lin. 15. Is Iſocrate præceptore vſus eſt tam familiariter: vt etiam in caſtris eum habuerit.

Et in quo genere vitæ.] ibid. lin. 26. Præcepit de quarto gradu.

Hercu-

Herculem Prodicum.] pag.60.lin.34.Prodicus rhetor finxit Herculi voluptatem, ac virtutem apparuisse. Silius in Scipione lib.15. Inanitatus est.

Sensim diffluere.] pag.61.lin.11. Sic præcepit & in libro de Amicitia.

Est igitur.] pag.62.lin.18. Adolescentis officia. Hoc verò præceptum in primis est necessarium, vt adolescens & in studijs, & in instituenda vita proponat sibi aliquem, quem effingat, quemque exprimat summo studio. Ideo Virgilius de Pallante ait.

Sub te tolerare magistro
Militiã & graue Martis opus, tua cernere facta
Assuescat primis & te miretur ab annis.

Eadem apud Homerum de Achille.

Senibus.] ibid.lin.25. apud Homerum Nestor.

Βελῆ δ' μὶστυεν τὸν ἠμὲν ἔτι γεραιτὸν.

Sermo in circulis.] pag.67.lin.1. Comitas laudata in Ennij carmine apud Gellium lib.12.cap.4.

Obiurgationes, &c.] pag.68.lin.17. Plautus in Trinummo: Ne amicum castigare ob meritam noxiam immane est facinus, verum in ætate necessarium.

Ita absit cum qua, &c.] pag.69.lin.5. Virg.

Furor iráque mentem Præcipitant.

Et quoniam.] ibid lin.31. Modus præscribitur mœdificando. Xenoph. in Oeconomico damnat φιλοοικοδόμους.

Deinceps de ordo.] pag.87.lin.15. Quomodo circun-

circunstantiæ variant officia. Obiurget Thersites Agamemnonem, seditiosus est: faciat idem Nestor, videbitur à Rep. fieri. εὐταξία est ordinis obseruatio: εὐκαιρία, temporis obseruatio.

Et harum similibus.] pa. 72. lin. 5. Est sanè prudentia cum modestia cognata, sed modestiã hactenus vocamus, quatenus gestus ipsos, & tãquam illam actionem, κατ' ὑπόκρισιν gubernat.

Fit enim nescio quo modo.] pag. 93. linea 23. Catul.

Sed non videmus manticæ quod in tergo est.

Qui mercantur, quod statim vendant.] pag. 75. lin. 12. Ij sunt πρόνοιαι.

Sed ab his partibus.] pag. 76. lin. 10. Collatio virtutum. Porrò præferuntur eæ, quibus communis societas hominum inter ipsos conseruatur. Est itaque Iustitia in fastigio virtutum.

Illud fortitan] pag. 79. lin. 18. Societas ita seruetur, verecundia tamen, seu modestia non violetur.

Patefactus, &c.] pag. 80. lin. 7. Epilogus. Summæ autem sunt virtutes, quæ societatem communem conseruant.

IN SECVNDVM LIBRVM DE OFFICIIS.

QVemadmodum offic.] pag. 81. lin. 15. Argumentum libri.

Quanquàm enim lib. 1. comp.] ibid. linea 26.

Cur

Cur philoſophetur expohit, & occaſionem quæ ad philoſophandum detulit.

Quid eſt enim, per Deos, optabilius ſap.] pa. 83. lin. 3. Expoſita occaſione, ſubijcit laudes philoſophiæ. Eſt enim philoſophia, cùm naturæ perueſtigatio, tum ciuile de moribus iudiciũ, & diſciplina quædam, qua ad humanitatem, ſeu ad ciuiles mores animi aſſuefiunt.

Occurritur, &c.] ibid lin. 28 Occupatio cur tradat certa præcepta, cùm tamen Academicus 2mio haberi velit, qui nulla de re pronunciant. Eſt autem hæc longa diſputatio, quam in his ſcholijs explicare non poſſumus. Duæ fuerunt ſectæ, quæ non ſolebant pronuntiare, Pyrrhonij, & Academici. Pyrrhonij dicebant omnia iuxta incerta eſſe, nec eſſe magis probabile, oriri ſolem, quam non oriri, cùm illuceſcit. Proinde hi prorſus exploſi ſunt. At Academici reliquerunt tamen diſcrimen hoc, vt quædam dicerent ſimiliora veri, quanquàm ſuſpenderent iudicium. Vide Gellium lib. 11. cap. 5. & Cic in Academicis Quæſtionibus, vbi ait: Non ſum ſapiens, & meas cogitationes ſic dirigo, non ad illam paruulam κυνοσὸραν, qua fidunt duce nocturna Phœnicis in alto, vt ait Aratus: eóq; directius gubernant, quod eam tenent, quæ curſu interiore breui conuertitur orbe ſed ad Helicen, & clariſſimos Septentriones, id eſt, rationes has, latiore ſpecie non ad tenue elimatas.

Quæ ergo ad vitam.] pag. 86. lin. 1. Quia hoc li-

bro de vtilitate præcipitur, ideo res, quæ sunt vtiles ad vitam, primum diuiduntur.

Homines hominibus, &c.] ibid. lin. 15. Homo homini Deus, Item, homo homini lupus. Vide paulò pòst, pag. 89. ver. 24.

Cùm igitur, &c.] pag. 88. lin. 26. Ibi annotandi, vtilitas ex honestate nascitur. Nam homines vt prosint, honestate adiunguntur, & inuitantur.

Subijciunt se homines imperio.] pag. 91. lin. 6. In imperijs quomodo homines adiungendi. Primum beneuolentia emerendum esse amorem.

Rerum autem omnium.] ibid. lin. 16 Rhetoricus locus. Propositio. Ratio ex natura affectuum petita.

Sed ijsque vi op.] ibid. lin. vlt. Seneca: Ferrum tuetur principem, melius fides.

Quid enim censemus superiorem illum Dionysium.] pag. 92. lin. 15. Exemplis probat obfuisse crudelitatem multis, suntq; hic aliquot venustissimæ narrationes.

Quam P. Sylla cum vibrasset.] pag. 94. lin. 20. Hic P. Sylla est pro quo extat Cic. oratio: & cuius in Cæsaris bello ciuili mentio fit. Scriba Cornelius fuit, cuius fit mentio in Lepidi oratione, quæ extat inter Sallustianas.

Certum igitur.] pag. 95. lin 10. Epilogus. Item amicitia est opus & priuatis hominibus, & tenentibus Respub.

Summa igitur & perfecta gloria.] ibid. lin. 27.

Docet

Docet per popularem fauorem quæ res emereantur: & quòd illo opus eſt ijs, qui reſp tenent. Hæc autem ſunt quæ emerentur eum beneuolentia, iuſticiæ ac prudentiæ fama, admiratio inſignium virtutum: atque hæc ordine ſuo explicat.

Ac primum, &c.] pag. 96 lin. 8. De beneuolentia tractat, innuens quod amor amore emitur.

Quamobrem intelligentiæ, &c.] pag. 97. lin. 2. Occupatio cur virtutes, quæ tamen natura videntur cohærere, diuellat à ſeſe.

Erat igitur ex tribus.] pag. 98. lin. 1. Admiratio inſignis virtutis, qualis erat admiratio continẽtiæ Scipionis, cùm reſtituit virginem optima forma captam ſponſo intactam: apud Liuium lib. 6. decad. 3.

Ac mea quidem ſententia.] pag. 99. lin. 17. Epilogus longior: continet autem ἐγκώμιον iuſtitiæ.

Viriatus Luſitanus.] pag. 100. lin. 11. Vide Flori Epitomen.

Sed vt pecuniæ.] pag. 101 lin. 12. Anteà de paranda exiſtimatione, hîc de tuenda præcepit. Cõſeruabitur autem, ſi eſſe virtute præditi, quam videri malimus. Nam ſimulatio virtutis non eſt diuturna. Sunt autem hæc ad verbum verſa ex Xenophonte.

Prima igitur] pag. 102. lin. 23. Studia adoleſcentium quæ exiſtimationẽ augent rei militaris.

Tum pietate.] pag. 103. lin. 11. Annotatur pietas erga bene meritos.

Si frequentes sunt.] ibidem, lin. 15. Consuetudo cum bonis viris.

Sed expositis.] pag. 105. lin. 8. Docet quomodo debemus vti liberalitate, ad captandam multitudinis beneuolentiam: & quomodo beneficentia adiungantur voluntates hominum; & primùm docet quatenus deceat largiri.

Præclare in epistola.] ibid. lin. 25. Auget exemplis præclarum Philippi præceptum.

Sed diligenter, atque moderatè.] pag. 107. lin. 13. Iuxta prouerbium, ἐν πάσιν, ἐν πᾶσιν.

Largitionem fundum non habere] ibid. lin. 29. Prouerbium.

Omnino duo, &c.] pag. 108. lin. 2. Prodigalitas damnatur.

Quenquam intelligo.] pag. 109. lin. 7. Quomodo Romæ laudem meruerit prodigalitas.

In illo autem, pag. 111. lin. 7. Liberalitatis pars, gratificari largiendo.

In exigendo non acerbum.] pagina 112. lin. 10. Impudentia est flagitare officium.

Quæ autem opera.] pag. 113. lin. 9. Pars liberalitatis opera gratificari, & docendo, ibi. Quidenim eloquentia laudabilius?

Admonebat me res, &c.] pag. 114. lin. 4. Deplorat Reipub. calamitatem.

Sed cùm in hominibus.] pag. 115. lin. 1. Docet quibus sit gratificandum.

Commodè autem quicunque dixit, &c.] ibid. lin.

lin.15.Extat & pro Plancio.Gellius videtur præter rem calumniari hanc ſententiam.

Sed quoniam]pag.116.lin.29.De publicis agit largitionibus,quæ perniciosæ ſunt Rebuſpub.

C.Helij.]pág.117.lin.7.Aliàs Sp.Melij & C. Gracchi.M.Octauius Gracchi aduerſarius fuit.

Caput autem eſt.]pag.118.lin.15.Auaritia vacare debent, qui muneribus publicis funguntur. Eſtque antitheſis: commemorat enim continentiam principum.

Lacedæmonij Lyſandrum,&c. Agim regem, &c.]pag.120.lin.21.Vide Plutarchum in horum vitis.

At verò Aratus Sicyonius iure laudatur.]pag. 121.lin.3.extat & huius vita in Plutarcho Eſtque epigramma in eum compoſitum: quod ad commendandam lectoribus memoriam virtutis huius viri libuit adſcribere.

Βυλαὶ μὴ ϗ ἄεθλα ὴ σὲϱὶ Ἑλλάδος ἀλκὴ, &c. Id eſt.

Herculeas quamuis æquent tua facta columnas,
Dum patriam ſeruas inclyte Arate tuam:
Nos tamen hanc ſtatuam pro libertate recepta,
Virtutis tibi teſtem fecimus eſſe tuæ,
Communis tibi cum dijs ſeruatoribus eſto
Hic honor, in patriam nam pia iura refers.

Tabulæ verò nouæ.]pag.96.lin.23.Tabu. nouæ,condonatio debitorum.

ERASMVS ROTE RODAMVS ORNATIS.

VIRO M. IACOBO TVtori I.V. Prudentissi. S.D.

Plerique lucubrationes suas primatibus inscribunt, partim vt ab his honestissimum vigiliarum præmium ferant, partim quò ipsis contra nouitatis inuidiam magni nominis autoritas suffragetur. Ego verò candidissime doctissime Tutor, non lucubrationes, sed cessationes meas, etiamsi nequaquam otiosas, nostræ necessitudini malui consecrare: quam cùm augurarer fore perpetuam, propterea quod hanc non vulgares illæ amandi causæ stupeis funibus, sed honestissimorum studiorum societas, & virtus ipsa immortalis adamãtinis vinculis nodóq;, quod aiunt, Herculano colligasset, consentaneum esse ratus sum, vt eiusdem æternum aliquod extaret monumentum. In rebus autem humanis aut nihil omnino durabile, aut profectò literæ sunt. In proximis igitur meis inambulationibus, quibus ob valetudinis imbecillitatem à cibo crebrius vti solitum scis (nam vnus fere corroptabas) tres illos M. Tullij de Officijs libellos verè aureos relegimus, incertum maiorene voluptate, an fructu. Quos quoniam Plinius Secundus negat vnquam de manibus deponi oportere, voluminis magnitudini, quod

quoad licuit, contraximus, quò semper in manibus enchiridij vice gestari, &, quod scripsit idem, ad verbum edisci possint. Pro Petri Marsi commentis, vtinam exquisitus potius, quàm immanibus, crebras annotatiunculas adscripsimus, quæ velut asteriſci quidam commodè ad omnem caliginem alluceant. Præterea titulos illos, quibus nescio quis opus illud interſecuit magis, quàm distinxit, partim vt otiosos sustulimus, partim vt alienos alio traiecimus: mutauimus omnes, atque vberiores, argumẽtulorum instar reposuimus. Neque minimus in castigando sudor. Mendas offendimus (vt in opere tam trito) plurimas, dum notariorum inter scribendum hic compositionem perturbat, ille pro voce, quæ fortè fugerat, finitimam reponit, non illas quidem portentosas, sed tamen in tanto autore non ferendæ. Eas omnes partim conferendis exemplaribus, in quibus incredibile quanta dissensio, partim Tulliani characteris sagaci coniectura correximus: vt hoc certè possim lectori spondere, nullum his exemplar propius ad archetypum accedere. Quapropter te hortor mi charissime Iacobe, vt hunc pugiunculum semper in manibus gestites, breuem quidem illum, sed non Vulcanijs armis, vt Homericus Achilles, aut Æneas Vergilianus munitior. Nam & fortius est cum vitijs, quam cum viris congredi: &, vt rectissimè scripsit ille, ὅπλοις μάχεσθαι ἐστιν ἢ ἀματὴ βουλεῖς: quòd homines nullis armis melius armentur, quàm virtute. Et quanquã à Iurisperitorum latissimis campis opimam frugem demetis,

demetis, tamen hic agellus, licet angustus, si diligenter excolueris, omnia vnus suppeditabit. Hinc efficacis succi herbas legas licebit, quibus per media monstra ad vellus aureum penetres. Neque alibi reperies Homericam illam herbam, quam Molynominant, repertu difficillimam, contra omnia Circes veneficia præsentissimam antidotum. Hinc vel aureum surculum, qui consilia tua bene fortunet, vel aureum ramum decerpere poteris, quo tutus etiam inferos adeas. Hic fons ille diuinus honestatis in quatuor riuulos se deuidit, qui potus non solùm vocalem, vt Aonius ille, verùm etiã immortalem faciet: cuius vndis, si subinde mentis artus tinxeris, velut Achilles alter ad omnia fortunæ tela impenetrabilis euades. Bene vale. Lutetiæ quarto Calend. Maias. Anno.

1498.

OFFICIIS MA-

CI TVLLII CICERO-

NIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE Senectute: Paradoxa: & De Somnio Scipionis.

DOCTISSIMORVM VIRORVM IN-
notationes, quibus in his locis obscuriores
explicantur.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS
quibusque collatis exemplaribus, diligen-
tissimè castigata.

LONDINI,
EX TYPOGRAPHIA
THOMÆ ORWINNI.
1593.

LONDINI.
EX TYPOGRAPHIA
THOMÆ ORWINI.
1593.

DE OFFICIIS LIBER PRIMVS AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per Erasmum Roterod.

M. Tullius Cicero filium suum hortatur exemplis, ne simplici cuipiam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, eloquentiæ virtutes cum Philosophiæ scientia coniungat. Deinde quòd cum reddat attentiorem hanc quæ de officiis est, philosophiæ partem, duobus potissimum nominibus cōmendat, vel quòd vsus eius ad omnem vitæ rationem latissimè patet, vel quòd hæc vna sit philosophis omnibus inter se communis. Postremò, testatur se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quē omnia officia referuntur, constituerint: quum Epicurus voluptate metiens summum bonum, atque Aristo, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officij quoque naturam subuertunt.

QVANQVAM te, Marce fili, annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ propter summam ipsius philosophi, doctoris excellentem, & urbis, quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen vt ipse ad meam vtilitatem semper cum Græcis Latina coniunxi, nonnè id in Philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, vt pari studio in vtraque re, quantum

litterarum radios, sed etiam doctis aliquidam se ar-
bitrentur adepsos, & ad discendum,
dum. Quamobrem
ius ætatis philosophorum, & discés quadam modo:
tamen ante velle debebis quoadæ quatum pos-
cias non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non
multum a Peripateticis dissidentia (quoniã utrig.
Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus
ipsis videbis tuo iudicio: nihil enim impedio. Ora-
tionẽ autem Latinam profecto legendis nostris ef-
ficies pleniorem. Nec verbar roganter hoc dictum
existimari velim. Nam philosophandi scientiam
gentes multis quod est Oratoris proprium, acte,
distincte, ornateq; dicere (quoniã in eo studio a
talem consumpsi) si a mihi assumo, videor id me
iure quodammodo vendicare. Quamobrem magna
pere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes
meas, sed hos etiam de Philosophia libros, qui iam
e tuis fere aequarunt, studiose legas. Vis enim di-
cendi inest in illis: sed hoc tuum est, colendum et
temperatum orationi genus. Et sane
quod nonnulli video Graecorum adhuc gaudisse ve-
tere quodam et rudi dicendi genere, id tu vereor ne
forense dicendi, hoc quietum disputandi
nimis offenderit. Demetrius Phalereus in hoc nume-
ro habendus non est, dicitur enim subtilis orator, parum
vehemens, dulcis tamen, ut Theophrastus ait, sup-

...scribere. Nos autem quantum ...
...mus; præceperimus. Alterum sit iudicium vtrumq;
...scriptorum hominis. Equidem & Platonem existimo
...(si Latine loqui voluisset) ...
...missime, & copiosissime potuisse dicere: & Demo-
...sthenem, si illa quæ ...one dixerat, tenuisset,
...præterquam quod ...voluisset, ornate, splendide, & acute
...potuisse. Eodem modo de ...roclem, & Hy...
...iudico, quorum vterq; suo ...studio delectatus, con-
...tempsit alterum. Sed tum ...si aliquid hoc
...tempore me scribere, & multa posthac, ...ex-
...spectari volui me maxime, quod & ætati meæ est aptis-
...simum, & auctoritati meæ grauissimum. Nã cùm
...multa sint in philosophia & grauia, & utilia, ac
...curate, & copiose, à philosophis dicta, latissime
...patere videntur ea quæ de officijs tradita ab illis,
...& præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque pu-
...blica, neque priuata, neq; forensis, neq; domestica,
...in rebus, neq; si tecum agas quid, neq; si cum altero
...contrahas, vacare officio potest, in eoq; excolendo
...sita vita est honestas omnis, & in neglegendo, tur-
...pitudo. Atq; hoc quidē quæstio communis est om-
...nium philosophorum. Quis est enim ...is es...
...cy præceptis, tradendis philosophū se audeat dice...
...re? Sed ...optimum, quæ potissimum ...
...& ...in suis officijs omne peruertit. ...Ne
...quis ...philosophum se institui, vel nihil habe...
...ratione, vita, [illegible] ...
...[illegible] ...consentiat, & ne

felicitatem, quo referuntur omnia, profectus
primo loco, omnia
quod iure naturæ est hominum cum pecudibus com-
mune, vocat impetus
est secundū natu-
ram primum: consequens est appetitus eorum, quæ in-
columitati sunt aptæ, fuga eorum, quæ noxia. Verum
homini, quoniam nō solum è corpore constat sed etiam
ex animo, vt eius esse possit incolumis, ratio enim dari vim
vidit, vnde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales
repertæ sunt.

PRincipio generi animantium omni est a natura
tributum, vt se, vitam, corpusq; tueatur, declu-
antque ea, quæ nocitura videantur, omniaq; quæ-
cunque ad vitam sunt necessaria, acquirat, &
paret, vt pastum, vt latibula, vt alia eiusdem ge-
neris. Commune autem animantium omnium est ea
coniunctionis appetitus vt vitam suam, & eam
quadam cōmotione sensus moueatur, & ea
quæ procreatæ sint. Sed inter ho-
minem & belluam hoc maxime interest, quod hæc
tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod
adest, quodque præsens est, se accommodat, paulu-
lum admodum sentiens præteritum, aut futurum:
Homo autem, quoniā rationis est particeps, con-
sequentia cernit, principia, et causas rerum videt,
earumque præcognitis, & quasi præceptionibus non
ignorat, simul ratione comparat, & rebus præsen-
tibus vtitur, & quæ sequentur, ad, facile totius
vitæ cursum videt, ad eamque degendam præpa-
rat res necessarias. Eademque natura vi rationis
hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad

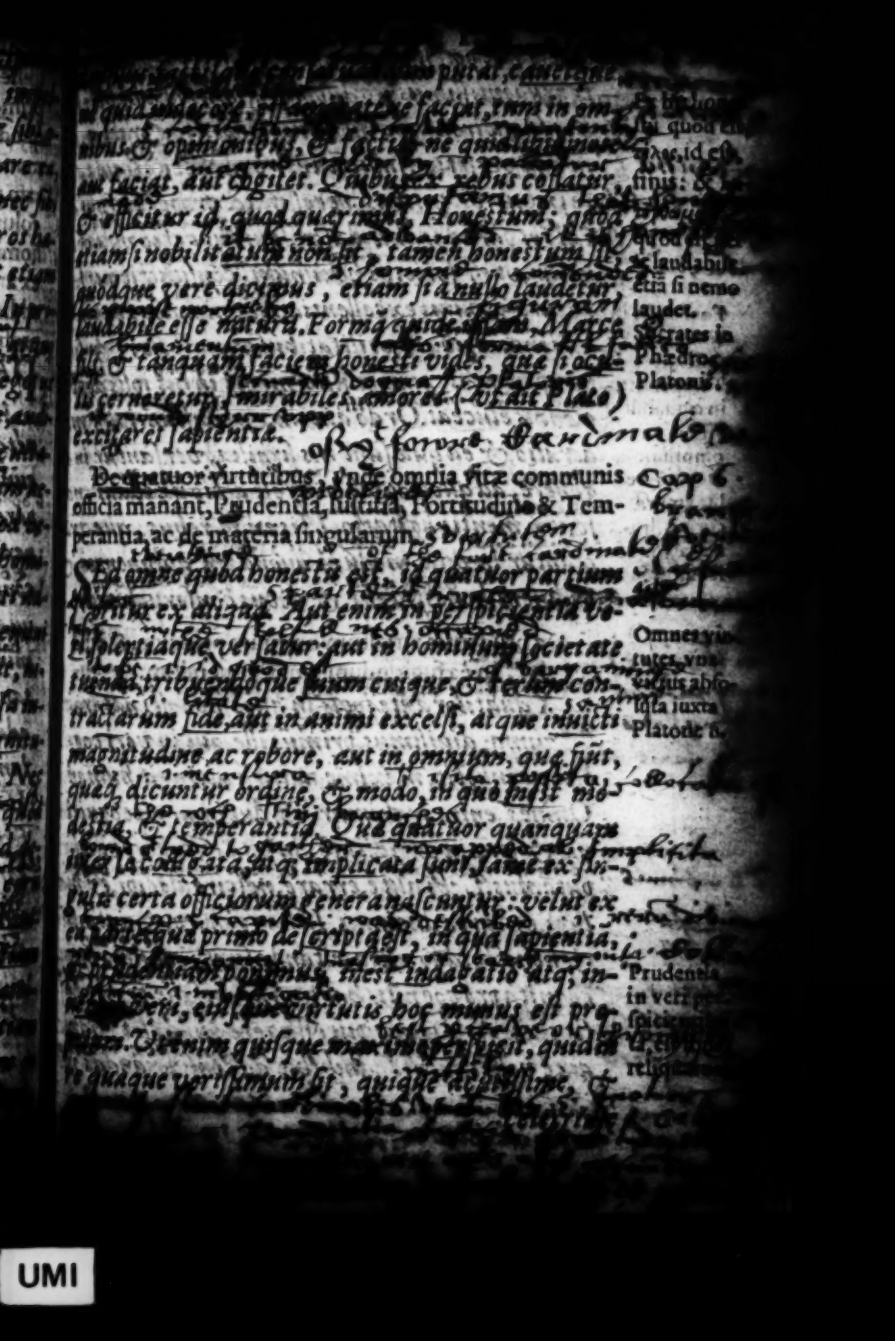

Fortitudo in contemptu difficultatū.

Temperantia in æquabili modo rerum omnium.

Decorū, vel ut vmbra corpus, honestatem sequitur.

De prudentia virtutum omnium principe, & quid fugiendum, quidsequendum.

EX quatuor autē locis in quos honesti natura vim, & diuisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturā attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatē, in qua excellere pulchrum putamus. Labi autē, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & in hoc honesto, duo vitia vitanda sunt, precipitatio cognita pro cognitis habere, & in re obscura temere assentiri. Quod vitium effugere qui volet, ante veniendum est, adhibebit ad considerandum

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

injuria non

honorum

quod Platonem est in philosophos dictum: quod in
veri inuestigatione uersentur, quodq; ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se dimicant, gladiari soleant, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea inutiles esse. Nam dum alterum iniustitiæ genus assequuntur non inferenda, ne ipsi noteant, iniuria in alterum incidut. Discendi enim studio impediti, quos tuerj debent, deserunt. Itaque eos ad Remp. ne accessuros quidem putant, pisi coactos. Æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est voluntarium. Sæpe etiam, qui aut studio rei familiaris tuenda aut odio quod in hominum suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui dum altero iniustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. *Quando igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas vtriusque generis, ea, rei ante constituimus, quibus iniustitia continetur, facile quid cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nos metipsos valde amabimus, iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, humani nihil a se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus atq; sentimus, quæ nobisipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus, nisi prohibente morbo Glaucone

Hoc Plato in libris de Republica fabulam de Gige Candidi Lydiæ pastoris refert, qui vmbone in specu sedenti id quod Ciceroni non probari, vim publicæ naturæ subiicit. Dissimulator omnium propriæ patriæ nihil conducibilis vnquam

*Quoniam

Ex Heautontimorumeno Terentij.

nius. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites, æquum sit an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio cogitationem significat iniuriæ.

Proverbium: Quæ dubitas ne feceris.

Docet officia pro circumstantijs variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis, si aut ab vtilitate recedatur, aut minùs vtile præferatur vtiliori: quin interdum præter officium esse nonnihil inhærere iuris apicibus.

Sed incidũt sæpe tempora, cum ea, quæ maximè videntur dignata esse iusto homine, eoque quæ virtutis laude alterentur, commutantur, sintque contraria. Vt reddere depositum etiamne furioso? Aut promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem ea non seruare interdum, & non seruare sit officium? Referri enim decet ad ea, quæ posui in primo, fundamenta iustitiæ primùm, vt ne cui noceatur: deinde vt communi vtilitati seruiatur: ita cum tempore cõmutantur, cõmutatur officium, nõ semper est idem. Potest etiam accidere promissum quod, & conuentum, vt id effici sit inutile, si ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nã si (vt in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat non fecisset, Theseus filio Hippolyto suo optare desisset, vt eius precibus pater obtemperaret. Est enim optatus, vt dictum est, Theseo tertium, quod de Hippolyti interitu precatus est. Quo impetrato, in maximos incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs quibus promiseris inutilia: nec si plus noceant, quàm illi prosint, cui promiseris.

Communi, id est, tum ei, qui præstat iustum, tum illius in quem præstatur.

Tragicum exemplum. Theseus ira ob stupratæ Hippolytæ mortem Neptuno, vt Hippolytum sceleratum, & impium perderet, vti ipse dixerat, precatus, cum postea cognouisset, filium innocentem fuisse, reuocare quidem ipse non potuit, sed Neptunus ei dare tertium votum coactus, ve Hippolytum reuiscerctur.

officiū est, maius anteponi minori: vt si constitue-
riste cuipiam aduocatum ire rem præsentem esse
ventū, atq; interim grauiter ægrotare filius cœ-
perit, nō sit cōtra officium, nō facere quod dixeris: Stare promissis, vt manere dictis.
magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si
se destitutum queratur. Iam illis promissis non
standū esse quis no videt, quæ coactus quis metu,
quæ deceptus dolo promiserit? Quæ quidem ple-
raque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus. Similibus
In iudicialibus officijs æquitas spectanda,
non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sæpe iniuriæ calumniæ quædam, Calumnia.
& nimis callidæ; sed malitiosa iuris interpre-
tatione. Ex quo illud, Summū ius, summa iniuria. Ex Heauton timorumeno.
factum est iam tritum sermone prouerbium. Quæ
in genere etiam in Republica multa peccantur, vt Plutarchus hoc commē-
ille, qui, cum centum triginta dierum essent cum tum Cleo-
hoste pacta inducię, noctu populabatur agros, quod nem facē-
dierum essent pactæ, non noctium inducię. Nec dem pacta ac-
nostrum quidem probandus, si verum est, Q. Fabium scribit in a-
Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter au- pophth. Labeo.
dium habeo) arbitrū Nolanis & Neapolitanis
de finibus a Senatu datu, cum ad locum venisset, Vide Ma-
cum vtrisque separatim loquutum, vt ne cupide
quid agerent nec appeterēt, atque vt regredi quā vtrique.
regredi mallent. Id cùm vtrinque fecissent, ali-
quantum agri in medio relictum est. Itaque illo-
rum fines, sicut ipsi dixerāt, terminauit. In medio
relictum quod erat, populo Romano adiudicauit.

Nola. Decipere

Decipere hoc quidem est, non vincere. Quocirca in omni re fugienda est talis sollertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim vlciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit eum qui lacesserit, iniuria sua pœnitere: vt & ipse ne quid tale post hac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores.

Hactenus de ciuili iustitia, nunc de bellicis officijs. Fit autè duo belli genera, quorum vtriq; communia sunt hæc: vt non, nisi iustis de causis suscipiantur: ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denuntiata: vt rectè gerantur, ne sæuiamus supra modum in victos · humaniùs etiam qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam priuatim præstetur non modò in conuentis solennibus. Propria verò sunt illa, vt cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his qui vitam nostram petunt, seueriùs.

ATque in Rep. maximè conseruanda sunt iura belli. Nam cùm sint duo genera decertandi, vnum per disceptationem, alterum per vim, cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum, confugiendum est ad posterius, si vti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt, ob eam causam, vt sine iniuria in pace viuatur. Parta autem victoria, cõseruandi sunt ij qui non crudeles in bello, nec immanes fuerint: vt maiores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos, ciuitatem etiam acceperunt. at Carthaginem & Numantiam funditùs sustulerunt. Nullem [illegible] rinthu: sed credo illos secutos opportunitatem

maxime, ne possit aliquando ad bellum faciendum
locus ipse adiri. Mea quidem sententia, pa-
quæ mihi habitura sit insidiarum, semper est con-
sulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, et si
non optimam, at aliquam Reipu. quæ nunc nulla
est, haberemus. Est enim vis eorum qui deuicti, con-
sulendum est: tum vt qui armis positis, ad Imperi-
forum fide confugient (quamuis multum ab ies per-
cusserit) recipiendi. In quo tantopere apud nostros
iustitia culta est, vt ij qui ciuitates, aut nationes,
deuictas bello in fidem recepissent, earum patroni
essent more maiorum. Ac belli quidem æquitas san-
ctissimè Feciali populi Romani iure perscripta est.
Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum,
nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunti-
atum ante sit, & indictum. Pompilius Imperator
tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis fi-
lius tyro militabat. Cum autem Pompilio videre-
tur vnam dimittere legionem, Catonis quoque fi-
lium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed
cum amore pugnandi in exercitu remãsisset, Cato
ad Pompilium scripsit, vt si eum pateretur in ex-
ercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sa-
cramento: quia priore amisso iure cum hostibus
pugnare non poterat. Adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Mq. enim Catonis senis e-
pistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse,
eum missum factum esse a Consule, cum in Mace-
donia Persico bello miles esset. Monet igitur, vt

Quid in bellis suscipiendis officium

Quanta sacramenti militaris religio maioribus

Vtcensem intelligere, nisi quis ad

caueat, ne præsumat ineat. Negat enim ius esse
miles nō sit, pugnare cum hoste. Equidem illud
tia animaduerto, quòd qui proprio nomine pere-
ellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi trist-
tiā rei militatē: hostis enim apud maiores nostros
is dicebatur, quē nunc peregrinum dicimus. Indi-
cant enim duodecim tabulæ. AVT STATVI
DIES CVM HOSTE. Itemque ADVERSVS
HOSTEM. ÆTERNA AVTORITAS. Quid
ad hanc mansuetudinem addi potest, cum quicum
bella geras, tā molli nomine appellari? Quanquam
id nomen durius iam effecit vetustas: it peregrini
enim iam recepit, & proprie in eo qui fert arma
contrà remansit. Cùm verò de Imperio decerta-
tur, belloq; quæritur gloria, causas omnino iustas
tamen oportet eas dem, quas dixi paulo ante iustas
causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperi
gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt:
enim cum ciuiliter contendimus, aliter si est in-
micis, aliter si competitor: cum altero certamen
honoris, cum altero capitis & fa-
ma. Sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum
cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter
caret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus,
Pyrrho, de Imperio dimicabatur. Cepi
crudelis Annibal, reliqui iustiores, Pyrrhus
de captiuis reddendis illa præclara sententia:
Nec mi aurum
Nec tanquam

Ferro, non auro vitam cernamus vtrique.
Vosne velit, an me regnare hera, quidue ferat
Virtute experiamur hoc simul accipe dictu:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit
Eorundem me libertati parcere certum est:
Dono ducite, doq; volentibus cum magnis dys.

Pyrrhus rex ad Pythium Achillis filium genus suum referebat, cui auus fuerat Æacus

Achilli

* genere.

17.

Regalis sane & digna Aciadarum gente sententia. Atq; etiam si quid singuli temporibus adducti hostibus promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus, captus a Poenis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurasseq; se rediturum: primũ vti venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit: deinde cum retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fide hosti data fraudem adhibere. Secundo autem punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos iureiurando misit, vt redirent, nisi de redimendis ijs qui apud se captiui erant impetrassent: eos omnes, nisi vnus, censores notauerunt, quod non omnes eorum, qui peterent, impetrassent. Quidam scribunt, decem illos, quos Annibal dimiserit, reuersos esse Carthaginem, quasi non stetisset iureiurando, quod se obstrictum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, iureiurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem ius fides conseruanda est, quod sponderis, non quo modo dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho per-

Tantáque apud quosdam ferunt fuisse religionem, vt sibi mortem consciscerent, autore Liuio. Decad. 2.

fuga senatui est pollicitum se venturum, reg[illegible]
rum, & cum necaturum Senatus, & C. Fabricius per fugam petitho dedit. Itane hostis quidē, & potentis, & bellum vltro inferentis, cum scelere interitum approbauit, ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima conditio, & fortuna seruorum, quibus non male præcipiunt qui ita iubēt vti, vt mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrumq; alieniſſimum ab homine, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quam eorū, qui tum, cum maxime fallunt, id agunt vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est. Partitio.

De liberalitate secunda iustitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimùm spectāda docet Cicero: ne quid demus quod accipienti sit nociturum, neue quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundū, vt pro facultatū modo liberalitatem exerceamus. Tertiū, ne demus quibus nō oportet. Dandum autem aut virtute cōmendatis, aut ijs qui nos honesta beneuolentia prosequuntur: aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculū intercedit: aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficium remetiendum: Postremò societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se cōponit, vt quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed de hac parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

Deliberi

topicos sub vel verbosius

Deinceps (vt erat propositum) de beneficentia, & de liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne sit benignitas maior, quam facultates. Tum vt pro dignitate tribuatur, id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi cui prodesse velle videantur, non benefici, neq; liberales, sed pernicioſi, atq; assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocent, vt in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, vt si ipsi in suam rem aliena conferant. Sunt autem multi & quidem cupidi splendoris, qui eripiunt alijs, quod alijs largiantur. Hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Sylla, & C. Cæsaris pecuniarum translatio a iustis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset, quam facultates: quod qui faciunt, non liberales sunt, sed abiecti. Alter, ne quid eripiant, quod iniuriosi sunt in proximos. Quis enim copias hic & suppeditari æquius est, & relinqui,

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

Vt si pro aduersario contra patriam dimicet.

Tyrannica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

omni liberalitati

relinquit, eas transferunt ad alienos. Inest
in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi
& auferendi per iniuriam, vt ad largiendum sup-
petat vnde copia. Videre etiam licet plerosq; non tam
natura liberales, quam quadam gloria ductos, vt
bene fieri videantur facere multa: quæ videantur
ab ostentatione magis, quam a voluntate profici-
sci. Tertius autem simulatio vanitatis coniunctus
quandoque aut liberalitati, aut honestati. Tertium est
propositum, vt in bene merendi voluntate delectus esse digni-
tatis. In quo & mores eius erunt spectandi, in quem
beneficium conferatur, & animus erga nos, & ci-
muni tas, & delectus vitæ, & ad nostras vtilitates
officia collata: quæ vt occurrant omnia, optabile
est: sin minus, plures causæ maiores esque ponde-
ris plus habebunt.

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem
spectandos, sed ciuilem virtutis imaginem.

18. Quoniam autem vsuitur non cum perfectis ho-
minibus, plerosque sapientibus, sed cum iis in
quibus præclare agitur, si sint simulacris virtu-
tis, etiam hoc intelligendum puto, neminem homi-
nem esse negligendum, in quo aliqua significatio vir-
tutis appareat. Colendum autem esse ita vnum-
quemque maximè, vt quisque maximè his virtu-
tibus ornatus erit, quarum modestia, Temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, Iustitia. Nam fortis animus & magnus in homine non
perfecto, nec sapiente ferentior plerunque est: ille

modestia temperantia et iustitia

virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos. Cap. 18.

De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus.

Bene meritis de nobis, quomodo referenda gratia. Cap. 19.

Sunt merita, vt non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea quæ acceperis vtenda patiore mensura (si modo possis) iubet reddere Hesiodus: quidnã beneficio prouocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quam acceperunt? Etenim si videos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine iniuria. Accipientium autẽ beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis quo quisq; animo studioq; benevolentia fecerit, ponderandum est.

Ben e ficium fœnore remetienda, à maiori.

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

Multi

Multi enim faciũt multa temeritate quadam, indicio, vel modo in omnes, vel repentino cuiusdam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquis magna non sunt habenda, atque ea, quæ tuto, cõsiderate, constanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cæteris paria sint) hoc maxime officij est, vt quisq; maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. Quod contra sit apleriſq; a quo enim plurimũ sperat, eĩ si ille his nõ eget, tamẽ ei potissimũ inseruiunt,

Non dandũ beneficium, sed vt prosis amico.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate vniuersali omnium mortalium.

PRimæ autem societatis hominum, coniunctionis, obseruabiliorem habitum, si vt quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum cõferetur. Sed quæ natura principia sint communitatis, & societatis humanæ repetendũ altius videtur. Est enim primũ, quod cernitur in vniuersi generis humani societate. Eius autẽ vinculũ est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, conuinciq; naturali quadam societate. Neq; vlla re longius abſumus a natura ferarum, in quibus ipſe fortitudinẽ sæpe dicimus, vt in equis, in leonibus: iustitiam, æquitatem, bonitatem nõ dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissime quidẽ patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est, in qua omnium rerũ, quæ ad communem vsum hominum natura genuit, ea

Primi societatis humanæ fontes, ratio & oratio.

seruanda communitas, vt quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hac ita teneantur. Vt sit constitutum quid à quibus ipsis cætera sic obseruetur, vtrin Græcorum proverbia est: AMICORVM ESSE OMNIA COMMVNIA. *Omnia autem communia hominum videntur eo, quæ sunt generis eius, quod ab Ennio positum in vna re transferri in permultas potest.* Homo qui erranti comiter monstrat viam,

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit.

Nihilominus ipsi lucet, cùm illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipit, vt quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem, pati ab igne ignem capere, si quis velit; consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt ijs vtilia qui accipiunt, darnti non molesta. Quare & his vtendum est, & semper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copia parua singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem: NIHILO MINVS IPSI LVCET, vt facultas sit, quæ in nostros simus liberales. Cap. 2.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Vt enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiam est eiusdem esse ciuitatis. Multa enim sunt ciuibus inter se communia, fora, templa, porticus, viæ, leges, iura,

Belliſſimi Ennij verſus.

Comiti.

Quæ ſunt omnibus abſque diſcrimine communicanda.

Ab illa prima 19. communitate ad conuictiones ſocietates deſcendit. 20. Quæ communia vniuerſitatis.

iura, iudicia, suffragia, consuetudines, praeterea familiaritates, multaq; cum multis res, ratione contractae. Arctior est vero colligatio societatis proximorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumq; concluditur. Nam cùm sit hoc natura commune omnium animantium, vt habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso est Coniugio: proxima Liberis, deinde vna Domus, qui sunt omnia communia. Id autem est principium Vrbis, & quasi seminarium Reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum vna domo iam capi non possint, in alias domos tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quae propagatio, & soboles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem coniunctio & beneuolentia deuincit charitate homines. Magnum est enim eandem habere monumenta maiorum, vsque ad vltimum sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla praestatior est, nulla firmior, quam cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti. Illud enim honestum (quod saepe diximus) etiam si in alio cernimus, tamen nos monet, atq; illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quanquàm omnis virtus nos ad se allicit, facitque vt eos diligamus, in quibus ipsa ineſſe videatur: tamen Iustitia & Liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quàm morum simi-

litudo honorum. In quibus enim eadē studia sunt, eadē voluntates in his sit, vt quisq; altero æque delectetur, ac seipso. Efficitur ea id quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est societatū quæ conficitur ex beneficijs vltro citróque datis, acceptisq; Quæ mutua, & gratā dum sunt, inter quos ea sunt, firma debent esse vt quisque maxime amicitia, sed cum omnia virtute, animoque lustraueris, omniū societatum nulla est gratior, nulla charior, quam ea, quæ cum Rep. est vnicuique nostrum. Charissimi parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates Patria vna complectitur: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & quam funditus delendā occidendāq; sunt & fuerunt. Sed si conferendi quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij, principes sunt Patria & Parentes, quorum beneficijs maximè obligati sumus: proximi Liberi, tota q; domus, quæ pendet a nobis solos, neque aliud vllum potest habere perfugium. deinceps bene conuenientes propinqui, quibuscum communis etiam plerunque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maxime, quos ante dixi. Vita autem, vtiq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes inter dū etiam obiurgationes in amicitia vigent maxime. Estq; ea iucundissima amicitia, quando in magna fortuna posita simultas,

Amicitia iuxta Pythagoram æqualitas est. Idē dixit amicitiam vnā esse animam in corporibus duobus.

Oppetere mortem, id est, vltro mori.

Conuenientes, pro concordibus.

Quid sanguine coniunctis, quid amicis proximum debeamus.

Liberalitatis officia non solùm ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantijs spectari oportet.

Sed in his omnibus officijs tribuendis videndum erit, quid cuiq; maxime necesse sit, et quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Itaque non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntq; officia quæ aliis magis quàm aliis debeantur: vt vicinum citius adiuueris in fructibus percipiendis quam fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatio capienda, vt boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, dediscendoq; videre, quæ relinquatur summa fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed vt medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quam magna laude dignum sine vsu, & exercitatione cosequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem vt faciamus ipsi. sed rei magnitudo vsum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in societate humana, quemadmodum ducatur hoc totum, ex quo ortum est officium, satis tetigimus.

Vicinis quid debeatur.

Quæ relinqui, id est, quantum relinquatur deductis, & additis quæ oportuit.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimũ in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est

dentia, morositas, [illegible], inconstantia: arrogantia, crudelitas, confid

eli. Nam nimio modo id virtutis non est, sed
immanitatis, omnem humanitatē repellētis.
probē definitur à Stoicis fortitudo, cum eam
virtutem esse dicunt propugnante pro æquitate. Q
circa nemo qui fortitudinis gloriā consecutus
tudys & malitia laudem est adeptus. Nihil
honestius esse potest, quod iustitia vacat. Pr
rum igitur Platonis illud: Nō solum inquit, scie
tia, quæ est remota à iustitia, callidtas potius,
quam sapientia est appellanda: verum etiam an
mus paratus ad periculum, si sua cupiditate, no
utilitate commum impellitur, audacia potius,
mē habeat, quam fortitudinis. Itaq; viros fort
Magnanimi tas iustitia pendet. Pertinacia
magnanimos, eosdem bonos, et simplices veri
tatis amicos, minimeq; fallaces esse volumus: qu
sunt ex media laude iustitia. Sed illud adhuc
dum, quod in hac dictione, et magnitudine animi
cillime pertinacia et nimia cupiditas principa
insciturKt enim apud Platonē est, omnem
rem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupidi
tate vincēdi, sic vt quisq; animi magnitudine ma
ximè excellit, ita maxime ault princeps omnium
esse, vel potius solus esse. Difficile autem est, cu
præstare omnibus cōcupieris, seruare æquitatem,
quæ est iustitiæ maxime propria. Ex quo fit, vt no
disceptatione vinci se, nec vlla publico ac legitimo
iure patiantur. Existunt, in Rep. plerunq; larg
tores, & factiosi, vt opes quam maximas cōsequā
tur, & sint vi potius superiores, quam iustitia pa

Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, nō qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem & sapiēs animi magnitudo honestum illud, quod maximè naturā sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat: principémque se esse mauult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris nō est habendus. Facillimè autem ad res iniustas impellitur, vt quisq; est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus, quod vix ingenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

Prouerbio Socratis, pulchra quæ difficilia.

Qui gloriæ spe periculā

suscipit, ambitiosus, non fortis.

Lubricus ancipes, & periculosus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimùm sita, in contemnendis tum prosperis, tum aduersis, & in arduis rebus gerendis.

Cap. 25.

OMnino fortis animus, & magnus, duabus maximè cernitur: quarum vna in rerum externarum despicientia ponitur, cùm persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum, decorumq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neq; homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ succumberet. Altera est res, vt cùm ita sit affectus animo, vt suprà dixi, res gerat magnas illas quidem & maximè vtiles, sed vehementer arduas, plenasq; laborum, & periculorum cùm vitæ tum * aliarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis & ampli-

* aliàs male rarum.

tudo, adde etiam vtilitatem, in posteriore: ea autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Iudicatur autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum iudices, & omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videntur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magnique ducendum est. Ea quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunáque versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis: hoc robusti animi est, magnæq; constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangitur, eum frangi cupiditate: nec qui inuictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quãobrem & hæc vitanda sunt, & pecunia fugienda cupiditas. Nihil enim est tã angusti animi, tãmq; parui, quam amare diuitias. Nihil honestius, magnificentiusq; quam pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam, liberalitatem conferre. Cauendum est etiam gloriæ cupiditas, vt supra dixi. Eripit enim libertatem pro quamaximis virtutibus omnis debet esse potentia. Nec vero Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacuam autem esse omni animi perturbatione, tũ cupiditate & metu, tum etiam ægritudine & voluptate animi, & iracundia, vt tranquillitas adsit,

Turpius à voluptate vinci quam à dolore.

Humilis animi imitari diuitis.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

& securitas, quæ afferat tum constantiam, tũ etiã dignitatem. Multi autẽ & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, a negotijs publicis se remouerunt, ad otium q; perfugerunt. Lubis & nobilissimi philosophi, longéq; principes, & quida homines seueri, & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vitarunt q; nonnulli ingenijs delectati vitæ turbas. His idem propositum fuit, quida rerbus, vt qua reggerent, ne cui parerent, libertate potiebatur: cuius proprium est sic viuere, vt velis. Quare cum hæc communne sit potentiæ cupidorum cum vis, quas adsequi, aut posse arbitrantur, opes magnas habeat: alteris si contenti sint & suo, & paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemneda est sententia. Sed & facilior & tutior & minus aliis inuisa quies, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominũ generi, & adiacentiorem amplitudinémq; apiior eorum, qui se ad Rempub. & ad res magnas aere dedas, accommodauerunt. Quapropter & vis fortitudo concedenda sit Remp non capessentibus, qui excellenti ingenio, otio, doctrinaq; se se dederunt: & vis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, a Republ. recesserunt, cum eius administranda potestate alijs, laudemq; cõcederet. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicãt ea, quæ plerique admirentur, Imperia, & magistratus, eis non modo non laudi verumetiam vi-

Fuga negotij.

Vel Plin.

Vtilitas

Titus Pomp. Atti. et Herodes Attic.

tio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile est non probare: sed videntur tum labores, tum molestias, tum offensionum, & repulsarum quandam ignominiam timere, & fugere. Qui enim qui in rebus contrarijs parum sibi constent, cupiditatem facillime contemnant, qui adolescentes molliores: gloriam negligant, frangantur infamia atq; ea quidem non satis considerer. Sed iis qui habent a natura documenta rerum gerendarum, alia omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda Resp. est. Nec enim aliter aut recta virtus, aut declarari animi magnitudo potest. Cum pessentibus autem Remp. nihil minus, quam sapientibus, haud scio an magis etiam, & magnificentia & constantia adhibenda sit rerum humanarum, quam sapientia: & tranquillitas animi atq; securitas: siquidem nec anxij futuri sunt, & cum tranquillitate constantiaq; victuri. Quae eo facilius sunt philosophis, quo minus patent multa in casum, quae fortuna ferat, & quo minus multum rei egent: & quia si quid aduersi eueniat, tamen graues cadere non possunt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, * maiora cura efficiendi Reipublicam gerentibus, quam quietis: quo magis hic & magnitudo animi, & adhibenda, & vacuitas ab anxietudine. Adeunda autem gerendam qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quam illa res honestamentum habeat: sed etiam

* maiora quae efficienda. Maiora virtutibus aggredi temeritatis esse.

habere facultatem. In quorum consideratione est videndum, ne aut temere desperet propter tenuitatem, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotijs prius, quam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Longè fortius esse ciuilicus in rebus quam bellicis antecellere, multis argumentis docet, nihilque de se.

Cicero Cap. 26

SEd enim plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quam ciuiles, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: at quod in magnis animis ingenijsque plerunque contingit: eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus iudicare, multæ res exciderunt urbanæ maiores, clariores{que} quam belicæ. Quamuis enim Themistocles huic laudetur, Themistocles Atheniensis. si ei, nomen quam Solonis illustrius esse videatur, Solonis clarissimæ rectis victoriæ, quæ anteponuntur consilio Solonis, & quibus primum ... rebus non minus præclarum hoc quam illud iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc cõsilio leges Athenienses. sium hoc maiorum institutis seruatur. Et Themistocles quidem nihil decrit in quo ipse Aristides adiuuerit. At ab illo verum est adiutũ esse Themistoclem, est enim bellum gestum consilio Senatus eius, qui a Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania & Lysandro eadem dicere: quorum uterque ciuitati quæ Imperium Lacedæmonijs dilatauit.

Lycurgus legum scriptor.

Lysander duobus multis victoriis nobilitatus fertur.

M. Scaurus eloquentia & iustissimi cómendatus & Q. Catulus in rebus diuinis florue-runt.

Pompeius Æmilius Tiberium Gracchum

Tyrannis

Tyrannus

Tyrannum

Tyrannis

Tyrannus

Tyrannum

Tyrannis

Tyrannus

Tyrann

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item formidinem.

DEcernendis autem, & fugiendis quæ vrbibus valde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat, idque est viri magni rebus præsentibus prouidere fontes, multitudinem conseruare in omni fortuna, recta, atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

VT enim sicut quemadmodum supra dixi, quæ vrbanis rebus bellicis anteponuntur, sic reperiemus multos, quibus periculosa, & callida consilia ponderatiora omnibus & splendidiora, & maiora videantur. Nihil quæ omnino periculi fugæ committendum est, si imbelles, timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud ne offeramus nos periculis sine [illegible] in aduersis periculis consultissima [illegible] consumi est, qui leniter curantes leuiter [illegible] graues autem morbis periculosas curationes & anceps adhibere conuenit. Quare in tranquilla tempestate aduersam [illegible] sic in grauissima tempestate quæ [illegible]

De honoribus vehementer contendere, cum
ſera officium eſſe magnanimi

In moderari propulsandi fortitudinis.

In animaduertendo maxime abiiciendum.

* Punitur. Nonius Marcellus

...etiam, vtrum, quæ ...iem et ...
...placeat, & recipere velis: & vere placeat, modo ne ...
...dat, vt. Ita vero omnia in rebus repudianda ...
...dicendum, vt ea, quæ præsunt Reip. legum similia ...
...sint, quæ ad quemlibet modum non tractanda, sed aqua...
moderari so... ...ere ducunt, ...
...quint.

Magnanimi est neque secundis rebus insolescere, neque deiici aduersis.

43. ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus superbiam, fastidium, arrogantiamque maxime reprimere soluamus. Nemo enim vir est, qui non secundas immoderate ferre, insolens est. Præclara est æquabilitas in omni vita, quam sapiens sibi ipse adhibere debet. Vtrumque enim, & ferre, & non ferre, leue est. Laco ille, cum ...
...quidem placeat bonum retem rebus ...
...ra superatum a filio: facilitate vero & ...
...tate video superatum esse. Itaque alter ...
...gnus, alter sæpe turpissimus fuit. vt recte prospere vtuntur, qui timent, vt quanto superiores ...
...sumus, tanto nos submittamus gerendis. Quatum quidem ad sustinendum & ferendum ...
...suum solitum ait dicere, sicut equus propter ...
...bras contentione præliorum ferocit dicere ...
...domitoribus tradere solent, vt his ...
...sint vti: sic homines secundis rebus ...
...bia prædictes, tanquam in ...
...doctrina ducti oportere, vt perspicerent res hu...

MAGNANIMI

magnificè & [illegible] animosè [illegible]

simpliciter, fideliter, vitæq; hominum amicè

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons, Temperantia: quam Ar[illegible] moderationem esse putat cupiditatum, earũ dunta[illegible] quæ circa gulæ [illegible] Temperantes versantur. Tempe[illegible]rans, inquit, ea cupit quæ oportet, & vt oportet, & quãdo oportet. Huius est etiam, vt cupiditas rationi pareat, sicut [illegible] pædagogo. Sequatur certè illud decorũ, quod quã[illegible]modũm à natura, hoc cæteris circumstantijs ducatur, tam, néque vitæ officium [illegible] diuinitus tradit Cicero.

Sequitur vt de vna reliquæ parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, & modestia, omnisq; [illegible] cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine Decorum potest. Græce enim τὸ πρέπον dicitur. Hunc [illegible] ab honesto non [illegible]. Nam & quod licet honestum est, & quod [illegible] est, decori tamen quædam sit [illegible] gestis, & decori, facilius intuetur, quam [illegible] potest. Quidquid enim [illegible] deceat, id turpe [illegible] honestum.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio sumitur: & speciale, quod temperantiam propriè consequuntur. Duum Ambrosius generale decorũ accepit, quod ex harmonia [illegible] omnium inter se virtutum existit, quæ se [illegible] in concordia vniuersitatis: speciale, quòd in vna quapiam parte reluceat potissimum, tamẽ in cæteris

Decorum in prudẽtia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus [illegible] superioribus

ribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione agere oratione prudenter, & agere quod rectum sit, videre omnique in re quid sit verum videre, & quid decet, contra, falli, errare, labi, decipi, ea dedecet, quam desipere, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contra, vt turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorũ videtur: quod contra id vt turpe, sic indecorũ. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc quod dico Decorum: & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione maiestas à virtute potest, quã re separari. Et vt venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine: sic hoc de quo loquimur Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed ratione & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atq; illud superius sic fere definiri solet: Decorum, id est quod consentaneum sit hominis excellentia, in qo in quo natura sua à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, vt id Decorum esse velint, quod ita natũræ cõsentaneũ sit, vt in eo moderatio, & tẽperantia appareat cum

Decorum. Iustitiæ.

Decorum ab honesto non separatur.

Liberali, id est, honesta.

specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à Philosophis possumus existimare, ex eo decoro, quod Poetæ sequuntur: de quo, alio loco plura dici solet. Sequare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaq; persona dignum est, & sit, & dicitur: Vt si Achaeus, aut Minos diceret,

Horatius, Bedders

Oderint, dum metuant; aut,

Natis sepulchrum ipse est pater:

Decorum videretur, quod eos fuisse iustos arbitramur. At Atreo dicente male iusto excitantur? enim digna persona oratio. Sed poetæ quid quæq; deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiaq; animantium reliquarum. Quocirca poetæ in magna varietate personarum videbunt, quid cuique conueniat, & quid deceat; viæ

Decorum poetarum honestis ac

nobis autem cum à natura constantia, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint: cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, vt & illud quod ad omnem honestatem pertinet decorum, quam late fusum sit, appareat: & hoc quod spectatur in vnoquoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis vtili compositione membrorum mouet oculos, & delectat, hoc quod inter se omnes partes cum quadam specie cernuntur: sic hoc decorum, quod elucet in vita, habet approbationem eorum, quibuscum vivitur ordine, & constantia, & moderatione dictorum omnium

Decorum in ordine, constantia & modo situm.

atque factorum. Adhibenda est igitur quæ-
dam reverentia adversus homines, & optimi cu-
iusque, & reliquorum. Nam neglegere, quid de se
quisque sentiat non solum arrogantis est, sed etiã
omnino dissoluti. Est autem quod differat in omni
ratione habenda inter iustitiam & verecundiam.
Iustitiæ partes sunt, non violare homines. Vere-
cundiæ non offendere, in quo maxime vis perspi-
citur decori. His igitur expositis, quale sit id quod
decere dicimus, intelligi potest.

Violamus
iustitiam
dimissa
modestia.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus
partibus, tum in temperantia plurimùm valere.

OFficium autem, quod ab eo ducitur, hanc pri-
mùm habet viam, quæ deducit ad conservatio-
nem communem naturæ: quam si sequemur
ducem, nunquam aberrabimus: sequemurq; & id
quod actum, & perspicax natura est, & id quod
ad hominum consociationem accommodatum, &
id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis
decori in hac inest parte, de qua disputamus.
Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti
sunt, sed multò etiam magis animi motus proban-
di, qui item ad naturam accommodati sunt.

Prudentia
Iustitia.

Fortitudo,
Temperan-
tia.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat ra-
tioni: Ac hunc ipsum putat Ambrosius omnium offici-
arum primarium esse fontem.

DUplex est enim vis animorum, atque natura.
Una pars in appetitu posita est, quæ est ἐπιθυμία
Græce, quæ hominem huc & illuc rapit. Altera in
ratione: quæ docet & explanat, quid faciendum,

Cap. 34

Voluntas
quam in li-
bris de fini-
bus appeti-
tionem vocat,
vnde oriũtur
iræ, id est,
perturbatio-
nes.

fugiendumue sit. Ita fit, vt ratio præsit, appetitus que obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec vero agere quicquam, cuius non possis causam probabilem reddere. Facere enim sine descriptio officij. Efficiendum autem est, vt appetitus rationi obediant, eaque neque præcurrant, nec propter temeritatem, nec propter pigritiam aut ignauiam desciant: sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi carent. Ex quo elucebit, omnis constantia, omnisque moderatio. Nã qui appetitus longius euagantur, vt tanquam exultantes siue cupiendo, siue fugiendo, non satis a ratione retineantur, vt sine dubio finem, & modum transeunt. Relinquunt enim & abiiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus nõ modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet, oratio ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia exultant: quorum omnium vultus, voces, status, mutantur. Ex quibus illud intelligitur (vt ad officij formam reuertamur) appetitus omnes continendos, sedandosque esse, & animaduersionem & diligentiam, vt ne quid temere, inconsiderate, negligenterue agamus. Animata generati a natura sumus, vt ad ludum & iocum facti esse videamur: sed ad grauitatem potius, & ad quædam studia grauiora, atque meliora. Ludo autem & ioco, vti illis quidem licet, sed

in libris de Finibus Cato officij, quod ita factum est, vt eius facti probabilis ratio reddi possit.

Inde eorum & in corpore à perturbationibus.

Grauitas, Vrbanitas & quatenus adhibenda.

sicut somno, & quietibus cæteris, tum cùm grauibus seriis que rebus satis fecerimus. Ipsum q; genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestate is actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat, apparea

Licentia non omnis ludendi ab honestate.

Cap. 38

DE Iocorum ritate & facetia.

Plex omnino est iocandi genus: Vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum: Alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere no modo T. Lucilius noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facetè dicta, ut ea, quæ a Cæsare Catone sunt collecta, quæ vocantur Apophthegmata. Facilis igitur est distinctio in genui & illiberalis ioci. Alter est, si tempore remisso animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Veteris Comœdiæ Plautinæque non omnes grauis

Et honesti lusus modum, tum etiam

Cap. 39

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ne nimis omnia profundamus, et atque voluptatem aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditat autem & campus noster, & studia ludendi, honesta exempla ludendi.

Suppeditat subministrat Venatio.

Animi delectatio ab honestis studijs petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè reijcienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

Sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque bestijs antecedat. Illæ nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamq; feruntur impetu: hominis autem mens discendo alitur & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit: videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam si quis est paulo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines nonnulli, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni, & reijci oportere: sin sit quisquam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendæ modum. Itaque victus, cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volemus, quæ sit in natura excellentia & dignitas intelligemus, quam sit turpe diffluere luxuria, & delicate ac molliter vivere, quam honestum parce, continenter, severe, sobrie

Propensior. Qui propensior est, inclinatur.

Voluptas homine indigna.

hominis excellentia.

Animaduerte lector ordinem: primùm ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus cõmunem deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat vniuscuiusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel iudicio assumptam.

Intelliger-

INtelligendum etiam est, duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis, præstantiaq; eius qua antecellimus bestijs: à qua omne honestum decorumq; trahitur, & ex qua ratio inuenitur officij exquiritur. Altera autem, qua proprie singulis est attributa. Vt enim in corporibus magna dissimilitudines sunt, alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: item q; in formis alijs dignitatem inesse, in alijs venustatem: sic & in animis existunt etiã maiores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, maior etiã magis q; decora dicacitas in C. Cæsare Lucij filio. At ijsdem temporibus in M. Scauro, & in Marco Druso adolescente singularis severitas: in C. Lelio nulla hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, & tristior. De Græcis autem dulcem & facetum festiuiq; sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἰρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine vlla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facile cernere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Pheræum Iasonem ceteris anteponunt. In primisque versutum, & callidum factum Solonis, sani quo & tutior vita eius esset, & plus

Cap. 4

Varietas ingeniorum à natura.

aliquando Reipublicæ prodesset, fuerere se simulauit. Sunt hi alij multum dispares, simplices, & a Simplicitas.
perti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendū putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Item alij, qui quidquid perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum quod velint, consequantur: vt Syllam, & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus. Contra Callicratidem, qui Vafri & ad omnia versatiles.
præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Item ex sermonibus alia quidē videmus quamuis prapotens sit, efficere, vi vnus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, Comitas & facilitas.
témque & in Q. Mutio * Numantino vidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica. Contra fratrem eius, qui Tyberij Gracchi conatus perditos vindicauit, nulla comitate habuisse sermonis: ne Xenocratem quidē grauissimū Philosophorum: obeq; rem ipsum magnum, clarumque fuisse. Innumerabiles alia dissimilitudines sunt naturæ, morumq; minime tamen vituperandorum. Admodum autem tuenda sunt sua cuique, non vitiosa sed tamen propria, quo facilius Decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, vt omnia naturam vniuersam nihil contendamus: eatamen conseruata, propriam naturam sequamur. Vt etiam si sint alia grauiora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. Nec

* Mancino.

inuita (vt aiunt) Minerua, id est, aduersante, & repugnante naturâ. Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quâ aequabilitas vniuersæ vitæ, cuius singularum actionum: quæ conseruare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Vt enim sermone eo debemus vti, qui natus est nobis, ne (vt quidam) Græca verba inculcantes, irrideamur, sic in actionibus omnibus vitæ nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnunquam mortem sibi consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? Atqui cæteris fortasse datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita senior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura grauitatem, eamque ipse perpetua constantia roborasset, semperque in proposito suscepto consilio permansisset, moriendum potius, quam tyranni vultus aspiciendus fuit. Quæ multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem, & iucundum se esse vellet. Nouerat etiam centum ancillas seruorum, abeciliis in

Pugnantia Horatius inuita dicit facies sue Minerua.

apud Lucilium

Cato Vticæ sibi mortem conscisiit.

Circe Solis filia. Calypso nympha, quarum hospitio Vlisses aliquandiu vsus est, vt Homerus refert.

nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq; quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipse autem quam personam gerere velimus, a nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alij ad Philosophiã, alij ad ius ciuile, alij ad eloquetia applicant, ipsarumq; virtutũ in alia alius maiuult excellere.

Quorum verò patres, aut maiores aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: vt Q. Mutius, P. filius in iure ciuili, Paulli filius Aphricanus in re militari.

Quidam autem ad eas laudes, quas à patrib. acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idem Aphricanus eloquẽtia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuisset, quam pater: ad eam laudem doctrina & ingenij gloriam adiecit.

Fit autem interdum, vt nonnulli omissa imitatione maiorum, suũ quoddam instituendi consequantur: maximeque in eo plerunque elaborant, qui magna sibi proponunt, obscuris orti maioribus.

Hæc igitur omnia, cùm quærimus quæ deceant, bene complecti animo, & cogitatione debemus.

Quæ quisque studia maxime sequitur.

Timotheus etiam orator Isocratis discipulus.

Conõ inclytus dux Athenienſium.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

IN primis autem constituendum est, quos nos & quales esse velimus, in quo genere vitæ, quæ deliberatio est omnium difficillima. Incidunt enim adolescẽtia, cui inest maxima imbecillitas cõsilij, tunc id sibi quisq; genus ætatis degẽdæ constituit, quod

* cum.

quod maximè adamauit. Itaque antè impe-
aliquo certo genere cursus uiuendi, quàm potuit,
quod optimum esset, iudicare. Namque Herculem
Prodicum dicunt (vt est apud Xenophontem) ex-
primum puberem (quod tempus a natura ad de-
cernendum quam quisque uiam uiuendi ingrediatur
sortitur, datum est) exisse in solitudinem, atque in
sedentem diu secum, multúmq; dubitasse, cùm duas
cerneret uias, unam uoluptatis alteram uirtutis,
utram ingredi melius esset. Hoc Herculi contin-
tu edito potuit fortasse contingere: nobis non idem,
qui imitamur quos cuique uisum est, atque ad-
ducimur studia, instituta impellimur: Pleriq;
autem parentum præceptis imbuti ad eorum cu-
suetudinem, more deducimur. Alij multi-
tudinis iudicio feruntur, quæque maiori parti pul-
cherrima uidetur, ea maximè exoptant. Nemo
autem sine fœlicitate quadã, siue bonitate natu-
siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt
uiam. Illud tamen maximè rarum genus est eo-
qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præ-
clara eruditione atque doctrina, aut utraq; re-
nati, spatium deliberandi habuerunt, quem pos-
simum uitæ cursum sequi uellent. In qua delibe-
ratione, da suam cuiusque naturam consilium ei
omne reuocandum. Nam cùm in omnibus quæ-
guntur ex eo modo quo quisque natus est (ut su-
prà dictum est (quid deceat exquirimus: tum in
ta uita constituenda multò est cura maior adhi-
benda,

Prodici sophistæ de Hercule fabula perquã festiua refertur apud Xenophontem libro secũdo Memorabilium.

* item.

* Aliter quẽ quisque est natus.

bonis, vt constare in vita perpetuitate possimus nullis metipsis, neq; in vllo officio labi aut labare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim Natura habet, Fortuna proximâ, vtriusque omnigratio habenda est in deligendo genere vitæ. Sed Natura magis: multo enim & firmior est, & constantior: vt Fortuna nonnunquam tanquam ipsa mortalis, cum immortali Naturâ pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ vim sese à genus, consilium vitæ capiet, is constantiâ tenebit: id enim maximè decet: nisi fortè se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) faciēda morum ac vitæ mutatio est. Eam mutationem si tempora diuinabunt facilius, cōmodiùsque faciemus: si minus, sensim erit pedetentimque faciendum: vt amicitiæ, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quam repente præcidere. Communi autem omnium vitæ, omni ratione cauendum est, vt in bono cōsilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si natura non ferret, vt quædam imitari possint, vt sæpe Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum contionibus tenere, siue bella gerere:

illa

Perpetuitate, id est, constantia.

Quomodo commutandum vitæ genus.

illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsa
testiate, iustitiam, fidem, liberalitatẽ, modestiam,
temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, re-
quiratur. Optima autem hæreditas à patrib. tra-
ditur liberis, omnibus patrimonio præstantior, vir-
tus, relicta non ab illis: cuius decoris & fa-
Decorum ab ætate. cinoris & vitiorum iudicandum est. Et quoniam of-
ficia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur,
aliaq; sunt iuuenum, alia seniorum, aliqua etiam
de hac distinctione dicendum est.

Quæ adolescentiam quæ propriè deceant.

Verecundia. Decet adolescentis, maiores natu vereri, et
eligere optimos, & probatissimos quorum
consilium, auctoritate nitatur. Ineuntis enim
ætatis insciti, senum constituenda & regenda pru-
Disciplina. dentia est. Maxime autem hæc ætas a libidine
arcenda est, exercenda q; in labore patientiæ &
animi & corporis: ut eorum & in bellicis, & ci-
Industria. uilibus officijs vigeat industria. Atq; etiam cum
relaxare animos, & dare se iucunditati volent,
caueant intemperantiam, meminerint verecun-
diæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque tibi
maiores natu interesse velint.

Quæ ætatem quæ deceant maximè.

Exercendus animus. Senibus autem labores corporis minuendi, exer-
citationes animi etiam augendæ videntur. Da-
da vero opera, vt & amicos & iuuentutẽ, & ma-
xime Remp. consilio, & prudentia qua plurimum
adiuuent. Nihil autem magis cauendum est se-

fluit, quam ne languori se, desidiæq; dedat. Luxuria verò, cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissimum est. Sin autem libidinum etiã intemperãtia accesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus eo concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Turpis res desidiosa senectus, Luxuriosa turpior, Libidinosa turpissima.

Magistratus personam quæ deceant.

Cap. 46.

AC ne illud quidem alienum fuerit, de magistratum, de priuatorũ, de ciuium, de peregrinorũ officijs dicere. Est igitur proprium muneris magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatem & decus sustinere, seruare leges, iura describere, & eis fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neq; submissum & abiectum, nec se efferentem, cùm in Repub. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. Talem enim & sentire bonũ ciuem, & dicere solemus. Peregrini autem & nicolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeque in alienis Reipub. curiosum. Ita fere officia reperiuntur, cùm quæritur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendo seruare constantiam.

Priuatum quid deceat

Hospitis officium.

Decorum à cultu motúque corporis.

Cap. 47.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine,

ordine, ornatu ad actionem apto: de actionis ar-
quendum sed satis erit intellectu. Quibus autem re-
bus continetur cura etiam illa, ut probemur
quibuscum, & apud quos vivamus. His quoq; re-
rebus plurimum tribuendum esse.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res non
quasdã, inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

PRincipio, corporis nostri magnam naturam fa-
videtur habuisse rationem, quæ formam nostri
reliquamq; figuram, in qua esset species honesta,
eam posuit in promptu. Quæ autem partes corporis
dam natura necessitatem dare, aspectum esse
formem habituram, atq; formam, eas contexit, re-
que abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabri-
cam imitata est hominum verecundia. Quæ
natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente
sunt remouent ab oculis: ipsiq; necessitati dant
perato, ut quam occultissime pareant: quarum
partium corporis usus sunt necessarij, eas nec
partes, nec earum usus suis nominibus appellare
quodque facere turpe non est, modo occulte, id
cere obscœnum est. Itaq; nec aperta actio rerũ il-
rum petulantia vacat, nec orationis obscœnitate
Nec verò audiendi sunt Cynici aut si qui fuerunt
Cynici & Ve- Stoici pene Cynici qui reprehendunt, & irridet
teres Stoici nihil dictu quod ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitio
putabant ob- dicamus: illa autem, quæ turpia sunt, nomina
scœnũ, quod appellemus sua: latrocinari, fraudare, adulterare
facta turpe non esset. re turpe est, sed dicitur nõ obscœne. liberis dare

rum, re honestum est, nomine obscœnum. Plura-
que in eam sententiam ab eisdem contra verecun-
diam disputantur. Nos autem naturam sequamur
ac ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, au-
riumque approbatione fugiamus. Status, incessus, Gestus ne-
que mollis,
neque rusti-
cus.
sessus, cubatio, vultus, oculi, manuum motus, te-
neat suum decorum. Quibus in rebus duo sunt maxi-
me fugienda, ne quid effœminatum, aut molle, &
ne quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrio-
nibus, oratoribusq; concedendum est, vt ijs hæc apta
sint, nobis dissoluta. Scenicorũ quidem mos tan-
tam habet vetere disciplina verecundiã, vt in sce-
na sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim,
ne si quo casu euenerit, vt corporis partes quædam Exemplum
vericundiæ
& honestæ
pudicitiæ.
aperiantur, ea spectantibus non decore. Nostro quidẽ
more cu parentibus puberes filij, cum soceris generi Exemplum
Romanæ ve-
recundiæ.
lauantur. Retinenda est igitur huius generis ve-
recũdia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.
Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & qua-
tenus vtrique colendã: quis item gestus,
qui motus decorus.

CVm autem pulchritudinis duo genera sint, Cap. 49
quorũ in altero venustas sit, in altero dig- Dignitas vi-
rorum.
nitas: venustatem muliebrem dicere de- Venustas
mulierum,
bemus, dignitatem virilem. Ergò & à forma re- * ducere.
moueatur omnis viro non dignus ornatus: & huic
simile vitium in gestu, motuque caueatur. Nam
& palæstrici motus sæpe sunt ostentatiores, & histrio-
num nonnulli gestus ineptijs non vacant, & in v-

troque genere quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Forma autem dignitas, coloris bonitas tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus vtamur, in gressu mollioribus, vt pomparum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates. Quæ cùm fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit non adesse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus: & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri Cogitationis, alteri Appetitus, Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur, Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, vt cogitatione ad res quàm optimas vtamur: appetitus rationi obedientem præbeamus.

Forma & Vestitus.

Mundities media inter elegantiam vitiosam, & agrestem negligentiã.

Incessus moderatus.

Pomparum in festis diebus sacra & simulacra lentissimo incessu circumferũtur.

Horatius, Sæpe velut qui currebat fugiens hostem, persæpe velut qui Iunoni sacra ferret.

Cogitatio. Appetitus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaque duplex, altera contentionis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum,

rum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulli sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoq; esse. Sed discentium studijs inueniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarúmq; præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis iudicem vocem habeamus, in voce autẽ duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrumque omnino à natura petendum est: verùm alterũ exercitatio augebit, alterum imitatio præsèlocutium, & leniter, quod fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti litterarum: quãquam erant literati sed & alij. Hi autem optime vti lingua Latina putabantur. Sonus exat dulcis, litera neque expressa, neq; oppressa, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta, sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero, & facetijs Cæsar, Catuli pátris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re quid deceat, exquirimus.

Ea nemo docet, quæ nulli cupiunt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronuntiatio cuiusmodi.

Catuli, pater & filius de quibus in Bruto.

Putidum id est, odiosum & affectatũ.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellũt) lenis, minimèq; pertinax: insit in eo le-

Ne acerbus, ne pertinax, ne insultus, ne immodicus, sit rebus accõmodus, ne obtrectatorius.

pos. Nec verò, tanquàm in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tũ in sermone communi, vicissitudine nonnunquam vtendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur, & illis seriis, seueritatem adhibeat: in ioco sis, lepõrem. Imprimis prouideat, ne sermo vitium aliquod indicet ineſſe moribus. Quod maximè tum solet euenire, cùm studiosè de absentibus detrahendi causa, aut perridiculè, aut seuerè, aut maledicè, contumelioseq; dicitur. Habentur autem plerúnq; sermones, aut de domesticis negotijs, aut de Repub. aut de artium studijs, & doctrina. Danda igitur opera est, vt etiam si aberrare ad alia coperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed vtcunque aderunt res (neque enim omnes ijsdem rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animaduertendũ est etiam quatenus sermo delectationem habeat, & vt incipiẽdi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut inuidia, aut quid tale appareat. Maximeque curandum est, vt eos, quibus cum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus vtendum est fortasse & vocis contentione maiore, & verborum grauitate acriore.

Vt honestis de rebus.

Ne vagus, & inæqualis. 48.

Ne conuitiator.

Ne contumelioſus in amicos. Obiurgatio quatenus adhibenda.

Id

Id agendum etiam est, vt ne ea facere videamur irati: sed vt ad vrendum, & secãdum, sic ad hoc genus castigandi raro inuitiq; veniamus: nec vnquam, nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cũ qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autẽ parte clementi castigatione licet vti, grauitate tamẽ adiuncta, vt & seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Relictum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ijs, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de sepsò prædicare falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

* *secandum medici sic nos ad hoc.*

Ne tum quidem referendum maledictum, cùm malè audierimus.

Indecora iactãtia Thrasonica.

In ædificijs extruendis qui modus.

ET quoniam omnia perfequimur, dicendum est etiam qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est vsus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamẽ adhibenda dignitatis, commoditatis q; diligentia. C. Octauio (qui primus ex illa familia consul factus est) honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in palatio & plenam dignitatis domũ: qua cũ vulgo viseretur, suffragata domino nouo

homini ad Consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaq; ille in suam domum Consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et vt in cæteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominũ cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo: & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cùm à prætereũtibus dicitur: O domus antiqua, heu quam dispari dominaris domino! Quod idem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas, quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: vt L. Lucullî summi viri virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiã imitati sunt! Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatémq; reuocandus: eadémque mediocritas * ad omnem vsum, cultúmq; vitæ referenda est. Sed hæc hactenus.

49 Ignominiam quòd à consulatu repulsus: calamitatem, quòd repetundarum reus:

50. Domus optimatis, neque angusta, neque vasta.

51. A poëta quopiam sumptus verficulus videtur. Antiquam autem nobilem dixit & augustam.

25

* ad communem vsum.

Tria omni in vita seruanda.

IN omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda. Primum vt appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruenda accommodatius. Deinde, vt animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus, vt néue maior, néue minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, vt caueamus, vt ea quæ pertinent ad liberalitatem, specie & dignitate moderãda sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere de quo antè diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Vt consilio non cupiditate, suscipiatur.

* liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: Hac autem scientia continetur ea, quam Graci εὐταξίαν *nominant, non hac quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est* εὐταξία, *in qua intelligitur ordinis conseruatio. Itaque vt eandem nos modestiã appellemus, sic definitur à Stoicis, vt modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nã & ordinem sic definiunt, compositionem rerũ aptis & accommodatis locis. Locum autem actioni, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum Græce* εὐκαιρία, *Latine appellatur Occasio. Sic fit, vt modestia hæc,*

εὐταξία, quæ eadem modestia, quid sit.

εὐκαιρία quæ Latinè opportunitas, quid sit, καιρὸς occasio: εὔκαιρος opportunus ἀκαιρος importunus.

quam interpretamur, ita vt dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & Temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum viuimus, nunc dicenda sunt.

Quid quo loco, ac tempore deceat, dedeceátque.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, vt quemadmodum in oratione cõstanti, sic in vita sint omnia apta inter se, & conuenientia. Turpe est enim, valdéque vitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, híq; de communi officio cõuenissent: & casu formosus puer præteriret, dixissétque Sophocles, O puerum pulchrum Pericle: ait, At enim prætorem Sophocle decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinẽtes habere. Atq; hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est & loci, & temporis vt si quis cùm causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur, inscitia temporis. Sed

Indecorum aut in re seria nugari, aut re iocosa serium esse.

Athletæ, qui virtutis exercendæ gratia certant.

ea,

ea quæ multum ab humanitate discrepant, vt si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab ijs est diligentius etiam declinandum: vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulùm discrepẽt, tamen id à sciente animaduerti solet. Sic viuendum est in vita, ne fortè quid discrepet: vel multò etiam magis quò maior, & melior actionũ, quàm sonorum concentus est. Itaque vt in fidibus musicorum aures vel minima sentiũt: sic nos (si acres, ac diligentes iudices esse volumus, animaduersoresq; vitiorũ) magnà sæpe intelligemus ex paruis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturáque discrepet. Quæ in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex alijs iudicare: vt si quid dedeceat in alijs, vitemus & ipsi. Est enim, nescio quomodo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque facilimè corriguntur in dicendo, quorum vitia imitantur emendandi causa magistri. Nec verò alienum est ad ea eligẽda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vsu peritos, & quid his de vnoquoq; officij genere placeat

Harmonia vt in fidibus, ita & in vita. Ne minimis quidem in 54 rebus oportet à loco, à tempore dissentire.

Vitia quorũ pro, ij quorum vitia.

ceat exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. In quibus videndum est non modò quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam quade causa quisque sentiat. Vt enim pictores, & ij, qui signa fabricãtur, & veri etiam poëtæ, suum quisque opus à vulgo considerari vult, vt si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur: hique & secum, & cum alijs, quid in eo peccatum sit exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & faciẽda, & non facienda, & *imitanda, & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis ciuilibus, de ijs nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenquam hoc errore ducio portet, vt si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinémque ciuilem fecerint, locutíue sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est eijcienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autẽ, quorum vita perspecta in rebus honestis atq; magnis est, bene de Republica sentientes, ac benemeritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obseruare, & colere debemus: tribuere etiam multũ senectuti. Cedere ijs, qui magistratum habebunt: habere delectum ciuis, & peregrini: in ipso quoque peregrino priuatímne an publicè venerit. Ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis

Id de Apelle refert Plinius, & de Marone item literis proditũ

Socrates reus factus, quod Atheniensiũ instituta cõtemneret. Hor. Omnis Aristippum decuit color. Cynicorum institutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, reijciendum. Quid erga quanque personam deceat.

veris hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, seruare debemus.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui contrà liberales.

*IAm de artificijs, & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primùm improbantur ij quæstus, qui in odia hominũ incurrunt: vt portitorum, *vt fœneratorum. Illiberales autem, & sordidi quæstus mercenariorũ, omniúmque quorum operæ, non quorum artes emũtur. Est enim in illis ipsa merces autoramentũ seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim, proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate. Opificésq; omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum patest habere * officina: minimeq; artes probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, vt ait Terentius. Adde his, si placet, vnguentarios, saltatores, totúmq; ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honestarum, hæ sunt ys quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autẽ, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna, & copiosa, multa vndiq; apportans, multi ísque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atq; etiam si satiata quæstu vel contenta potius*

* & Autoramentum, præmium, aut obligatio. Cercitores.

* opificina.

Ex Eunucho.

Artes honestæ Medicus fidelis. Architectus Studia.

Mercatura copiosa, citra vanitatem.

Ex alto, id est è mari.

tius, vt sæpè ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionésq; contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omniū autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est Agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Laus Agriculturæ.

Ex duobus honestis vtrum honestius.

SEd ab ijs partibus, quæ sunt Honestatis, quēadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis vtrum honestius. Qui locus à Panætio est prætermissus. Nam cùm omnis honestas manat à partibus quatuor, quarum vna sit Cognitionis, altera Cōmunitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur. Idq; hoc argumento confirmari potest: quòd si contigerit ea vita sapienti, vt omnium rerum affluentibus copijs ditetur: quamuis omnia, quæ cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret, & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, vt hominē videre non possit, excedat è vita. Princeps; omnium virtutum est illa Sapientia, quàm σοφίαν Græci vocant. Prudentiam enim, quam Græci

55. Iustitiæ officia potiora officiis prudentiæ.

Sapientia rerum intelligibilium. Prudentia rerum agendarum.

dicunt, aliam quanquam intelligimus, quæ
est rerũ expetendarum, fugiendarúmque scientia.
Illa autem Sapientia (quam principem dixi) re-
rum est diuinarum, atq; humanarum scientia, in
qua continetur deorum, & hominum communi-
tas, & societas inter ipsos. Ea si maxima est (vt
est certè) necesse est, quod à communitate ducatur
officium, id esse maximum. Etenim cognitio, con-
templatióq; naturæ manca quodammodo, atq; in-
choata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea
verò actio in hominum commodis tuẽdis maximè
cernitur: pertinet igitur ad societatẽ generis hu-
mani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque
id optimus quisq; re ipsa ostendit, & indicat. Quis
est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscen-
dáq; rerum natura, vt si ei tractanti, contemplan-
tiqueres cognitione dignissimas, subitò sit illatum
periculum, discrimẽnq; patriæ, cui subuenire, opi-
tularíq; possit, non illa omnia relinquat, atq; abji-
ciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mũ-
di magnitudinem posse arbitraretur? Atq; hoc idẽ
in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Qui-
bus rebus intelligitur studijs officijsq; scientiæ pre-
ponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad ho-
minum vtilitatem, qua nihil homini debet esse an-
tiquius. Atque illi, quorum studia, vitáque omnis
in rerũ cognitione versata est, tamen ab augendis
hominum vtilitatibus, & commodis non recesse-
runt. Nam erudierunt multos, quò meliores ciues,
vtilioréq;

Antiquius, id est charius.

Epaminõdas dux Thebanus á Lysia Tarentino Philosopho Pythagoræo Philosophiæ præceptis institutus, Dyó Syracusanus à Platone.

vtilioréſq; in rebus ſuis publicis eſſẽt: vt Thebanũ Epaminondam Lyſias Pythagoræus, Syracuſium Dionem Plato, multíque multos. Nóſq; ipſi quicquid ad Rempub. attulimus (ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolum viui atq; præſentes ſtudioſos dicẽdi eruditũt, atq; docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarũ aſſequũtur. Nec enim locus vllus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinã Reipub. pertineret: vt otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ, ſtudijs, & ſapientiæ dediti, ad hominum vtilitatem ſuam prudentiam, intelligẽtiámq; potiſſimùm conferunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copiosè (modò prudenter) melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus. Atq; vt apũ examina non fingẽdorum fauorum cauſa congregantur, ſed cùm congregabilia natura ſint, fingũt fauos: ſic homines, ac multò etiam magis, natura congregati, adhibẽt agendi, cogitandiq; ſolertiã. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſoluuaga cognitio, & ieiuna videatur. Itemq; magnitudo animi remota comitate, cõiunctioneq; humana, feritas ſit quædam, & immanitas. Ita fit, vt vincat cogitationis ſtu-

Communitatem magis ac prius ſecundum naturã hominis eſſe, quam cognoſcendi cupiditatem: ideo enim diſcimus vt ſocietatem adiungemus: non ideo cõiungemur, vt cognoſcamus, idque acutiſſima metaphora docet:

* congregádi.

dium cõsociatio hominum, atque cõmunitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem vitæ, quòd ea quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem. Quòd si omnia nobis, quæ ad victũ, cultúmque pertinent, quasi virgula diuina (vt aiunt) suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret, & socium studijs quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur.

Virgula diuina, id est, citra nostram operam: prouerbiale.

Iustitiáne, an temperantia potior.

ILlud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiã Moderationi, Modestiæ, semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitiosa, vt ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, vt dictu quoque videantur turpia. Hec igitur non suscipiet quisquam Reipub. causa: ne Respub. quidem pro se suscipi volet. Sed hæc commodiùs se res habet, quòd non potest accidere tempus, vt intersit Reipub. quicquam illorum facere

Ne iustum quidem, quod non idem decorum.

Ex ipsis iustitiæ officijs aliud alio honestius.

eere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit officijs deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim Cognitionem, Prudentiamque sequetur Considerata actio. Ita fit, vt considerate agere pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, vt non sit difficile ex quirendo officio, quid cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: vt prima dys immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solùm id homines solere dubitare, Honestúmne, an Turpe sit: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Hic locus à Panætio est (vt suprà dixi) prætermissus. Sed iam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.
Dij primus
Patria, 2.
parentes, 3.
Pupilli, nobis creditι. 4.
Clientes. 5.
Hospites. 6.
Cognati, 7.
Affines. 8.
De his apud Gellium lib. 5. cap. 13.

M. T.

M.T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECVNDVS.

Argumentum per Des. Eras. Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio diuisionis partes absoluit, quid honestum, quid contrà & in honestis, vtrũ honestius. In hoc de alteris duabus promittit, quid vile, quid inutile: tum inter vtilia vtrũ vtilius, aut quid vtilissimum. Deinde inconstantiæ reprehensionem deprecatur, quod à ciuili vita, quàm sæpe præcluserit, nunc ad otium studiorũ se conuertit: tum cur ad philosophiã potius, quàm aliud studiorum genus. Postremò, cur Academicus de officijs præcipiat, rationem reddit.

VEMADMODVM *officia ducerẽtur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore.* 1 2
Sequitur vt hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid vtile, quid inutile: tum ex vtilibus quid vtilius, aut quid maximè vtile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquàm enim libri nostri cõplures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerunt: tamẽ interdum vereor ne 3 Propositio argumenti totius huius libri. 4

quibusdam bonis viris philosophiæ nomen esse inuisum, mirenturque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quandiu Respub. per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. Cum autem dominatu vnius omnia tenerentur, neque esset vsquam consilio, aut auctoritati locus, socios denique tuendæ Reipub. summos viros amisissem: nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi vis restitisset: nec rursum indignis homine doctoque voluptatibus. Atque vtinam Respub. stetisset, quæ cœperat statu, nec in homines non tam cupidos rerum nouarum, quam euertendarum cupidos incidisset: primùm enim, vt stante Republica facere solebamus, in agendo plus quàm in scribendo operæ ponere[mus]: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, vt fecimus. Cùm autē Respublica (in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat) nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autē agere cùm animus non posset, in iis studijs ab initio versatus ætatis, existimaui honestissimè molestias deponi posse, si me ad Philosophiam retulissem. Cui cùm multum adolescens discendi causa temporis tribuissem, postea quàm honoribus inseruire cœpi, méque totū Reipub. tradidi, tantum erat Philosophiæ loci, quantū superfuerat amicorum, & Reipub. temporis. Id autem omne consumebatur in legēdo, scribendo, [illegible]

Bene nomē: quod erat apud politicos viros inuidiosum: nam res ipsa bono viro non potest non probari.

Cæsaris tyrannidem notat. Socios Catonem 5. Milonem.

In agendo, id est, in dicendo.

Forenses in iudicijs, senatorias in consultationibus 6

Succisiuæ operæ studijs datæ. 7. 8.

uerat. Maximus igitur in malis hoc tantũ be-
ne assequi videmur, vt ea literis mandaremus,
quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitio-
nis utilissima. Quid est enim per Deos optabilius
sapientia? quid præstantius? quid homini melius?
quid homine dignius? Hanc qui expetunt igitur,
philosophi nominantur: nec quicquã aliud est Phi-
losophia, si interpretari velis, quam studium sa-
pientiæ. Sapientia autem est (vt a veteribus philo-
sophis definitum est) rerum diuinarum & huma-
narum, causarumque, quibus hæ res continentur,
scientia: cuius studium qui vituperat, haud sane
intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nã
siue delectatio quæritur animi, requiesq; curarũ,
quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper
aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad be-
ne beateque viuendum? siue ratio constantiæ, vir-
tusque quæritur: aut hæc ars est, aut nulla omnino per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, vbi ea quæ-
ritur cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cum ad Philosophiã cohortamur, accuratius
sunt disputanda: quod alio quodam libro fecimus.
Hoc autem tempore tantum nobis declarandũ fuit, cur vtari Reipub. muneribus, ad hoc nos studium
philosophiæ contulissemus. Occurritur autem no-

Laus philo-
sophiæ.
Duobus no-
minibus philosophia commendatur: primũ quod vitam tranquillã iucundamque reddit: deinde, quod per hanc vnam nobis tota in vita constamus.
In Hortensio quidesideratur, neque solus. Occurritur, aut in cõgressu, aut retunditur, & repugnatur: nam id quoque significat occurro.
Quoniam Academicos morem multis locis probauit.
Correctio.

his, & quidem à doctis, & eruditis quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui cùm percipi nihil posse dicamus: tamen & alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus vellem satis cognitas esset nostra sententia. Non enim sumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam quid sequatur. Quæ enim ista esset mens? vel quæ vita potius, non solùm disputandi, sed etiam viuendi ratione sublata? Nos autẽ vt cæteri qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur sequi? quæ contra, improbare? atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? Cõtrà autem omnia disputantur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex vtraque parte causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, vt arbitror, diligenter. Tibi autẽ mi Cicero, quamquam in antiquissima, nobilissimáque philosophia Crantoris autore versaris, ijs simillimo, qui ista præclarè pepererũt: tamen hæc nostra finitima vestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus.

Scimus nihil, opinamur quæ verisimilia.

11 Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentiũ.

12 Efficax refutandi genus, cùm argumentum velut telum in aduersarium retorquetur: nonerat tibi

13 dissẽ endum, quoniam negas quicquã percipi, imò ob istud ipsum omni de re disserendum, vt probabile certè eluceat.

Finitima, quòd antè ab illis nõ multùm dissidentia dixit.

VTilitatem non eam hîc accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate vndecunque parta: sed eam, quæ cum honesto sit coniuncta, & ad vitæ tranquillitatem pertineat.

Quinque

*Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarũ duæ ad decus, honestatemque pertinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi iudicium, si quando ea quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse potissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est quod Vtile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimq; eò deducta est, vt Honestatem ab vtilitate secernens, constitueret honestum esse aliquid, quod vtile non esset: & vtile, quod non honestum: qua nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate Philosophi, severè sanè, atq; honestè, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id vtile etiam esse censent. Itémq; quod honestum, *id esse iustũ. Ex quo efficitur, vt quicquid honestum sit, idem sit vtile. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe versutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam sapientiam iudicant. Quarũ error eripiendus est, 15
omníq; opinio ad eam speciem traducenda, vt honestis consilys, iustísq; factis, non fraude & malitia se intelligant ea quæ velint, consequi posse.*

14 Confusa, id est, inseparabilia re Cogitatione, id est, ratione distinguunt.
*idem

Quæ quaque ex re commoda, aut incommoda capiuntur, quæ Greci euchrestemata, & dyschrestemata nominant. Colligitque quicquid est ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

QVæ ergo ad vitam hominum suendam pertinent, partim sunt inanimata, vt aurum, argentum, vt ea quæ gignuntur e terra, & alia eiusdem generis: partim animata, quæ habent sensus, impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis sunt equi, boues, reliqua pecudes, apes, quarum operæ efficitur aliquid ad hominum vsum atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur: vnum Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas: Proximè autem, & secundum deos, Homines hominibus maxime vtiles esse possunt. Earum item rerum quæ noceãt, & obsint, eadem diuisio est. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessissent: nec his sine hominum administratione vteremur. Nequaquam valetudinis curatio, neq; nauigatio, neq; agricultura, neq; frugũ fructuumq; reliquorũ perceptio, & conseruatio sine opera hominum vlla esse potuisset. Iam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum quibus egeremus, inuectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerẽtur. Eademq; ratione nec lapides ex terra exciderentur ad vsum nostrum necessarij, nec ferrum, aurum, aes, argentum effoderentur, nec penitùs abdita,

animalia.

Dij semper benifici piis Homines ab homine plurimum vel commodi, vel incommodi.

Artes ad vsũ vitæ excogitatę. Quæ verò quisque in vitã inuenerit, refert. Plin. lib. 7. cap. 19. Commutatio mercium.

dium sine hominum labore, & manu. Tecta vero, quibus à frigorum vi pelleremur, & calorum æstus sedarentur, quis non facile genere humano orto perfici posse à subiectis, siluis, aut speluncis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communia vitæ ab hominibus horum remedia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, pulcherrimas oppositas fluctibus, portus manu factos, quæ vide sine hominum opera habere possemus? ex quibus omnibus, multisq; aliis perspicuum est, quæ fructus, quæq; utilitates ex rebus his, quæ sunt naturæ à percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. Quis denique ex bestijs fructus, aut quæ commoditates, nisi homines adiuuarent, percipi posset? Nam & quæ præcepes inuasuræ fuerunt, quem ex quaq; bellua usum habere possemus, homines extitere fuerunt. Nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea, quæ nocent, auertuntur: & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse posset? Quis enim ægris subueniisset? quæ esset oblatio valentium? qui victus, aut cultus, nisi tam multæ vobis artes ministrarent, quibus rebus ad usum hominum vitæ rarum destitit à victu & cultu bestiarum? plebes vero, sine hominum opera

Fontes canalibus ducti.
Riuus derivata flumina.
Portus factitij.
Quæ non sunt.
E manuis quæ commoditates.
Pastoria.
Venatio.
Medicina.
* ministrarent.
Destitit, id est, distare cœpit, aut distat legatur, vt est in nonnullis exemplaribus.

non potuissent nec edisceari, nec frequentari. Politica. quo leges, mores que constituti, tum variis atque scriptis, certaq; diuendi disciplina, per quam bene atq; viuitur. Quae res & munificentiam animorum consecuta, & verecundiam est, & fortitudinem, ut esset vita munitior, atq; vberiorem, & accipiendo, permutandiq; facultatibus, & commodis nullis re egeremus. Longiores hoc loco simus, quàm necesse est. Quis enim est cui non perspecta sint ea, quae pluribus verbis à Pranatio commemorantur? neminem neq; domi bello, nec principem domi magnas res & salutares sine hominum studijs potuisse. Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: quos nec sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Vtitur in re non dubia, testibus non necessarijs. Atq; vt magnae vtilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quae non homini ab homine nascatur. Est Dicaarchi liber de Interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collecta ceteris causis, eluuionis, pestilentiae, vastitatis, belluarum etiam repentina multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera esse consumpta: deinde coparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Omnino hic locus nihil habet dubitationis, quin bellum sit pestilentissimum hominibus & profanum, & detestabile: proprium

Themistocles, Pericles, Duces Athenienses.

Cyrus Persarum tyrannus.

Agesilaus Lacedaemoniorum dux

Alexander Macedonum rex.

Fatales casus.

Eluuiones ab inundantibus aquis.

Pestilentiae à coelo corrupto.

Vastitates à fuga incolarum.

plurimum hoc statuæ esse Virtutis, cõciliare sibi animos hominum, & ad vsus suos adiungere. Itaq; quæ rebus inanimis, quæq; in vsu & tractatione belluarum sunt viliter ad hominũ vitã, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificandarum nostrarum rerum prompta, & parata virorum præstantium sapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus omnis in tribus rebus ferè vertitur: quarum vna est in perspiciendo, quid in quaq; re verum, syncerumque sit, quid consentaneum cuiq; quid consequens ex quoquaque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa. Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant, appetitionésque, quas illi ὁρμὰς dicunt, obedientes efficere rationi. Tertium ius, quibuscum congregamur, vti moderatè & scienter: quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta & cumulata, habeamus: per eos denique si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: vlciscamurq; eos qui nocere nobis conati sunt, tantáq; pœna afficiamus, quantum æquitas humanitásq; patitur. Quibus autem rationibus hãc facultatem assequi possimus, vt hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus: neque ita multò pòst: sed paulò antè dicẽda sunt. Magnam vim esse in Fortuna in vtramque partem, vel secundas ad res, vel aduersas; quis ignorat? Nã & cùm prospero flatu eius vehimur ad optatos exitus perueh imur: & cùm reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna

19. Impetus serpentium, locustarum, cuniculorũ.

Plurima pernicies hominũ ab homine.

Mirus ordo.

Primum vt quid optimũ videamus, alterum, ne cupiditatibus

20. ab eo auocemur, tertium vt communitate æquabiliter agamus.

Vertitur, i. ponens, præ versatur.

21. Vitia tum morbum, tum perturbationes, tũ affectiones, nõnulli passiones vertẽrunt.

Incommoda

22. a casu.

Reflauit, id est aduersa flauit.

eateros

exitus casus variores habet: primum sub omnium procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia deinde, à bestijs ictus, morsus, impetus. Haec igitur (vt dixi) variora. At verò interitus exercitus, vt proximè trium, sæpe multorum clades imperatorum, vt nuper summi ac singularis viri: multis præterea multitudinis, atque ob eas beneficentiarum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ, rursúsque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus, & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quonam modo hominum studia ad vtilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur, ita fortasse et iam breuior videbitur.

Trium Pompeij in Thes. Pereti in Hisp. filiorũ Pomp. Expulsus Camillus: Phocion damnatus. Cessit inuidiæ Scipio.

Cõparetur. id est, compensetur.

Quibus rebus commoueantur homines, vt quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

QVecunque igitur homines homini tribuũt ad eum augendum, atque honestandum, aut benevolentiæ gratia faciunt, cùm aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspicium, & si quem dignum fortunæ quam amplissimæ putant: aut cui fidem habent, & bene de rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant, vt cùm reges, populáresue homines largitiones aliquas proponunt: aut postremo pretij, aut mercedis ducti: quæ sordidissima quidem est vsura,

Primum honores homini ab homine deferuntur. Conducti suffragia.

Mercenarius honos.

inqui-

iniquissima, & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ab eis confugere coguntur. Absit enim, ut res habeat, cum quod virtute effici debet, id tentetur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hæc subsidium necessarium est quemadmodum sit tenendum ea, dicemus, & prius ijs de rebus quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atq; etiam subijciunt se homines imperio alterius, expetentes plurimas de causas. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitate præditia, aut spe sibi id utile futurum, quod metu, ne vi parêre cogantur: aut spe largitionis promissionisque capti: aut postremo (ut sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti. 23

Vilissimum ijs, qui cum Imperio sunt, ab omnibus amari, cum turpe, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec apertius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quã diligi: nec alienius, quam timeri. Præclare enim Ennius: Quem metuunt, oderunt. Quẽ quisq; odit, perisse expetit. Multorum autem odijs nullas opes posse diuturnas esse, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò huius tyranni solùm, quẽ armis oppressa pertulit ciuitas, apparet, cuius maxime mortuo interitus declaret, quantum odium hominum valet ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum: quorum haud fere quisquam interitum similem effugit. Malus enim est custos diuturnitatis metus: contrà; Benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed qui, qui vi oppressos Impe- 24

Cæsar tyrannizans oppressus.

rio

tio coercent, sit sane adhibenda seuitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui vero in liberaciuitate a se' instituunt, vt metuantur, his nihil esse potest dementius. Quanuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autē morsus sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latissime patet, neque ad humilitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, vt metus absit, charitas retineatur. Ita facilime quæ volumus & priuatis in rebus, & in Repub. consequemur. Etenim qui se metui volent a quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? qui cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuet tonsorios, tandem ti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Phæreum? quo animo vixisse arbitramur, qui (vt scriptum legimus) cum vxorem Thebē admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & cum quidem, vt scriptum est, compunctum notis Thracijs, districto gladio iubebat anteire? Premittebatq; de satellitibus suis, qui perscrutarentur angulos muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fidelem & barbarum, & stigmaticum putaret, quam contemnere? Nec eum fefellit opinio: abest enim ipse

instruunt.

Metu coërcent, seruile.

Dionysius Syracusarum tyrannus.

Alexander Phæreus.

Thraces barbari, apud quos fraus stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne, apud alios serui fugacis indicium.

ipse propter pellicatus suspicionē interfectus. Nec verò vlla vis imperij tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui nō ex insidijs interijt, vt is, quem modò dixi, Alexander: non à paucis, vt hic noster: sed in quem universa Agrigentinorū multitudo impetum fecit. Quid? Macedones, nónne Demetriū reliquerunt, vniuersi; se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios iniuste imperantes, nonne repente omnes fere socij deseruerunt, spectatoréſq; se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quam domestica recordor. Verumtamen quandiu Imperium populi Romani beneficijs tenebatur non iniurijs, bella aut pro socijs aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus, Imperatoréſq; ex hac re maximā laudem capere studebant, si prouincias, si socios aequitate, & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam Imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam iam antea minuebamus: post verò Syllæ victoriam penitùs amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socias iniquum, cùm extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo ut illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere basta posita, cum bona

Nobilitas adeò, vt etiã in prouerbiũ abierit, Phalarismus & Phalaridis Imperium.

Defectio Macedonum à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmones ob superbiam à socijs deserti contra Thebanos pugnaturi.

P. R. Imperium charitate auctum, sæuitia amissum.

Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

Desitum est, pro desijt elegantèr, vt cœptum est, quàm cœpit. Cæsar Syllæ crudelior.

se vendere, & bonorum virorum, & locupletum, & certè omnium prædam suam se videret. Seminis est, qui in causa impia & victoriæ spe diuturna, non solùm singulorum civium bona publicaret, sed universæ provinciæ, regionesque omnes tributarias venere comprehendere. Itaque vectigalibus, & portubus exterarum nationum, ut exemplum amissi Imperij portari in triumpho Massiliam videmus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorare mihi licet in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenissent licentia: a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. Nec verò unquam bellorum civilium semen, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset dictatore pro pinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post sceleratiore hasta non recessit. Alter autem, qui illa dictatura scribæ fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus principijs propositis nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò stant & manent, ipsique ex extrema scelera metuentes rem verò publicam pridem amisimus. Atq; in has clades incidimus, quas videndum est enim ad propositum, ut metu, quæ

Massilia Galliæ Narbonensis urbs. P. R. amica, cujus imago in triumpho circumlata. Sol vidisset prouerbialiter.

Hasta Syllæ, & Cæsaris. Cornelius in priore scriba tantùm, in posteriore etiam quæstor. Modò non refertur ad stant, non etiam imperium.

chari

dilexisse, & diligi malimus. Quæsi Re. Rom. multis imperant, accidere potuerunt, quid debeat putare singuli? Quod cùm perspicuum sit, Benevolentiæ vim esse magnam, Metuunt imbecilles fingitur: vt disseramus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus, adipisci cum honore, & fide Charitatẽ. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad vniuscuiusque vitam instituẽdam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis à paucis diligi. Centum igitur hoc sit, idq; & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est vna res prorsus, vt nõ differat multum inter summos, & mediocres viros, eáq; est vtrisque propenadum comparãda. Honore, & gloria, & benevolentia vinium fortasse non æque omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuãt aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias cõparandas. Sed de Amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius: nunc dicamus de Gloria, quoniam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maximis administrandis adiuuat plurimum.

Exemplum à maiore.

Lælius Cic. de Amicitia. Duo libri Cic. de Gloria.

Tribus maximè adducti multitudinem, vt honore dignum aliquem ducat: Benevolentia, Fide, & Admiratione.

Summa igitur, & perfecta Gloria constat ex tribus his: si diligat multitudo, si fidem habeat, si cum admiratione quadam honore nos dignos put-

tat.

rat. Hæc autem (si est simpliciter, breuiterque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiã conciliet.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

AC primùm de illis tribus, quæ ante dixi Benevolentiæ præcepta, videamus: quæ quidem beneficijs capitur maxime. Secundo autem loco beneficâ voluntate Benevolentiâ monetur, etiã si res forte non suppetit. Vehementer autẽ amor multitudinis cõmouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumque earum virtutũ, quæ pertinent ad mansuetudinẽ morũ, ac facilitatem. Etenim illud ipsum quod decorũ, honestúmq; diximus, quia per se nobis placet, animósque omnium naturâ, & specie sua commouet, maximéq; quasi perlucet ex ijs, quas commemorauimus virtutibus, idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem sunt causæ diligendi grauissimæ possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores.

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, vt nobis habeatur fides.

FIdes autem vt habeatur, duabus rebus efficitur est. Si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. Nam & ijs fidem habemus quos plus intelligere quam nos arbitramur, atque & futura prospicere credimus, & cùm res agatur, in diuersa méq; ventum sit, expedire rectum consilium

consilium ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant vtilem, verámque prudentiã. Iustis autem, & fidis hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, vt nulla sit in his fraudis iniuriǽ suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harũ igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet: quippe cùm ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudẽtia sine iustitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc inuisior, & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentia iustitia coniuncta, quantum volet habebit ad faciẽdam fidem virium: iustitia sine prudẽtia multùm poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ut quis sit admiratus, cur cùm inter omnes philosophos constet, à meq́ ipso sæpe disputatum sit, quivnam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita seiungã. quasi possit quisquã, qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cùm ad opinionẽ cõmunẽ omnis accõmodatur oratio. Quãobrem vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendũ, & vsitatis, cùm loquimur de opinione populari: ídque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositam reuertamur.

Suspecta sine Iustitia prudentia.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo, aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat: quæ contrà contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinẽt, hoc tertium, vt cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduerterunt: seorsum autem in singulis, si perspiciunt, nec opinata quædam bona. Itaq; eos viros suspiciũt maximísq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere. Despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimãt. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriã instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de his malè existimant. Quamobrem (vt ante dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, (vt dicitur) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ij, qui anteire cæteros virtute putãtur, & cùm omni carere dedecore, tum verò vsu vitæ, quibus alij non facile possunt obsistere. Nam & voluptates blandissimæ dominæ sæpe maiores partes animæ à virtute detorquẽt: & dolorum quum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permouent. Quæ qui in vtramque partem excelso animo, magnoque despiciunt, cumque aliqua his ampla, & honestare obiecta est,

Nec sibi nec alijs vtiles prouerbio dicti. Admiratio à continentia. Voluptates dominæ. Admiratio à magnanimitate.

est, totos ad se conuertit, & rapit, tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinémque virtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè iustitia ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit: & benevolentiã, quòd prodesse vult plurimis, & ob eandem causam fidem & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit ad quas plærique inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia, omnia ratio, & institutio vitæ, adiumenta hominum desiderat. In primisq; vt habeas, quibúscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo & solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iustitiæ necessaria est, eóque etiam magis, quòd si eam non habebunt, iniusti habebuntur: & nullis præsidijs sepți multis afficientur iniurijs. Atq; ijs etiã, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, cõtrahendísq; negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendã necessaria est. Cuius tãta vis est vt nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascũtur, possint sine

31 Admiratio iustitiæ.

32

A pecuniæ contemptu.

Iustitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria.

A minore exemplum.

vlla particula iustitiæ vuere. Nam qui eorum cuipiam qui vnà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi nec in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui Archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. Quinetiã leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompũ) magnas opes habuit: & multò maiores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, Imperatoéſq; cesserunt: quem C. Lelius, is qui sapiens vsurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatémque eius ita repressit, vt facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tãta vis iustitiæ sit, vt ea etiam latronum opes firmet, atque augeat, quantam eius vim inter leges, & iudicia, & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidẽ non apud Medos solùm (vt ait Herodotus) sed etiam apud maiores nostros, * seruanda iustitiæ causa videntur olim bene morati reges constituti, nam cùm premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui cùm prohiberet iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regũ. Ius enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter esset ius. Id si ab vno iusto, & bono viro conse-

quebantur,

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus, & Viriatus latrones ob æquitatis opinionem potentes.

Cesserunt, verecunde, quum victos significet.

Vsurpatur, id est, vulgo nominatur.

Herodotus in Thalia, & Clio.

* alias fruenda.

Iustitiæ opinio primum reges fecit.

§§.

quebãtur, eo erant contenti: cùm id minus contingeret, leges sunt inuenta, quæ cum omnibus semper vna atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto verò hoc, vt idem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda 36
iustitia est, tum ipsa propter se (nã aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, et gloriæ. Sed vt pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione est. Quanquàm præclarè Socrates hãc viã ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis ageret, vt qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto nõ modò sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in vtranque partem, sed brevitatis causa, familia erimus contenti vna. Tyberius enim Gracchus Publij filius tandiu laudabitur, dum memoria rerũ Romanarum manebit. At eius filij nec vivi probabantur à

Honoris vel querendi, vel deferendi modus.

37
Compendiariam, id est expeditam & breuem agere radices, vt agere rimas, agere gemmas.
Nihil fictum diuturnum.
38

*gumentum.

bonis & mortui obtinent * nomen iure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volent, iustitiæ fungantur officijs. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed vt facillime quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, vt simus ij, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi mi Cicero arbitror contigisse) aut aliquo casu, atq; fortuna: in hunc oculi omnium coniciuntur, atq; in eo, quid agat, quẽadmodum viuat, inquiritur: & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem in hominum ignoratione versatur, hi simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad easdem studijs debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verum etiam fauetur.

Nobilibus curandum ne quid maiorum imaginibus indignum cõmittant.

Noui summa probitate plus vt nobilitentur.

39

Adolescentes, quibus rebus populo primùm commendantur.

Cæsariana, & Pompeiana Cic. filius alæ præfectus. si dijs placet.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars scelerum nimium habuit, altera fœlicitatis parum. Quotamen in bello cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset,

set, magnam laudem & a summo viro & ab exercitu consequebare, equitãdo, iaculando, omniáque militari labore tolerãdo. Atq; ea quidem tua laus pariter cum Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto, quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò maiora sunt opera animi, quam corporis: sic hæres, quas persequimur ingenio ac ratione, gratiores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. Facilimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes Reipublicæ contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam Lucius quidẽ Crassus cùm esset admodùm adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipsi peperit maximã laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. Et qua ætate qui exercẽtur, laudibus affici solent (vt Demosthenem accepimus) ea ætate L. Crassus ostendit id se in foro optime iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis plurimum

Domus familiaritas. Crassus adolescens accusatione C. Carbonis nobilissimi ciuis nobilitatus. Caue impræmeditatum legas, vt magna quædam habent exemplaria: nihil enim cum sensu conuenit.

nium valeat, & maiorem vim habeat ad gloriã. Ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitásq; sermonis. Extant

Affabilitas.

epistolæ & Philippi ad Alexãdrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filiũ, trium prudentissimorũ, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militésque blande appellando sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, sæpe vniuersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè, sapientérq; dicentis: quem qui audiũt, intelligere etiam, & sapere plus, quàm cæteros arbitrãtur. Si verò inest in oratione nulla modestia gravitas, nil admirabilius fieri potest: eóque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cùm sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multíque in nostra Repub. adolescentes & apud iudices & apud Senatum dicendo laudem assequuti sint, maxima admiratio est in iudicijs: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione, & defensione constat: quarum est si laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit, cùm seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec vnquam vis

Eloquentia.

Senatoria, oratio forensis ad gloriam parandam vberior.

aut

aut Reipublicæ causa, vt dno Lucullio aut patrocinio, vt nos pro Siculis, pro Sardis: pro M. Albutio Iulius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fusij cognita industria est. Semel igitur, aut nō sæpe certe. Sin erit cui faciendum sit sæpius, Reipub. tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlcisci sæpius non est reprehendendū: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, vt accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis inprimis peritus fuit. Atq; etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum est, ne quem vnquā innocentem iudicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiā à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciémque conuertere? Nec tamen vt hoc fugiendum est ita habendum est religioni, nocentem aliquādo & nefariū, impiúmq; defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo fert etiam humanitas. Iudicis est semper in causis verum sequi, patroni, nonnunquàm verisimile, etiam si minus sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cùm de Philosophia scriberem) non auderē, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum Panatio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defensionibus: eóq; maior, si quando

Rarò accusādum, & quatenus.

Accusatio Verris item pro Sardis.

Brutus accusator vehemens.

Scelestum, accusare innocentem, humanum defendere aliquando nocentem.

Maxima ex defendendo gloria.

quando accidit, vt ei ſubueniatur: qui potentiùs alicuis opibus circumuenti, vrgeríq; videtur: vt nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes contra L. Sylle dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino feci-

Adoleſcentes id eſt, anno. 27

mus: quæ (vt ſcis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expoſitis adoleſcentum officijs, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de Beneficentia ac Liberalitate dicendum eſt. Cuius eſt ra-

40 *tio duplex. Nam aut opera benignè fit indigentibus, aut pecunia. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior, ac ſplendidior, & viro forti, claróq; dignior. Quanquam enim in vtroque ineſt gratificandi liberalis voluntas, tamen*

41 *altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitióq;, quæ fit ex re familiari, fontẽ ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures vſus ſis, eò minus in multos vti poſſis. At qui opera, id eſt, virtute, & induſtria beneficij, & liberales erunt, primùm qui pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquàm exercitatiores ad bene de multis promerendũ. Præclarè in epiſtola quadã Alexandrũ filium Philippus accuſat, quòd largitione beneuolẽtiam Macedonum conſectetur. Qua te, malùm, inquit, ratio in iſtam*

Largitiones multis de cauſis vitandæ.

42 *ſpem induxit, vt eos tibi fideles putares fore, quos*

pecunia

pecunia corrupisses? An tu id agis, vt Macedones non te regem suum, sed ministrum, & præbitorem putent? Quo quid sordidius regi? Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare vt id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre cogũtur. Ita cùm benevolentiæ comparandæ causa benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, vt pateat omnibus. Modus adhibeatur isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus, id quod à nostris hominibus sæpissimè usurpatum, iámque in proverbij consuetudinem venit: Largitionem fundum non habere. Etenim quis

Largitiones tum sordidæ, tũ pestiferæ.

Adagium à dolio pertuso translatũ: quod vt infusa aqua nunquam tamen impletur, ita nec populus largitionibus.

poteſt

potest esse modus, cùm idem & qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri Prodigi dicuntur, alteri Liberales. Prodigi, qui epulis & visceratiõnibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationúmq; apparatu pecunias profundunt, in eas res quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autẽ, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut ex alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in libro, quem de diuitijs scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliúmque sumptuum facultatem fructum diuitiarũ putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multò & maior videtur, & certior. Quanto Aristoteles grauius, & verius non reprehendit, qui has effusiones pecuniarũ non admirentur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam: vt, qui ab hostibus obsidẽtur, si emere aquæ sextarium mina cogerẽtur, hoc primò incredibile videri, omnesq; mirari: sed quũ attenderimus, vemẽ necessitati dari: in his immanibus tumultuum, insidiarúmque sumptibus nihil nos magnopere mirari præsertim cum nec necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur, ipsaq; illa delinitio multitudinis ad

Viscerationes conuiuia è carnibus.

Munera gladiatorum, spectacula cruenta.

Ludorum, id est, comœdiarum, aut tragœdiarũ, Venationũ, cùm nouæ quædam feræ populo exhibentur.

Collocatione cum nuptùm dantur.

Notatus à Cicerone Theophrastus.

Ad multitudinem delinendam, in multis exemplaribus non est adscriptũ.

Miror in malam partem.

breue,

breue, exiguúq; sit tẽpus, eáq; ætatissimo quoq; anime: in quo tamen ipso vna cũ satietate, memoria quoq; moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum similimis liberis esse grata: graui vero homini, & ea quæ fiunt iudicio certo põderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo in nostra ciuitate inuetera∫se iam bonis temporibus, vt ſplendor Ædilitatum ab optimis viris poſtuletur. Itaque & P. Craſſus cùm cognomine dives, tum copijs, functus eſt ædilitio maximo munere. Et paulo poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo Q. Mutio magnificẽtiſſima ædilitate functus eſt. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi poſt, Lucullus, Hortenſius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus me conſule vicit ſuperiores. Hunc eſt Scaurus imitatus. Magnificentiſſima verò noſtri Pompeij munera ſecũdo conſulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio auaritiæ. Nam Mamerco homini ditiſſimo prætermiſſio ædilitatis Conſulatus repulſam attulit. Quare & ſi poſtulatur à populo, bonis viris non deſiderantibus, attamen approbãtibus, faciendũ eſt, modò pro facultatibus, vt nos ipſi fecimus: & ſi quando aliqua res maior, atque vtilior populari largitione acquiritur: vt Oreſti nuper prandia in ſemitis decimæ nomine magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Scio vitio datum eſt, quòd in caritate annonæ eſſe medium populo dedit.

Honeſtis de cauſis faciendæ nonnunquam largitiones, ſed modicæ.

Mos antiquitus decimam partem Herculi conſecrare, vt ditescerent: vnde decimam, Herculanam partem. Plautus nominat.

Alias hic æreum nummulum significat.

dit. Magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura: quando erat ædilis, nec maxima liberauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis Reipub. causa, quæ salute nostra continebatur, omnes Publij Clodij conatus, furoresq; compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut vtile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabij filius, magno vir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat, se sine vllo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine bonorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus, nostro quidem anno, quod cõtigit eorum nemini, quos modo nominaui, sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atq; etiam illæ impensæ meliores, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad vsum Reipublicæ pertinent. Quanquam enim quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, noua templa, verecundius reprehẽdo propter Pompeium: sed doctissimi improbant, vt & hic ipse Panætius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecerit. Sed de hoc genere toto in his libris quos de Repub. scripsi, diligenter

Qui citra largitiones vllos honores sunt consequuti.

Nostro anno, Emphasis est.

Quibus in rebus sumptus huiusmodi rectius collocantur.

Propylæa Mineruę, id est, vestibula sumptuosius cœpta inuidiam attulere Pericli.

est

est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & *tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est. *tum.

Priuata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, & eius qui res meliores quarit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuuari volent, non vt ne affligantur, sed vt ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam praclarè Ennius:

Benedicta male locata, malefacta arbitror.

Ad succurrendum promptiores esse oportet quàm ad ornandum.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex cateris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas eóq; eam studiosiùs plæriq; laudant, quòd summi cuiusq; bonitas cõmune perfugium est omniũ. Danda igitur opera est, vt hos beneficijs quàm plurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, vt his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficij oderũt: eámq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri eúmq; qui faciat, communem hostem tenuiorẽ putant.

Carmen ad nominationibus, & contrariorum reciprocatione decentissimum. 44.

Vt alij sint ad pugnam promptiores, & ne egestas rerum nouarum cupidos faciat.

putant. Atque hæc benignitas etiam Reipu. est, redimi è seruitute captiuos, locupletari rem, quod quidem vulgò solitum fieri apud nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitionis munerum longe antepono. Hæc est grauium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis lenitatem voluptate quasi instillantium. Conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus, & confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem: à litibus verò, quantùm liceat, & nescio an paulo plus etiam, quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum nonnunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habēda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere flagitiosum est: sed ita, vt liberalitatis, auaritiæ, absit suspicio. Posse enim liberaliter vti, non spoliantem se patrimonio, nimirū ex pecunia fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas, est enim (vt mihi quidem videtur) valdè decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam Reipu. est ornamento, homines externos huius liberalitatis genere in vrbe nostra non egere. Est autem etiā vehementer vtile his, qui honestè possunt multa volunt, per hospites apud exteros posse valere

Paululum alijs de fine iuris concedere liberalitatis species.

Hospitalitas publicè priuatimque vtilis ad multa.

ratione quidem, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos ciues fuisse Lacedæmonium hospitalem fuisse. Ita enim instituisse, & ciuibus imperauisse, vt omnia præberentur, quicunque Lacedæmonius in villam suam diuertisset.

Cimonis hospitalitas in ciues suos.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multum valere iuris prudentiam, longè plurimùm eloquentiam.

Quæ autem opera, non largitione, beneficia dãtur, hæc tum in vniuersam Rempublicam, tũ in singulos ciues conferuntur. Nã in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quàm plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet & ad gratiã. Itaq; cùm multa præclara maiorum, tum quàm optimè constituti Iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionẽ temporum in possessione sua principes retinuerũt: nunc vt honores, vt omnes dignitatis gradus, sic huius scientiæ splẽdor deletus est. Idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cùm is esset, qui omnibus superiores, quibus honore par esset, scientia facilè vicissèt. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficij obstringendos homines accommodata. Atque huius artis finitima est dicendi grauiter facultas, & grauior, & ornatior. Quid enim Eloquentia præstabilius, vel admiratione audientiũ, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt gratia? Hanc quisque ergo à maioribus nostris ac-

Antiquitus in pretio habita iurisprudentia.

Dicendi facultas quanti fuerit.

in tota dignitate principatus datus. Deserit hominis, & facile laborãtis, quodque in paucis moribus, multorũ causas, & nõ grauate, sed quanto defendentis beneficia, & patrocinia latent. Admonebat mẽ res, vt hoc quoq; loco omissionem eloquẽtiæ, ne dicam interitum, deplorẽ, nisi vererer, ne de meipso aliquid videar queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cùm autem omnes non possint, ne multi quidem, at Iurisperiti esse, aut diserti, licet tamen operã prodesse multis, beneficia petentem, commẽdantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantẽ pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt, rogãtem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ conseqũntur, latissimeq; eorum manat industria. Iam illud non fuit admonendi (est enim in promptu) vt animaduertant, cùm alios iuuare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos nõ debent: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit aliter facere potueris: cæteris; operis & officij erit, quod violatum est, compensandum.

Turpis mercenaria eloquentia.

*quàm

Ex leuioribus quoque operis gratiam conciliari.

45

Aut vitanda, aut mitiganda offensio.

Operam apud tenues, & bonos rectius quàm apud locupletes collocari: nulli tamen vllis iustã in re præstandam esse.

Sed

Sed cùm in hominibus iuuandis aut meres speculari, aut fortuna soleat, dictu quidem est proclive: itaq; vulgò loquuntur, se in beneficijs collocandis meres hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causa non anteponat in opera danda eorum fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiã si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commode autem, quicunq; dixit. Pecuniam qui habeat, non reddidisse: & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autẽ & qui retulerit, habere: & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, tùm ipsi, quamuis aliquid magnum acceperint: atque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se vsos, aut clientes appellari, mortis instar putãt. At verè ille tenuis, cùm quicquid factum sit, se spectatũ, nõ fortunam putat: non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis augere suum manus, si quo fortè fingitur, sed etiam extenuat. Videndumq; illud est, quòd si opulentũ, fortunatumq; defenderis, in illo vno, aut fortè in-

Lepidissima dissimilitudo inter relatam gratiam, & redditam pecuniam. 46.

Mortis instar id est extremum malum. 47.

liberis eius manet gratia: sin autem [illegible] bum tenent, & modestiã, omnes non [illegible] miles (quæ magna in populo multitudo est) [illegible] dium sibi paratum videns. Quamobrem me [illegible] apud bonos, quàm apud fortunatos beneficiũ collocari puto. Danda tamẽ omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est [illegible] adhibendus, qui cùm cõsuleretur, virùm bonum [illegible] ropauperi, an minùs probato diuiti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniã [illegible] geat, quam pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique sunt admiratione diuitiarum, quarum magnitudo quid ad vnumquenque nostrũ pertinet? Illum fortasse adiuuat, qui habet: me id quidem semper. Sed fuit iniuare potentiorem sine fide honestior verò quomodo? Quòd si etiam bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quò minus iuuentur modo ne adiuuent: sitq; omne iudicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs, operæq; danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid pro potentia. Fundamentũ enim perpetuæ cõmẽdationis, & fere est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Humilis probitas.

Conentionem, id est, consultationem, & collocationem. 48.

Themistocles apophthegma.

Malo virum sine pecunia, quam sine viro pecuniã.

Nihil dici potuit vel grauius vel festiuius.

Turpis in causa nemini cõmodanda opera.

*per iniuriam.

Liberalitas in vniuersam multitudinem modice exercenda, exactiones, non nisi in iusta necessitudine.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de iis, quæ ad

D

uersos, quæq; ad Rempublicam pertinent, dispiciendum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciues pertineãt, partim singulos vt astringant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omninò, si possit, virisque, ut minus, vt etiam singulis consulatur: sed ita, vt aures aut prosit, aut certè ne obsit Reipub. C. Helij & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit: exhauriebat igitur erarium: modica M. Octauij, & Reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria: ergo & ciuibus, & Reipublicæ salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui Rempublicam administrabit, vt suum quisq; teneat, neq; de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu cùm legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatũ præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud male dixit, non esse in ciuitate duo millia hominum, qui res haberent. Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens: quæ pestis quæ potest esse maior? Hinc enim ob causam maximè, vt sua tuerentur, Respub. ciuitatesq; constitutæ sunt. Nam ut duce natura congregabantur homines, tamen spe tutelæ rerũ suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatem assidua tributa, & bellorũ tributum sit conferendũ. Ideq; ne eueniat, multò ante erit prouidendum. Sin

Singuli & vniuersi pugnant inter se.

In vetusto codice, Helij, & duæ voces aberant.

Antiquari, id est, tolli, & abrogari.

Capitalis, id est, ad extremam perniciem spectãs. 49

Exactio tributorum vitanda.

qua necessitas huius muneris alicui Reipub. obtigerit (malo enim alteri, quàm nostræ cuiquam: quæque tantùm de nostra, sed de omni Republ. dissero) danda erit opera, vt omnes intelligant (si salui esse velint) necessitati esse parendum. Atque etiam omnes qui Remp. gubernabunt, cõsulere debebũt vt earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis cõparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu: tantùm locus attingendus fuit.

Ominari, id est, nominando causam malum omen adferre.

Ad gratiam multitudinis comparandum maximè valere abstinentiam, contráque ex inuasione alieni summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, vt auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Vtinam inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc etiam natus, quando Romani dona acceperè cœpissent, non essem passus diutius eos imperare. Nec illi quidem multa secula expectãda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Rempublicam inuasit. Itaq; facilè patior tunc potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cùm de pecuniis repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antè cùm fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metũ excitatum: tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatis, depo-

Memorabile de Romanorum continentia.

Serò auaritia ad Romanos demigrauit.

50. Ab hoc Tribuno plebis primum lata lex de repetundis, Censorino & Manilio Cos.

51

sitis;

sociorum: vt quibuscunque alijs, non ad-
fuerit virtus nolentibus. Laudat Africanum Pa-
netius, quod fuerit abstinens. Quid ni laudet? Sed
nulla alia maiora. Laus enim abstinentiæ non ho-
minis est solum, sed etiam temporum illorum. Om-
ni Macedoniæ gaza, quæ fuit maxima, potitus est
Paullus: tantùm in ærarium pecuniæ inuexit, vt vi-
uus Imperatoris præda finem attulerit tributorum:
ab hac nihil in domum suã intulit præter memo-
riam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africa-
nus, nihilo locupletior Carthagine euersa. Quid
qui eius collega in censura fuit Lucius Mũmius,
numquid copiosior, cùm copiosissimam vrbem fun-
ditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum
suam maluit. Quamquã Italia ornata, domus ip-
sa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium
terrius (vt eò vnde egressa est, referas se oratio)
quàm auaritia, præsertim in principibus, & Rem-
pub. gubernantibus. Habere enim quæstui Reip.
non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & ne-
farium. Itaq; quòd Apollo Pythius oraculo edidit,
Spartam nullam rè alia, nisi auaritia esse periturã,
id videtur non saltem Lacedemonijs, sed & omni-
bus opulentis populis prædixisse. Nulla enim re co-
ciliare facilius benevolentiam multitudinis pos-
sunt ij, qui Reipub. præsunt, quàm abstinentia, &
continentia. Qui vero populares esse volunt, ab
eaq; causam aut agrariam remittãt aut pos-
sessores suis sedibus pellantur, aut pecunia ære-

Africani abstinẽtia Val. P. de abstinentia.

Pauli Æmilij in victoria Persei abstinentia. Lege Plutarchum. Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

32 Mummius Achaicus eversa Corintho ab omni præda abstinuit.

33. Oraculum Spartæ redditum

Spartam cupiditas expugnauit, aliud nihil.

Condemnatur: remittuntur.

ditas debitoribus condonandas? Etenim sunt fundamenta Reipub. concordiam primum, quæ esse non potest, cùm alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollit omnia, si habere suum cuique nō licet. Id enim est proprium (vt supra dixi) ciuitatis, atq; vrbis, vt sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodæ. Atque in hac pernicie Reipub. nescio quidē eos sequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data est, etiam dissimulat se accipere voluisse: & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse soluendo. At verò ille qui accepit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: non plures sunt ij, quibus improbè datum est, quàm ij, quibus iniustè ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, vt agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autē habuit, amittat? Ac propter hoc iniuria genus Lacedæmonij Ephorum Eborum expulerūt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerant. Ex eò que tempore tanta discordia secuta sunt, vt & tyranni exsisterent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta Respub. laboraret. Nec verò solum ipsa creditæ sed etiā reliquam Gratiam euertit cōtagionibus malorum, quæ à Romanis primis profecta manarunt late.

Quæ calamitates ex iniustis largitionibus.

54. Fluere latius, manare latius, venustus sermo.

Quid

Quid vestros Gracchos Tiberij Gracchi summi viri filios, & Africani nepotes? nonne egregiè cum tantum perdiderūt? Ita verò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui cùm eius ciuitas, quinquaginta annos à tyrānis teneretur, profectus Argis Sicyonem clandestino introitu urbem est potitus. Cumq; tyrannum * Nicoclem impronisò oppressisset, sexcentos exules (qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi) restituit: rémq; publicam aduentu suo liberauit. Sed cùm magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, qui ipse restituerat, quorum bona alij possederāt, iure iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones mouere minus aequum putabat, propterea quòd tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur sine iniuria: iudicauit neque illis adimi, neque his non satis fieri, quorum illa fuerāt, oportere. Cùm igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriā se profisci velle dixit, rémq; integram ad reditū suum iussit esse. Isq; celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexādriam conditam: cui cum exposuisset patriam se liberare velle, eamq; docuisset, à Rege opulento vix summus facile impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur. Quam cùm Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit, & eorum, quæ alienæ

Arati salutare exemplū.

* Alias, Methodeum. Historia extat apud Polybium.

alienæ detinebant, & eorum qui sua amiserant perfecit q; æstimandis possessionibus, vt persuaderet alijs, vt pecuniam accipere nollent, & possessionibus cederent: alijs, vt commodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Is perfectum est, vt omnes constitutæ concordiæ sine querela discederent. O virũ magnum, dignúmq; qui in nostra Repub. natus esset? Sic par est agere cum ciuibus, non (vt his iam vidimus) hastam in foro ponere, & bona ciuium voci subijcere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientiæ, & præstantis viri) omnibus consulendum putauit. Eáq; est summa ratio, est sapientia boni ciuis, commoda ciuium defendere, non dimellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant grauis in alieno. Quid ita? Vt cùm ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meis? Quid est aliud, quàm alijs sua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ verò nouæ quid habẽt argumenti, nisi vt emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem nõ sit æs alienum, quod Reipublicæ noceat, prouidendum est, quod multis rationibus cauere potest, si hoc nõ fuerit, vt locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius Rempublicam continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum est quàm me Consule, ne solueretur. Armis, & co-

Stomachatur Cicero nonnihil, etiam priuato dolore.

Diuisio agrorum indigna.

Exaggerat condonationem æris alieni.

stris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita resistit, vt hoc tantum malum de Repub. tolleretur. Nunquam nec maius vs alienum fuit nec melius, nec facilius dissolutum est. Frandandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At verò hic noster victor, nunc quidem vnius, quæ cogitarat, cùm ipsius intererat, cum ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipsum eum delectaret peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt, qui Reipub. tuebuntur. In primisq; operam dabunt, vt iuris, & iudiciorum æquitate suum quisque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad sua vel tuenda, vel recuperanda obsit inuidia. Præterea quibuscũq; rebus vel belli, vel domi poterunt, Rempub. augeant Imperio, agris, vectigalibus. Hæc sunt magnorum hominum, hæc apud maiores nostros facta. Hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa vtilitate Reipub. magnam sibi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem vtilitatum præceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa, Valetudinis curationem, & pecuniæ. Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè vtiles.

Cæsar acriter taxatus. 57.

*tuenda

Panætius à Cicerone defensus contra Antipatrum

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Sed

Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis & observatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse: & cõsuetudine in victu cultuque corporis tuendi, & prætermittendis voluptatibus: postremo arte eorũ, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo: conservari autem Diligentia, & parsimonia: iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos, ista ferè ætate cùm essemus, quæ tum nunc, è Græco Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

Quartum genus deliberationis, inter Vtilia vtrum vtilius, aut quid vtilissimum.

Sed vtilitatum cõparatio (quoniã hic locus etiã quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis cõmoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: Valere magis, quàm dives esse. Cum corporis, externa hoc modo: Dives esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: vt Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem sic: vt gloria diuitijs, vectigalia villæ bona rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret? respondit, Bene pascere.

Quid in comparatione vtilissimorum sit, Catonis iudicium.

pisceret. Quid secundum? Sanitas bona esset. Quid tertium? Bene vestire. Quid quartum? Aliare. Et cum ille, qui quaesierat dixisset: Quid ergo? inquit Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex qua & multis alijs intelligi debet, vtilitatum cõparationes solere fieri, rectè eq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed totum hoc de genere, de quærendo, de collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius à quibusdam optimis viris ad me diẽ Ianum sedentibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro disputandum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

PVBLIVM Scipionem, Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato (qui fuit ferè eius æqualis) Numquam se minus otiosum esse, quàm cùm otiosus: nec minus solum, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: vtrunque cessare vnquam, & interdum

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam. Æqualis ad ætatem refertur. Decora contentio, ac traductio. Cessare pro otiari, aut nihil agere.

uidem cuiquo alterius non egeret. Itaque ea, quæ languoremafferunt ceteris, illum acuebant. Otium & Solitudo Vellem & nobis hoc idem vere dicere liceret. Sed si minus imitatione tantæ ingenij præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus. Nam & à Reipub. tractandis negotijs armis impijs, viq; prohibiti, otium persequimur. Et ob eam causam vrbe relicta, & ruri peregrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescebat à Reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiaq; interdum tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotij inopia, non requiescendi studio constitutum est. Extincto enim Senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod digni num nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita qui in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quondam viximus, nunc fugientes conspectum scelerator um, quibus omnia redundant abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid ineesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium ciuitati: nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quanquam Africanus maxe-

rem

Aeuere, pro acriorem fatere.

Verecundè collationem ingreditur.

Latenter suum otium commendat.

non laudem vel mee iudicio assequebatur, nulla eruditionis ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij, nullum solitudinis fructus extaret. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigatione quæ earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum vnquam fuisse: nos autem, qui non tantũ roboris habemus, vt cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamq; conuertimus. Itaq; plura breui tempore contexta, quàm multis annis state Repu. scripsimus. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec vlla pars eius inculta, ac deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officijs, à quibus constãt honesta; vtendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe huius memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire, atque audiendo colligere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vndiq; circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quòd cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini patius quàm tibi. Sustines enim non paruam expectationem imitãdi industria nostra, magnam honorum, nonnullã fortasse nominis. Suscepisti onus præterea graue et Athenarum, & Cratippi: ad quas cum tanquam ad mercaturam bonarũ artium sis profectus, inanem redire turpissimũ est, dedecorantem et urbis

Sapiens neque otiosus vnquam, neque solus.

Memoriæ id est, ætatis. Loci cohortandi primũ à re, deinde ab expectatione, quam à sua, Cratippique persona, tum etiam à loco colligit.

auctoritatem

auctoritatem, & magistri. Quare quantum mihi animi putes, quantum laboris contendam, (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tuis ne hoc efflagitare cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te colorandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Nauè dixit discendi, pro discere.

Reprehensus Panætius, quòd tria genera pollicitus, tertium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Vtilitas, atq; à Cicerone defensa.

PAnætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quémque nos cum reuerentione quadam adhibita, potissimùm sequuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent (uno cùm dubitarent, Honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Vtiléne, an Inutile: tertio, si id quod specie haberet honesti, pugnaret cum eo, quod vtile videretur, quomodo ea discerni oporteret) de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autẽ genere deinceps se scripsit dicturum, nec exoluit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium postquàm eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cùm scribat, nullum esse

locum

cum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panetio prætermissum: sed consulte relictum, nec omino scribendum fuisse, quia nunquam posset Vtilitas cum Honestate pugnare. De quo alterũ potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panatij tertium est, an plane omittendum. Alterum dubitari non potest, quin à Panatio susceptum sit, sed derelictum. Nam cùm diuisione tripartita duas partes absoluerit, hinc necesse est restare tertiam. Prætereà in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eôdem testis locuples Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Rufum dicere solere, qui Panatium audiuerat, vt nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panatius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ *perfecisset præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panatij dubitari non potest: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de ea fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonũ est, vt Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti in-

Nobilis illa Venus Apellis capite tantum absoluta, reliquo corpore delineata solum. *fecisset.

Vnicum bonum Stoici ponunt. Peripatetici ordinem bonorum inducunt.

stat habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit vtilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc natura coherētia, opinione distraxissēt. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, vt etiam, quicquid honestum esset, id vtile esse censerent: nec vtile quicquam, quod non honestum. Quòd si is esset Panatius, qui virtutem propter ea colendam diceret, quòd ea efficiens vtilitatis esset: vt ij, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, Honestatem aliquando cum Vtilitate pugnare. Sed cùm sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestū sit: quæ autem huic repugnent specie quadam vtilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione peiorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua quod vtile videretur, cū eo, quod honestum est, cōparetur. Etenim quod summū bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ viuere: id habet hanc (vt opinor) sententiam, cū virtute congruere semper: cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, sic virtuti non repugnarent. Quod cùm ita sit, putant quidam hanc comparationem non rectè esse inductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atq; illud quidem honestum, quod proprie verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute diuelli vnquam potest. In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum il-

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus in vno sapiente: simulachra eius etiam in mediocribus.

lud

Id quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, Media Stoici appellant: & ea cõmunia sunt, & late patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium, quòd rectum ijdem appellant, perfectum, atque absolutum est: &, vt ijdem dicunt, omnes numeros habet: nec, præter sapientem, cadere in quẽquam potest. Cùm autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulate videtur esse perfectum: propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, nõ fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autem in poëmatibus, & in picturis vsu venit, in aliisq; compluribus vt delectent imperiti, laudémque ea, quæ laudanda non sint: ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui ijdem, quid in vnaquaque re vitij sit, nequeant iudicare. Itaq; cùm sint docti à peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædã honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere cõmunia. Itaq; his omnes, in quibus est virtutis indoles, commouentur. Nec verò cùm duo Decij, aut duo Scipiones fortes viri cõmemorãtur, aut cùm Fabricius, aut Aristides iusti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus petitur

Média, & adiaphora. 4

Omnes numeros habet, id est, nulla pars deest.

De artibus nemo rectè iudicat nisi artifex: de virtute non nisi sapiens.

Docti participium.
Virtutis indoles.
Decij pater & filius.
Scipiones fratres.
Fabricius auri contemptor.
Aristides Atheniensis, ob abstinentiam iusti cognomen meruit.

titur exemplum. Nemo enim horum sic sapiēs est, vt sapientem intelligi hīc volumus. Nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius sapientes fuerunt. Ne illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum. Quocirca ne id quod verè honestum est, fas est cum vtilis repugnantia comparari: nec id quod communiter appellamus honestum, quodq; colitur ab ys, qui bonos viros haberi sè volunt, cum emolumentis vnquam est comparandum. Támque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, cōseruandumq; est nobis, quàm id quod propriè dicitur, vereq; est honestū sapientibus. Aliter enim teneri non potest, siqua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de ys, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestū cum eo, quod vtile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo Panætiū, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod vtile videatur, quam quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare turpissimū est. Quid est ergo quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumq; videatur? Credo, si quando dubitatio

Cato & Lælius sapientes cognominati

Epicurei.

Exponit quē habeat intellectum, cùm honestas dicitur cum vtilitate repugnare.

Modò pro duntaxat.

bitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, vt quod plerunq; turpe haberi soleat, inueniatur nõ esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quam non modò hominẽ sed etiam familiarem occidere? Nũ igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamuis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur vtilitas honestatem, imò verò honestas vtilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quãdo nos falsa vtilitatis species ab honestate abducat, vt Iustitiam, vel solũ, vel maximum bonum statuamus, iniustitiam malorum maximum: nihilque ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque vt sine vllo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile, formula quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæq; maximè consentanea, quam quidẽ in his libris propterea sequimur, quòd quanquam Olim ijdem Academici, & Peripatetici.
& à veteribus Academicis, & Peripateticis nostris (qui quondam ijdem erant, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ videntur vtilia: tamen splendidius hæc ab ijs disseruntur, quibus quicquid honestũ est, idem vtile videtur:

nec vtile quicquam, quod nõ honestum: quàm, ab iis, quibus est honestum aliquid non vtile, aut vtile non honestũ. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, vt quodcunque maximè probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur alicui alteri, & hominum hominis incommodo sũ augere cõmodum, magis est cõtra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nã principio tollit commercium humanũ, & societatẽ. Si enim sic erimus affecti, vt propter suum quisq; emolumentum spoliet, aut violet alterũ, disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam humani generis societatem. Vt si vnumquodque membrum sensum hunc haberet, vt posse putaret se valere si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esse: sic, si vnusquisque nostrũm rapiat ad se commoda aliorum, detrahátq; quod cuique possit, emolumenti sui gratia: societas hominum communitásq; euertatur necesse est. Nam sibi vt quisq; malit, quod ad vsum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est, nõ repugnante natura: Illud natura non patitur, vt aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc solùm natura, id est, iure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus Respublica continentur, eodem modo constitutum

Quoduis incommodum potius recipiendum, quã iniustè quid committendum.

Mira similitudo, qua & diuus Paulus vtitur, de societate membrorum inter se.

Ratio naturæ, ius gentium, ius ciuile quod hic leges populũ vocat.

rutum est, vt non liceat sui commodi causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana, cui parêre qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent viuere) nunquam committit, vt alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturã celsitas animi, & magnitudo, itémq; comitas, iustitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm diuitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum vtilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autẽ alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm catera generis eiusdẽ. Itémq; magis est secundum naturã pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantẽ Herculẽ illum, quẽ hominũ fama beneficiorũ memor in concilio cœlestiũ collocauit, quàm viuere in solitudine, non modò sine vllis molestijs, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copijs, vt excellas etiã pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque, splendidissimóque ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere nõ posse. Deinde qui alterum violat,

Virtus maximè secundũ naturam.

Hercules ob bene facta in genus mortalium, Deus habitus.

8 Complexio quæ sit cum quoque.

vt ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam iniuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo disseras qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multò illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis aut fortunæ vitium, animi vitijs grauius existimat.

Societatis ius non modò cum propinquis, sed etiã cum vniuersis ciuibus, postremò & cum hospitibus seruandum.

Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadem sit vtilitas vniuscuiusque, & vniuersorum. Quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, vt homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium vtilitatem esse communem. Quod si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idq; ipsum si ita est, certè violare alterũ lege naturæ prohibemur. Verum autem primùm, verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdũ est, quod quidam dicunt, parẽti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causa, sed aliam rationẽ esse ciuium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis vtilitatis causa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium

rationem

rationem dicunt esse habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditùs tollitur. Quæ qui tollũt, etiam aduersus Deos immortales impij iudicandi sunt: ab ijs enim constitutã inter homines societatẽ euertunt. Cuius societas arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent iustitia. Hæc enim vna virtus omniũ est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nónne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem vtili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea vtilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum & immanem vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad iudicãdum sunt facilima. Nam si quid ab homine ad nullam partem vtili, tuæ vtilitatis causa detraxeris, inhumani feceris, contráq; naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multã vtilitatem Reipub. atq; hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eã causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autẽm id non sit huiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis detrahendum.

Alienum nihil vsurpandum, nec si citra cuiusque iniuriam fieri potest.

Hominí ad nihil vtili detrahere licet, si eò spectet, vt societati prosis, nõ proprie tibi.

Non

Non igitur magis est cõtra naturam morbus, aut egestas, aut quid huiusmodi, quàm detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis detractio, contra naturam est: est enim iniusta. Itaque lex ipsa naturæ quæ utilitatem hominum conservat, & continet, decernit profectò vt ab homine inerti, atque inutili ad sapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad vinendum necessariæ: qui, si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, vt ne ipse de se bene existimans, seq; diligens hanc causam habeat ad iniuriam. Itaque semper officio fungatur, utilitati consulẽs hominum, & ei (quẽ sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio est: neq; est contra naturam spoliare eũ, si possis, quem honestum est necare: atq; hoc omne genus pestiferum, atq; impium, ex hominum communitate exterminandum est. Etenim vt mẽbra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas bellua à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Huius generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credere Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius peremisset. Ad quas*

Causam, id est, prætextum, & commentitiam defensionẽ.

II. *præcenisset.

ipsas

ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendū: quid ſit id, quod idcirco fugiendū nō ſit, quia omnino turpe non ſit. Sed quoniam operi inchoato, propè tamē abſoluto, tanquā faſtigium imponimus: vt Geometræ ſolent nō omnia docere, ſed poſtulare, vt quedā ſibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicēt: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, vt mihi concedas (ſi potes) nihil præter id, quod honeſtū ſit, eſſe propter ſe expetendū. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certè dabis, quod honeſtū ſit, id eſſe maximè propter ſe expetēdū. Mihi vtrūuis ſatis eſt: & tū hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus eſt, quòd non vtilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neque enim ei fas erat) ſed ea quæ vidētur vtilia. Nihil verò vtile, quod non idem honeſtum: nihil honeſtū quod non idem vtile ſit, ſæpe teſtatur: negàtq; vllam peſtem maiorem vitam hominum inuaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; non vt aliquando antoponeremus vtilia honeſtis, ſed vt ea ſine errore dyndicaremus ſi quādo incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (vt dicitur) Marte noſtro. Neq; enim quicquā de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de

Faſtigium, id eſt, ſummā manum: ab ædificijs trāſlatum, quibus perfectis, conus aliquis imponitur in ſummo.

Principia prima per ſe nota.

Marte noſtro, prouerbialiter, à militia tranſlatum, vbi ſuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliatibus copijs adiuti committerēt.

ijs

iis quæ in manus nostras venerunt.

Ne qua nos commoditas quantauis cum summa eũ impunitate coniuncta permoueat, vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non pernicioſum.

CVm igitur aliqua ſpecies vtilitatis obiecta eſt, commoueri neceſſe eſt: ſed ſi cùm animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem vtilitatis attulerit: tunc vtilitas non requirenda eſt, ſed intelligendum, vbi turpitudo ſit, ibi vtilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam cõtra naturam, quàm turpitudo (recta enim, & conuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrq; contraria) nihilq; tam eſt ſecundum naturam, quàm vtilitas: certe in eadem re vtilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémq; ſi ad honeſtatem nati ſumus, eáq; aut ſola expetenda eſt, vt Zenoni eſt viſum, aut certe omni pondere grauior eſt habẽda, quàm reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certe vtile: ita quicquid honeſtũ, id vtile. Quæ error hominum non proborum, cùm aliquid quod vtile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptionéſq; ſociorum & ciuium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: poſtremò etiam in liberis ciuitatibus exiſtunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt.

Turpis vtilitas omnium ſcelerum parens.

pot est. Emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs vident: pœnam non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis (qua acerbissima est) non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant vtrum id sequãtur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiã si ad id nõ peruenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione celandi, & occultandi spes, opinióque remouenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes Deos hominesq; celare possimus, nihil tamen auaritiæ, nihil iniuste, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, aneumq; equum (vt ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulumq; aureum in digito, quẽ vt detraxit atque ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit: ibi cùm palam eius annuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cùm in locum annulum inuerterat. Itaq; hac opportunitate annuli vsus, reginæ stuprum intulit: eaq;

Turpitudo per se fugienda etiam summa impunitate proposita.

Turpi in re turpis etiam ipsa deliberatio.

Aurea præceptio, & semper in pectore gestanda. 12. Lib. 2. de Rep. Fabula Gygis Platonici, quem habent sensum.

Pala, massa, qua annuli gemma clauditur.

eáq; adiutrice regem dominũ interemit, sustulitque quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si nõ haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atq; hoc loco Philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed nõ satis acuti, fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis huius annuli, & huius exempli: si nemo scirus, nemone suspicaturus quidem sit, cùm aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id Dijs, hominibúsq; futurum sit semper ignotum, sisné facturus? Negant id fieri posse, quanquam * potest id quidem. Sed quæro: quod negant posse, id si posset, quidnam facerent: Vrgent rusticè sanè: negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, si possint celare, quod facturi sint, non quærimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt si responderint se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos vtilitatis specie, non, cùm hæc deliberetur, relinquendáne sit honestas propter vtilitatis

Cui rei fabulæ fingantur, nempe vt exempla proponantur.

* aliàs non potest.

vtilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collega Brutus imperiũ abrogabat, poterat videri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti & consiliorum etiam adiutor: cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomẽque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendum, quod erat vtile patriæ consulere, id erat ita honestum, vt etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque vtilitas valuit propter honestatem, sine qua nec vtilitas quidem esse potuisset. An in eo rege, qui vrbem condidit, non item? Species enim vtilitatis animũ impulit eius, cui cùm visum esset vtilius solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, vt id quod vtile videbatur, neq; erat, assequi posset: & tamẽ muri causam opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

In Collatino propter inuidiam nominis ejecto, quia 14. publicæ vtilitati consultum est, ne honestas quidẽm abfuit.

Romulus, vt solus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem caulam prætexens, quòd mœnia contra legem transilijsset. Romulus, Quirinus.

Proprijs commodis quatenus cuique inseruire permissum.

NEc tamen nostra nobis vtilitates omittendæ sunt, aliisq; tradendæ, cùm his ipsi egeamus: sed sua cuique vtilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiẽdum est. Scite Chrysippus, vt multa: Qui stadium, inquit, currit, enitì & contendere debet, quam maxime possit, vt vincat: supplãtare eũ, qui

cum

cum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita sibi quenq; petere, quod pertineat ad vsum, non iniquum est: alteri subripere, ius non est.

Formulam amicitijs, vt semper honestati cedat beneuolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur: cæterum nequa res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Commodandum amicis, sed citra aras.

MAximè autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquàm anteponenda sunt. At neque contra Rempub. neque contra iusiurandum, ac fidem, amici causa vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm induit iudicis. Tantùm dabit amicitiæ, vt veram amici causam esse malit, & vt perorandæ liti tempus, quoad per leges licebit, accommodet. Cùm verò iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, id est (vt arbitror) mentem suam, quæ nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaq; præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, QVÆ salua fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à iudice

Perorandæ, finiendæ. Malim equidem ad ampliationem, quàm ad clepsydrarũ munerum referre.

Iudex quod salua fide præstare non possit, ne rogandus quidem est.

dicere posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint: non amicitiæ tales, sed Coniurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitijs: nam in sapientibus viris, atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, vt cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi: vt si ille non *reuertisset, moriendum esset ipsi. Qui cùm ad diē se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit vt se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

15. Damon & Pithias nobile par amicorum.

*reuertisset ad idem.

Iaceat, pro negligatur.

In publicis consultationibus semper honestum falsa vtilitate potius habendum, neque consilium vllum videri vtile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque huius generis vtranque in partem exempla.

In Corintho delenda falsa vtilitatis species fefellit Romanos: nihil enim vtiliter fit, quod crudeliter. Ægina insula è regione Atticæ. Pyreus portus Athenarum.

Falsa vtilitatis specie in Republica sapissimè peccatur, vt in Corinthi dissuasione nostri. Dubitauerunt etiam Athenienses, qui sciuerunt, vt Æginetis (qui classe valebant) pollices præciderentur. Hoc visum est vtile: nimis enim imminebat propter propinquitatē, Ægina Pyræo: sed nihil, quod

crudele, vtile. Est enim hominum natura (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiã qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eósq; exterminant, vt* Penæus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scæuola. Vsu verò vrbis prohibere peregrinos sanè inhumanum est. Illa præclara sunt, in quibus publica vtilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Respub. cùm sæpè aliâs, tum maximè bello Punico secundo, quæ Cannẽsi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm vnquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, vt speciem vtilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarũ impetũ nullo modo possent sustinere, statuerẽntq; vt vrbe relicta, cõiugibus & liberis Træzene depositis, naues conscenderent, libertatémq; Græciæ classe defenderent, * Cyrsilum quendam suadentem, vt in vrbe manerẽt, Xerxémq; reciperẽt, lapidibus obruerunt. Atqui ille sequi vtilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriã eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium Reipub. salutare, sed id scire opus non esse: postulauítque vt aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi

* Petronius. Cannensi, 16 à Cannis vico Apuliæ, vbi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili ciuium & sociorum Rom. multitudine cæsus.

Trœzen in Peloponneso, in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

* Cirsilum, alij Lucidam fuisse scribunt. Historia est apud Demosthenem. ὁ τὰ σὰ λέγων. Sic accipiendi sunt, qui nunc tyrannis nostris omnia vel turpissima suadent modò quæstuosa.

cendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audiuisset, in concionem magna expectatione venit, dixitq́, perutile esse consiliũ quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne vtile quidem putauerũt: totámq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, autore Aristide repudiauerunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergo quod turpe sit, id nunquam esse vtile, ne tum quidem, cum id quod vtile esse putes, adipiscare. Hoc enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Gytheum nobile nauale Lacedæm.

In altero notatus Pompeius, qui ex piratis à se victis, aliquot milia per colonias diuisit: in altero Cæsar, qui Campanorũ agros distribuit.

In contractibus communibus, quæ formula honesti, & vtilis. Fingit autem speciem quandã, Iuris consultorũ more: déque ea duos Stoicos diuersa sentiẽtes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert, alter & hominum consuetudine, & iure ciuili moderatur.

SEd incidunt (vt suprà dixi) sæpe causæ, cùm repugnare vtilitas honestati videatur, vt animaduertendum sit, repugnétne planè, an possit cũ honestate coniungi. Eius generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáq; annonæ caritate: si idem sciat cõplures mercatores Alexandria soluisse, nauésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodijs, an silentio suum quàm plurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de

Soluisse, neutraliter, id est nauigasse.

eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet, sed dubitet an turpe non sit. In eiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno, & graui Stoico: aliud Antipatro discipulo eius homini acutissimo. Festiuus Dialogismus inter Diogenem & Antipatrum. *Antipatro omnia patefacienda, vt ne quid omnino quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidijs agere: & quoniam vendat, velle quàm optime vendere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui sit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cùm hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati, eáque lege natus sis, & ea habes principia naturæ, quibus parêre, & quæ semper sequi debeas, vt vtilitas tua communis vtilitas sit, vicissimq; communis vtilitas tua sit, celabis homines quid ijs adsit commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico quæ natura Deorum sit, quis sit finis bonorum, quæ tibi plus prodessent cognita, quàm tritici vtilitas. Sed non quicquid tibi audire vtile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: si quidem meministi esse inter homines naturæ communem societatem. Memini, inquiet ille, sed nũ ista societas talis est, vt nihil suum cuiusq; sit? Quod si*

ita

ita est, ne vendendum quidẽ quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe sit: tamen, quoniam expedit, faciã: sed ita expedire, vt turpe non sit. Ex altera autẽ parte, ea re, quia turpe sit, nõ esse faciendum. Vẽdat edes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus *cubiculis apparere serpentes: malè materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesq; vendiderit pluris multò, quàm se venditurum putarit, nũquid iustè, an improbè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, emptorẽ pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: non est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà, Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est? Ille quod nõ placebat proscripsit: tu quod placebat, emisti. Quòd si, qui proscribunt villam bonam, benéq; ædificatam, non existimãtur fefellisse, etiã si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multò minus qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandũ est, quod dictum non est, id præstãdum putas? Quid verò est stultius

*Quidam cubilibus legunt pro latebris.

*alias, iniustè aut improbè.

Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent.

Tabula rerũ venalium.

tius, quàm venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibúsdam causis dubijs ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, non modò facere honestum sit: sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur vtilium fieri cum honestis sæpe dissensio.

Præco, auctionarius.

Superiori altercationi Philosophorum suã interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quicquam, neque dissimulandũ sui commodi causa, etiam si mos, legesque ciuiles quædam reticeri nõ vetent.

*QVæ diudicanda sunt. Non enim vt quæreremus, exposuimus, sed vt explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, * cùm quid reticeas: sed cùm, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos quorum interest id scire. Hoc autem celãdi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni, sed versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nónne inutile est vitiorum subire nomina? Quòd si vituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Catus Cannius eques Romanus, homo nec infacetus, & satis*

Aliud celare, aliud reticere.

*quicquid reticeas.

Turpe celare quod est, turpius mentiri quod nõ est.

17

satis literatus, cùm se Syracusas otiandi causa, nõ negotiandi (vt ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quò inuitare amicos, & vbi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cùm percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariã faceret Syracusis, dixit, venales quidem se hortos non habere, sed licere vti Cannio (si vellet) vt suis: & simul ad cœnam hominem in hortos inuitauit in posterum diem. Cùm ille promisisset, tum Pythius, qui esset, vt argẽtarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab his petiuit, vt ante suos hortulos postera die piscarentur: dixítque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio * apparatum conuiuium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythij pisces abijciebãtur. Tum Cannius, Quaeso, inquit, quid est hoc Pythi? tantúmne piscium? tantúmne cymbarum? Et ille. Quid mirum? inquit: hoc loco est Syracusis quicquid est piscium: hîc aquatio, hae villa isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, vt venderet. Grauatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples tanti quanti Pythius voluit: & emit instructos. Nomina facit, negotiũ conficit. Inuitat Cãnius postridie familiares suos. Venit ipse maturè. Scalmum nullum videt. Quaerit ex proximo vicino, num feria quaedam piscatorum 18.

Fabula perquam amœna, qua astu Græculus Cannio imposuerit, *paratum erat.

Grauatè, vel grauatim, inuitus & vix. 19

Nomina facit, debitorẽ se constituit.

torum essent, quòd eos nullus viderit. Nulle (quod sciam) inquit ille, sed hîc piscari nulli solẽt, itaque heri mirabar quid accidisset. Stomachari Cãnius: sed quid faceret? nondũ enim Aquilius collega, & familiaris meus pertulerat, de Dolo malo, formulas. In quibus ipsis cùm ex eo quæreretur, quid esset Dolus malus, respõdebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, vt ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest vtile esse, cùm sit tot vitijs inquinatũ. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio, dissimulatióq; tollenda est. Ita, nec vt emat melius, nec vt vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, vt Tutelæ xij. tabulis, & Circunscriptio adolescentium lege *Latoria: & sine lege iudicijs, in quibus ex fide bona agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt: In arbitrio rei vxoriæ, Melius, Æquius, in fiducia, Vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius, æquius est, potest vlla pars inesse fraudis? aut cùm dicitur vt Inter bonos benè agier, quicquã agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (vt ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium: non licitaterem venditor, nec qui

Formulas, iuris regulas.

Quod dolo malo gestum est, id in integrum restitui oportet.

Circumscribere, circumvenire, circũducere.

*alias, Plectoria:

Bonæ fidei iudicia.

Inter bonos bene agier.

Verba sunt solemnia, quibus in negotijs bonæ fidei vtebantur.

qui contra se liceatur, emptor opponet. Vterque si ad eloquendum venerit, non plus, quàm semel, eloquetur. Q. quidem Scæuola P. filius, cùm postulasset, vt sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; venditor ita fecisset, dixisset q; se pluris æstimare, addidit centum millia. Nemo est qui hoc viri boni fuisse neget: sapientis, negant: vt etiam si minoris quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex quo Ennius, Nequicquam sapere sapientem, qui ipsi sibi prodesse nequiret. Verè id quidē, si quid esset Prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium discipulum Panætij video in his libris, quos de Officijs scripsit Q. Tuberoni, disserentem, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, institutaq; facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solùm nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque Reipub. Singulorum enim facultates & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum (de quo paulò antè dixi) placere nullo modo potest. Etenim omnino negat factitandum compendij sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuēda est, nec gratia. Sed sine & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sine vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè iustum virum, bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur

20. Nam Scæuolæ in eme-do integritas.
Indicaretur i. æstimaret.
Semel, id est, vt statim summum pretium eloquetur.
21 Simile est vendere minoris, quàm possis: & emere pluris, quàm possis. Ex Ennij Medea.
Compendij, id est, lucri.

igitur est vtile peccare, quia semper est turpe. Et quia semper est honestum virum bonum esse, semper est vtile. Ac de iure quidem prædiorum sanctum est apud nos iure ciuili, vt in his vendēdis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam cùm ex duodecim tabulis satis esset ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: à Iureconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim est in prædio vitij, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Vt cùm in arce augurium Augures acturi essent, insistentq; Titum Claudium Centimalum, qui ades in Cælio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius cùm demolitus esset, cognouisset q; Claudium ades postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri iussus, ad arbitrium illum adegit, * quod sibi dare facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententia dixit, huius nostri Catonis pater. Vt enim cæteri, ex patribus, sic hic, qui illud * nomen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronunciauit, cùm in venundando rem eam scisset, & non pronunciasset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte

Romanos

Lingua nuncupata, veterum iurisprudentium sermo.

In Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

*quicquid sibi dare facere oportet.

*alias, lumē

recte iudicauit: non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium videntor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat, Adducta res in iudicium est. Oratâ Crassu, Gratidianũ defendebat Antonius. Ius Crassus vrgebat, quòd vitium venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotũ Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse, necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum hæc? vt illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias. Leges, quatenus manu tenere res possunt: Philosophi, quatenus ratione, & intelligẽtia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulatè, ne quid fallacitèr. Sumne igitur insidiis, tendere plagas etiã si excitaturus no sis, nec agitaturus? ipsa enim feræ nullo insequẽte sæpe incidunt. Si tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis inerrat imprudens, hoc quanquam video propter deprauationem consuetudinis neq; more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut iure ciuili: tamen

Seruiebant, id est, debebãt seruitutẽ.

Rigor iuris.

Vrgebat, id est, premebat.

Æquitas.

Quid inter leges, & Philosophorum dogmata.

natura lege ſancitum eſt. Societas eſt enim (quod
23 etſi ſæpe dictum eſt, dicẽdũ tamen eſt ſæpius) latiſ-
ſime quidem quæ pateat * omniũ inter omnes: in-
terior eorum, qui eiuſdem gentis ſunt: propior e-
rum, qui eiuſdem ciuitatis. Itaque maiores aliud
ius gentium, aliud ius ciuile eſſe voluerunt. Quod
enim ciuile, non idẽ continuò Gentium: quod au-
tem Gentium, idem Ciuile eſſe debet. Sed nos viri
iuris Germanæq; iuſtitiæ ſolidam, & expreſſam
effigiem nullam tenemus: vmbra & imaginibus
vtimur: eáſq; ipſas vtinam ſequeremur. Feruntur
enim ex optimis ꝑ naturã, & veritatis exemplis.
Nam quanti verba illa? Vtine propter te, fidemue
tuã captus, fraudatúſue ſim: quàm illa aurea? Vti
inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatio-
ne? Sed qui ſint Boni, & quid ſit Bene agier, magna
quæſtio eſt. Q. quidem Scæuola pontifex ma-
ximus ſummã vim eſſe dicebat in omnibus iis ar-
bitrijs, in quibus * adderetur, Ex fide bona: fideiq;
bonæ nomen exiſtimabat manere latiſſime, idque
verſari in tutelis, ſocietatibus, fiducijs, mandatis,
rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus
vitæ ſocietas continetur. In his magni eſſe iudicij
ſtatuere præſertim cùm in pleriſque eſſent iudicia
contraria, quid quenque cuique præſtare oporte-
ret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eáq; malitiæ,
quæ vult illa quidem videri ſe eſſe prudentiam,
ſed abeſt ab ea diſtátq; plurimum. Prudentia eſt
enim locata in delectu bonorum, & malorũ: ma-
litia,

* hominum inter homines.

24 Ius gentium, ius ciuile continet, non contrà.

Iuris formulæ à diuina, & naturali ratione ductæ.

* natura principijs, & ver.

* alias, agetur ex fi-

* existimabat

litia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec verò in prædijs solum ius ciuile ductum à natura, malitiam, fraudemq; vindicat, sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædiliũ. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, vt ex alterius prædetur insciti a. Nec vlla pernicies vitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illæ innumerabilia nascuntur, vt vtilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisq; experietur: qui, impunitate & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) & in ijs quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicarijs, veneficijs, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est: qui non verbis sunt, & disputatione Philosophorum, sed vinculis, & carcere * fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Munitij Basilij locupletis hominis falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos, qui cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum nan

In mancipijs, id est seruis aut ancillis quæri solet, an sana, an fugitiua, an furacia.

* aliàs castigandi: Testamentũ falsum. Notati Crassus & Hortensius.

non repudiauerunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur, quanquàm alterum amaui viuum, alterum non odi mortuum. Sed cùm Basilius Marcum Satyrium sororis filium nomen suũ ferre voluisset, eúmque fecisset hæredem, hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini (ô turpem notã temporum illorum) non erat æquum principes ciues rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis, cùm potest, iniustè facit, vt in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adiungat iniuriam? Mihi quidem etiam vera hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, nõ veritate, sed simulatione acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honestum videri solet falsò. Nam eadem vilitatis, quæ honestatis est regula, qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitabit: est istud quidem honestum, verùm hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere, qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaq; si vir bonus habeat hanc vim, vt si digitis crepuerit, possit impletum testamenta nomen eius irrepere, hac vi nõ vtatur, ne si exploratum quidẽ habeat, id omnino neminem vnquam suspicaturum. At si daret hãc vim M. Crassò, vt digitorum percussione hæres posset

Ciuitatis.

Hæredipetæ turpes.

Pupini, & quibus loquiri non liberet, digitulo crepitãtes quippiam significabant.

posse scriptus esse, qui re vera non esset heres, in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & 28.
is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At vero si quis voluerit animi sui complicatam notionem euoluere, iam se ipse docebat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit: noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. Quid ergo? hic non nocent, 29.
qui quodam quasi veneno perficiat, vt veros heredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod vtile sit, quódque expediat? imo intelligat, nihil nec expedire, nec vtile esse, quod sit iniustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Luctatio Pythiæ fuisse Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, ni bonus vir esset. Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum: ne aut spoliaret fama probatum hominem, si cõtrà iudicasset: aut statuisse videretur virum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officijs, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates nouerat, nullo modo videri potest quicquam esse vtile, quod non honestum sit. Itaq; talis vir nõ modò facere. Sed nec cogitare quidem quicquã audebit, quod nõ audeat prædicare. Hæc nónne est turpe dubitare Philosophos, qua ne rustici quidem

a. Notionem, formam, & speciem dicit.

De patre, pro á patre inusitatius.

Exaggeratio est à Socrate ad Fimbriã, à Fimbria ad rusticos.

quidem dubitent? à quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate prouerbium: cum enim fidem alicuius, bonitatémq; laudant, Dignũ esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam: Nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vidésne igitur hoc prouerbio neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse conuertere? Vt enim quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic quod honestum non est, id vtile vt sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnante natura. At enim cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius cum à Ioue Consulatus [illegible] abesset, & in septimum annum post præturam [illegible]ceret, neq; petiturus vnquam Consulatum videretur. Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum, & ciuem, cùm ab eo Imperatore suo Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est: bellum illum * ducere: si se Consulem fecissent, breui tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem pop. Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidem Consul. sed à fide, iustitiáq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Ne noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cùm Prator esset, collegiúmque Prætorum Tribuni plebis adhibuissent,

Lusus genus erat micatio digitis repente motis Cic. de Diuina. Quid est enim sors idem prope modũ quod iactare, quod talos iacere, quod tesseras. Citat idem adagiũ & in secundo de Finib. lib.

Notatus Marius, qui consulatus gratia ab officio recesserit.

* producere.

31 Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

iussent, vt [illegible] numphtria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constituerúntque vt omnes simul in Rostra post meridiem descenderent: & cæteri quidem alius alio: Marius a subsellys in Rostra recta: idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ, ad eas thus & cerei. Quid multa? Nemo vnquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo violatur æquitas, non ita magnum: illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: vt Mario præripere vellegis, & Tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valdè vtile videbatur. Sed omnium vna regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud quod vtile videtur, turpene sit, aut si turpe est, ne videatur esse vtile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, vt videas quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minus. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetendum, vt viri boni & splendorem, & nomen amit-

Explica, nam superius complicatam dixit notionem.

tas? Quid est, quod afferre tantum vtilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiámque detraxerit? Quid enim interest, vtrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat bellua? Quid? qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nónne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Vtile ei videbatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam vt potero, inconditè fortasse, sed tamen vt res possit intelligi:

13 Pompeius socerus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adiunxerit, ducta eius filia.

34 Euripidei carmen à Cæsare vsurpatum.

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Ἀνηρ γὰρ οὐδὲν ἄλλο χρὴ σέβειν, τυραννίδος πέρι κάλλιστον οὐδέν, τἄλλα δ' ὡσιῶσθαι χρεών.

Capitalis Etheocles, vel potius Euripides, qui id vnum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominúsq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earúmque oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. Qui autē fatetur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit, esse vtile: quæ hunc

hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Potest enim, Dij immortales, cuiquam esse vtile fœdissimum, & teterrimum parricidium patriæ: quamuis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis ciuibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda vtilitas est, & quidem sic, vt hæc duo verba inter se discrepare, sed tamen vnum sonare videantur. Nũc adeo ad vulgi opinionem. Quæ maior vtilitas, quàm regnandi esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui iniustè consecutus sit, inuenio, cùm ad veritatem cœpi reuocare rationẽ. Possunt enim cuiquam esse vtiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum, periculorúmq; plenissima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo, & Pelope prodatum iure obtinebatur. Nam quantò plures ei regi putas, qui exercitu Pop. Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq; non modò liberam, sed etiam gentibus imperantẽ, seruire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cuius autem vita ipsi potest vtilis esse, cùm eius vitæ ea conditio sit, vt qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc vtilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasũ esse debet, nihil esse vtile, quod non honestũ sit. Quan-

5. Rabiã

Cæsar parentem patriæ appellatus, sed ab oppressis. At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

*abeo.

35

Cõmunis poëta

Fulviũ Cæsarem

36

Vtilia

quam id quidem, cùm sæpè aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum vltro intulisset, cúmque de Imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potente, perfuga ab eo venit in castra Fabrity, eíque est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, vt clam venisset, sic clàm in Pyrrhi castra rediturum, & cum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducẽdum curauit Pyrrhum: idq; eius factum à Senatu laudatũ est. Atqui si speciem vtilitatis, opinionémq; quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduersarium Imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur vtilius vel Fabritio, qui talis in hac vrbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel Senatui nostro, qui nunquam vtilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa Imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur, quoquo modo, non poterunt esse vtiles cum infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia acceptas ex Senatusconsulto liberauisset, vt rursus vectigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederat, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe Imperio. Piratarum enim melior fides quàm Senatus. At aucta vectigalia. Vtile igitur?

Historiæ à Pyrrhi medico epistolã Fabritio missam narrant.

Turpis eóque nec vtilis L. Philippi sententia.

igitur? Quousq; audebunt dicere quicquam vtile, quod nō honestum? Tolleſt autem vlli Imperio, quod gloria debet fultum eſſe, & beneuolentia ſociorum, vtile eſſe odium, & infamia? Ego etiam cū Catone meo ſæpe diſſenſi: nimis enim mihi videbatur præfracte ærarium, vectigalia q; defendere, omnia publicanis negare, multa ſocys, cum in hoc benefici eſſe deberemus: cum illis ſic agere, vt cum colonis noſtris ſoleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum coniunctio ad ſalutem Reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cauſam cum Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat: ſemper autem addebat, Vincat vtilitas. Potius diceret: non eſſe æquam, quia nō eſſet vtilis Reip. quam cùm æquam eſſe diceret, non eſſe vtilem fateretur: Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari vtilitas, aliud honeſtas.

Cato perſtrictus. 38

Turpis oratio Curionis. Vincat vtilitas.

PLenus eſt ſextus liber de Officijs Hecatonis talium quæſtionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere. In vtranque partem diſputat, ſed tamen ad extremū, vtilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, ſi in mari iactura facienda ſit equine pretioſi potius iacturam faciat, an ſeruuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebitne eam ſapiens, ſi potuerit? Negat quia ſit iniurium. Quid dominus nauis, eripietne ſunm? Mini-

O 3

*Mimmè: non plus, quàm si nauigantem in altū eicere de naui velit, quia sua sit. Quoad enim peruentum sit eò, quò sumpta nauis est, nō domini est nauis, sed nauigantiū. Quid si vna tabula sit, duo naufragi, hiq; sapientes, *sibine vterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cuius magis interſit vel sua, vel Reipublicæ causa viuere. Quid si hæc paria in vtroque? Nullum erit certamen, sed quasi sorte, aut *dimicando victus, alteri cedat alter. Quod si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium, indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit omnibus officijs. Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam. Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet salutipatris. Quæritetiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id rescierit, soluturúsne sit eis, quibus debeat, pro bonis? Diogenes ait: Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeátne dicere? Non necesse putat Diogenes? Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controuersa iura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia? Non ea, quæ nisi dixerit, redhibeatur mancipium iure ciuili: sed hæc,*

Sumpta, conducta.

*vetus exemplar, sibi vter rapiat.

*in micādo. Agere cuniculos, ut antè, agere rimas.

Fugiens quod duraturum non sit. Redhibitio, cum venditor rem, emptor pretium recipit: verbum est iurisconsultorum.

hæc, mẽdacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcum se putet vendere, iudicétne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariũm? Perspicuum est iam, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos Philosophos, quos nominaui, controuersia. Pacta, & promissa semperne seruanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (vt prætores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigerítque, ne illo medicamento vnquam postea vteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot pòst inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicũ pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti, quid faciendum sit, cùm sit is inhumanus, qui non concedat vti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? Vitæ, & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei testamento sestertiũm millies relinquatur, vt antè quàm hæreditatem adeat, luce palàm in foro saltet, ídque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserat ille, nécne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse grauitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi forte eam pecuniam in Reipu. magnum aliquod tempus contulerit, vt vel saltare eum, cùm patriæ con-

* non dicenda.

Aqua intercus quæ hydrops, aut hydropisis.

sulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis vtilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optauit, vt in currum patris tolleretur: sublatus est, atq; is antè quàm constitit, ictu fulminis deflagrauit. Quãto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse seruatum? Quid? quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cùm is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cùm deuouisset Dianæ quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nõnunquam. Neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatũ sit: non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddésne depositum? Non, credo: facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ natura honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare cõuentis, reddere deposita, commutata vtilitate fiunt non honesta. Ac de ijs quidem, quæ videntur esse vtilitatis contra

59

iustitiam

De Sole & Phaethonte filio.

Atque quà constitit.

De Theseo & Neptuno.

De Agamẽnone, & filia immolata.

iustitiam simulatione prudentiæ. Satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse vtilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de Prudentia, quidem, quam vult imitari Malitia: itémque de Iustitia (quæ semper est vtilis) disputatum est.

DE FORTITVDINE.

RElinquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyssi (vt quidam poëtæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At vtile (vt aliquis fortasse dixerit) regnare, & hæc vita otiosè cum parentibus, cum vxore, cum filio. At vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam cõtemnendam, & abiciendam: quoniam quæ honesta non sit, ne vtilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

Vlisses ne ad Troiam iret furorem simulauit: quem proscissum sale serens. Palamedes odoratus illius astutiã, filium eius, qua sulcus 40. ducendus erat, obiecit. Vlisses arte aratrum suspendit. Itaque detecta fraus, cuius rei memor Vlysses, postea Palamedem falso crimine patus oppressit.

Cuius

Cuius ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulauit, ne quo iret, instituit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum ius perpetuò falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cũ fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factã, nostrámq; veniamus. M. Attilius Regulus cùm consul iterum in Africa ex insidys captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, Imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus missus est ad Senatũ, vt nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem: is cùm Romam venisset, vtilitatis speciem videbat, sed eam (vt res declarat) falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum vxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, commnem fortunæ bellicæ iudicare: tenere Consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse vtilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum propriũ nil extimescere, omnia humana despicere, nihil quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaq; quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit: quandiu

quandiu iureiurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atq; illud etiam (ô stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem vtilitati suæ!) redde captiuos, negauit esse vtile: illi enim adolescentes, & bonos duces esse, se iam confectum senectute. Cuius cùm valuisset autoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque vero tum ignorabat se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum conseruandum putabat. Itaq; tum, cùm vigilando necabatur, erat in meliori causa, quàm si domi senex captiuus, periurus, Consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captiuos remittendos, verumetiam dissuaserit. Quomodò stultè? etiámne si Reip. conducebat? Potest autem quod inutile Reip. sit, id cuiquam ciui vtile esse? Peruertunt homines ea, quæ sunt fundamẽta naturæ, cùm vtilitatem ab honestate seiungũt. Omnes enim expetimus vtilitatem, ad eámq; rapimur, nec fucere aliter vllo modo possumus. Nam quis est, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate vtilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus: vtilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurãdo? Num iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune est omnium Philosophorum, nõ eorum

eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorũ etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volũt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam vtilitatem peruerteret. An ne turpiter faceret? Primùm, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregistíne fidem? Neq; dedi, neq; do infideli cuiquam. Quanquam ab impio Rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quẽadmodum nos dicamus, videri quædã vtilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: vt hoc ipsum videtur honestum conseruandi iurisiurãdi causa ad cruciatũ reuertisse: sed sit non honestum: quia quod per vim hostium esset actum, ratum esse nõ debuit. Addunt etiam, quicquid valdè vtile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neq; irasci solet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusiurandum valet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum,

Minima de malis deligenda.

Fregistíne fidem.

Eclipsis vsitata in sermonibus vulgo vsurpatis.

Iusiurandũ.

rum, quæ nulla est, sed ad iustitiã, & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius: O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis? Qui igitur iusiurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max. (vt in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malũ esset, nisi dolere: Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidẽ esse, maxima autoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testẽ non mediocrem, sed haud scio an grauissimum Regulum, nolite quæso vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Pop. Ro. qui retinendi officij causa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis, id est, vt turpiter potius quàm calamitosè: an est vllum maius malum turpitudine? Quæ, si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio & fœditas turpificati animi debet videri? Itaq; ueruosius qui ista disserũt, solent audent malum dicere id quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: idcirco rectè à poeta dicitur, quia cùm tractaretur Atreus, persona seruiendũ fuit. Sed si hoc sibi sumant, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant ne quæratur latebra periurio. Est autem ius etiam bellicum,

Fides in Capitolio Ioui proxima.

Certè concedentis.

Ruinus.

Neruosius vt Stoici: Remissius, vt Peripatetici.

Atreus.

bellicum, fidéſq; iuriſiurandi ſæpe hoſti ſeruanda. Quod enim ita iuratũ eſt, vt mens conciperet fieri oportere, id ſeruandum eſt: quod aliter, id ſi non feceris, nullum periurium eſt. Vt ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc ne fides eſſe debet, nec iuſiurandum commune. Non enim falſum iurare, peierare eſt: ſed quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut verbis concipitur more noſtro, id non facere, periurium eſt. Scitè enim Euripides:

Iuſtis hoſtibus pacta præſtanda, latronibus nihil oportet.

Quid peierare.

In Hyppolito coronato.

ὁμώμοχ' ἡ γλῶσσ' ἄνευ φρενὸς μόνη.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionéſq; bellicas & hoſtiles perturbare periurio: cum iuſto enim & legitimo hoſte res gerebatur, aduerſus quem & totum ius feciale, & multa ſunt iura communia. Quod ni ita eſſet, nũquam claros viros Senatus vinctos hoſtibus dedidiſſet. At verò T. Veturius, & Spurius Poſthumius cùm iterum conſules eſſent, quia cùm male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt hoſtibus. Eodémq; tempore T. Numitius, Q. Æmilius, qui tũ Tribuni plebis erant, quòd eorũ auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, vt pax Samnitium repudiaretur. At qui huius deditionis ipſe qui dedebatur

Rom. exercitus in Caudinis furcis ſub iugum miſſus a Samnitibus. 44.

Poſthu-

Posthumius suasor, & autor fuit. Quod ide mul- 45.
tis annis post C. Mancinus, qui vt Numantinis,
quibuscũ sine Senatus autoritate fœdus fecerat,
dederetur: rogationẽ suasit eã, quam Lucius Fu-
rius, & Sextus Attilius ex Senatus consulto fere-
bant: quia iccirco capta, est hostibus deditus. Honestius
hic, quam Q. Pompeius, quo, cùm in eddem causa
esset deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ
videbatur vtilitas: plus valuit, quàm honestas.
Apud superiores vtilitatis species falsa, ab hone-
statis autoritate superata est. At non debuit ratũ
esse, quod erat actum per vim, quasi verò forti vi-
ro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum pro-
ficiscebatur, cùm præsertim de captiuis dissuasu-
rus esset? Quod maximum in eo est, id reprehẽdi-
tis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit cau-
sam, vt esset iudicium Senatus: qui nisi ipse autor
fuisset, captiui profectò Pœnis redditi essent, ita
incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia
patria non vtile putauit, idcirco honestum sibi &
sentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt)
quod valde vtile sit, id fieri honestum: imò verò
esse, non fieri. Est enim nihil vtile, quod idem non
honestum: nec quia vtile, honestum: sed quia
honestum, vtile. Quare ex multis mirabilibus
exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo
aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac
laude Reguli, vnum illud est admiratione dig-
num, quòd captiuos retinendos censuerit. Nam

quod

quod redijt, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaq; ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim virtutem ad astringendam fidem iureiurando maiores artius esse voluerunt. Id indicant leges in Duodecem tabulis, indicat sacra, indicant foedera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides: indicant notationes, animadversiones q; Censorū, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iudicabant. L. Manlio Auli filio, cùm Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiã, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cùm audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. Qui cùm esset nunciatum, quod illum iratum allaturum aliquid contra patrẽ arbitraretur, surrexit è lectulo, remotis q; arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille, vt ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturũ, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit cur sibi à causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit: tantum temporibus illis iusiurãdum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli,

Quanta antiquitus iusiurandi religio.

Pomponius iusiurandum etiam metu extortum præstandum putauit.

Torquati cognomen.

Epiphonema.

Gallum, quem ad eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Vesetium fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui pertindulgens in patrem, idem acerbus, & ferus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi quos post Cannensem pugnam iuratos ad Senatum misit Annibal, se in castra redituros, ea, quorum pacti erant Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes vno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, nouem reuertisse à Senatu re infecta: vnum ex decem qui paulo post quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblatus, Roma remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non recte. Fraus enim distringit, non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta callidit as, peruersè imitata prudentiam. Itaque decreuit Senatus, vt ille imperator, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti à castris fuissent à Paulo, & Varrone Cōsulibus. Eos Senatus non censuit redimendos, cùm id parua pecunia fieri potuisset: vt esset insitum militibus nostris aut vincere aut emori. Qua quidem re audita, fractum animū Annibalis scripsit ide, quod

Indulgens, quem acerbum in se, sic tamen amauit, idem filium pertinaciter

Senatus, populusque Romanus rebus afflictis, [illegible] excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur vtilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græce scripsit historia, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiurando liberarentur, eósq; à Censoribus nominijs notatos. Sic iam huius loci sumus. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractóque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videretur, non quod Reip. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse vtilia, quia sint flagitiosa, fœda, & turpia.

DE TEMPERANTIA.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, tẽperantia continetur. Potest igitur quicquam vtile esse, quod sit horum talium virtutum choro cõtrarium? At qui ab Aristippo Cyrenaici, atq; Annicerij Philosophi nominati, omne bonũ in voluptate posuerunt: virtutémq; censuerunt ob eam rem esse laudandã, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, sanè Epicurus, eiusdem ferè adiutor, autórq; sententiæ. Cum his velis, equíque (vt dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nã sinè modo vtilitas, sed vita omnis beata ea, quæ posita firma constitutione, eiusq; constitutionis fundamenta explorata (vt à Metrodoro scriptum est) continentur, certè hæc vtilitas, & quidã summa (si ea consecuti)

Cyrenaici Epicurei ab Aristippo Cyrenaico, Annicerij, ab Annicere qui priorem [illegible] enedacuit. 46. Obsoletis, id est, obscuratis. Velis equisque, pro [illegible] aliter.

sint) cum honestate pugnabit. Nam vbi primum prudentiæ locus dabitur? An, vt conquirat vndique suauitates? Quàm miser virtutis famulatus seruientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligeretur voluptates? Fac illi isto esse iucundius: quid cogitari potest turpius? Tam qui dolorem summum malum dicat, quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborúmque contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen non id spectandũ est, quid dicat, sed quid consentaneũ sit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit: mala, dolore: vt si illum audiã de continentia, & Temperantia: diuitiis ille quidem multa multis locis, sed aqua hæret, vt aiunt. Nam quis potest Temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim Temperantia libidinum inimica: libidines autem consectatrices voluptatis. Atq; in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non inelliditer gigni fantur. Prudentiã introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis propediendiq; doloris. Etenim Temperantiam inducunt, non facilime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iustitia vero vel iacet potius, omnesq; eæ virtutes, quæ in

Aqua hæret

communitate cernuntur, & in societate generis humani. Nequeenim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, nō plus, quam Amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatémue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam vt vtilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphontem, & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem copulauissent. Non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur si quando ea, quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, diiudicandares sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem vtilitatis, etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ea cum honestate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, vtilitatis certe nihil habebit.

Definibus bonorum & malorum.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum: sed perinde erit, vt acceperis. Quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commen-

commentarios tanquam hospites erunt recipiendi. Sed vt ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clara voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris: poteris autem, quàtum voles. Cùm verò intellexero tu hoc scientiæ genere gaudere, tum & præsens tecum propediem (vt spero) & dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibiq; persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multò fore chariorem, si talibus monumentis, præceptisq; tuis lætabere.

MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TERTII DE OFFICIIS FINIS.

R 3

M.T.

M. T. CICERONIS LAELIVS, SIVE DE AMICITIA DIALOGVS AD T. POMPONIVM ATTICVM.

PRAEFATIO.

Lælius, Scevolæ Augurís, & Fanniſ ſocer.

QVINTVS Mutius Augur Scævola ſæpenumero memorare ſolebat, ſermonem quem ſenex Lælius de C. Lælio ſocero ſuo memoriter & diligenter recitare ſolitus eſſet, ſibi ad ſe ſenem ſumpta virili toga, vt quoad poſſet, ſeni ſuo adhæreret, ita ſe facere, ut ex eo aliquid addiſceret, ſæpe audiuiſſe. Quo quidem ille ſermone, ſapientem eum, qui tum fere multis erat in ore, non ſolum ſe ipſum, ſed etiam alios videri volebat. Ego autem adeptus ea ætate, qua ad Scævolam ſumpta virili toga, vt quoad poſſem, ſeni licebat, a ſenis latere nunquam diſcedebam. Itaque memoriter ea, quæ a perito de omni genere ſapienter diſputata, multa erant, accurate & ſcite dicta, mandabam litteris, & commentabar quodammodo cum ſtudio. Toga virilis mores exiocabat.

Quibus rebus cognitis, ſtudebam eius prudentiæ doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scævolam contuli: quem vnum noſtræ ciuitatis & ingenio, & * iuſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc alias: redeo ad Augurem. Quum ſæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo ſedente (vt ſolebat) quum & ego eſſem vna & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere multis erat in ore. Meminiſti enim profecto (vt opinor) Attice, & eo magis, quod P. Sulpitii

Scævolæ pontificis. *iuſtitia. Hemicyclus cathedra in modum medij circuli. Pomponius Atticus.

P. Sulpitius Rufus, quem Pompeius quorum alterum dum fieri vult, alterum consulem fecit.

Cato maior.

C. Lælij & P. Scipionis familiaritas.

illa-

Plus habet grauitatis sermo positus in autoritate veterum & illustrium virorum.

illustrium, plus (nescio quo pacto) habet grauitatis. Itaq; ipse mea legens sic afficior interdum, vt Catonem, nō me loqui existimem. Sed vt tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de Amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lelius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper auertas, Lelium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum veniunt post mortem Africani, ab his sermo oritur: respondet Lelius, cuius tota disputatio est de amicitia: quā legens tu ipse cognosces. FANNIVS. Sunt ista vera Laeli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior: sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos, vnum te sapientē & appellant & existimāt. Tribuebatur hoc modo M. Catoni: scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed vterque alio quodā modo: Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum vsum haberet, multaq; eius & in Senatu, & in foro vel prompsa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur: propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Tranctum illo quodam modo dicunt, non solum natura & moribus, verum etiam studio, & doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent appellare

L. Acilius.

pellare sapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, vt omnia tua in te posita esse ducas, hi maiosque casus virtute inferiores esse putes. Itaq. ex me quærunt, credo, & ex hoc item Scæuola, quòd paucos mortem Africani ferre, eoq; magis quòd his proximis Nonis cùm in hortos D. Bruti Augurio commentandi causa (vt assolet) venissemus, tu non affuisti: qui diligentissimè semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCAEVOLA. Quærunt quidem C. Læli multi, vt est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorem quem acceperis cùm summi viri, tùm amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quòd autem his Nonis in nostro collegio nō affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAELIVS. Recte tu quidem Scæuola, & uerè. Nec enim ab isto officio, quod semper vsurpaui, cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec vllo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, vt vlla intermissio fiat officij. Tu autem Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (vt mihi videris) non rectè iudicas de Catone: aut enim nemo (quod quidem

Septē Græciæ sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus iudicatus.

Cōmentarij.

quidem magis creda) aut si quisquam ille sapiens fuit. Quomodo enim (vt alia omittã) mortem filij tulisset Memineram P. Aemilium, viderat Cato: sed hi ne comparentur Catoni maximo & sapientissimo viro. Quamobrem cane Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (vt ais) sapientissimum iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (vt iam cum vtroq; loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes, sed certe mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis (vt arbitror) nemo vnquam erit: & vt confirmare possum, nemo certe fuit. Sed nõ egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu pleriq; angi solẽt. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suum autem incommodis grauiter angi, non amicũ, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actũ esse praclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superauit: qui Consulatum petyt nunquam, factus est Consul bis: primùm ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reipub. penè serò: qui duabus vrbibus euersis, inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, verũ etiam futura bella delenit. Quid de

Scipionis laus.

cam

ram de moribus facilimũ? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? iustitia in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? Senectus enim quamuis non sit grauis (vt memini Catonem vno anno ante, quam mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatẽ, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit vel fortuna, vel gloria, vt nihil posset accedere. Moriendi autẽ sensum celeritas abstulit: quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, latissimósq; viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum Senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani socijs, & Latinis, pridie quam excessit è vita, vt ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos peruenisse. Neque enim assentior ijs, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atq; omnia morte deleri. Plus apud me antiquorũ auctoritas valet, vel nostrorum maiorum, qui mortuis tã religiosa iura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur. Veterum, qui in hac terra fuerunt, magnãq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tum florebat-

Scipionis mors a tota Roma deplorata.

5. *munc.

Quod anima sit immortalis.

bat) institutis, & præceptis suis erudierunt: cuius eius, qui Apollinis oracula sapientissimus est iudicatus: qui non tum hoc, tum illud, vt in pleriſq; sed idem dicebat semper, animos hominum esse diuinos, usq;, cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere: optimóque & iustissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui idem quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, túque etiã Scæuola me cõuenisses, triduum disserui de Repub. cuius disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ sem quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id sic ita est, vt optimi cuiusque animus in mortem facilimè euolet, tanquam è custodia, vinculisq; corporis: cui cẽsemus cursum ad Deos facilierem fuisse quàm Scipionis? Quocirca mœrere hoc eius euentu, vereorne inuidi magis quàm amici sis. Sin autem illa vereor, vt idem interitus sit animorum, & corporum, nec vllus sensus maneat: vt nihil boni est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim amisso, fit idem quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc ciuitas dum erit lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (vt suprà dixi) actum optimè est, mecum autem incommodiùs: quem fuit æquius, vt prius intrarem in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostra amicitiæ sic feram, vt beatè vixisse videar, quia cum Scipione tan-

Philus, Manilius.

7. tum,

rim, quicum mihi coniuncta cura de repub. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia communis: & id, in quo est omnis vis amicitiæ, dolorum, studiorum, sententiarum summa cõsensio. Itaq; non tam ista me sapientia (quam modo Fãnius commemorauit) fama delectat, falsa præsertim, quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore, idque mihi eò magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam, & Læly notam posteritati fore. FANNIVS. Istud quidem Læli ita necesse est: sed quamiam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si quemadmodũ soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de Amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCÆ. Mihi verò pergratum hoc erit, atq; idipsum cùm tecum agere conarer, Fannius anteverit: quemadmodum vtriq; nostrum gratũ admodum feceris. LÆL. Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nã & præclara visa res est, & sumus (vt dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me facultas? doctorũ est ista consuetudo, eaq; Græcorum, vt iis proponãtur de quo disputent, quamuis subitò. Magnum opus est ad eam rem, exercitatione non parua. Quamobrem quæ disputari de Amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui illa profitentur. Ego vos hortari tantùm possum,

Quid sit amicitia.

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

possum, vt amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel secundas, vel aduersas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiã esse non posse. Neq; id ad vsum reseco, vt illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed ad communem vtilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretãtur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autẽ ea quæ sunt in vsu, vitáq; communi, non ea quæ finguntur, aut optantur sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorũ normã fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientis nomen & inuidiosum, & obscurum, concedantq; vt hi boni viri fuerint. Neque id quidem facient, negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agatur igitur pingui Minerua, vt aiunt. Qui ita se gerunt, ita viuunt, vt eorũ probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sit in quibus vlla cupiditas, vel libido, vel audacia, sintq; ea signa constantiæ, vt hi fuerunt, quos modo nominaui: hos viros bonos, vt habiti sunt, sic etiam appellandos esse putamus: qui assequuntur, quantum homines possunt, naturã optimã rectè viuendi ducẽt viã. Sic enim perspicere mihi videor ita natos esse nos, vt inter omnes esset societas quædam: maior autem, vt quisq; proximus accederet. Itaq; ciues potiores sunt, quam

Amicitia omnibus rebus humanis antẽponendi. 6.

Amicitia nisi in bonis esse non potest. declarat autem qui sint boni.

Pingui Minerua.

Natura optima rectè viuendi dux.

quàm peregrini: & propinqui, quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea nō satis habet firmitatis. Nāq; hoc præstat Amicitia Propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublata enim benevolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autē vis amicitiæ sit ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, vt omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est autē amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarū, humanarúmq; rerum cum benevolentia, & charitate summa consensio. Quā quidem haud scio an excepta sapientia, quicquā melius homini sit à Dijs immortalibus datum. Diuitias alij præponunt, bonam alij valetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca, & incerta, posita nō tam in nostris cōsilijs, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponūt, præclare ille quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam gignit, & continet: nec sine virtute amicitia esse vllo pacto potest. Iam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisq; nostri interpretemur: nec metiamur eam (vt quidam indocti) verborum magnificentia: virósq; bonos eos, qui habentur, nuncupemus: Paulos, Catones, Gatos, Scipiones, Philos: his

11

12. Amicitiæ definitio. 13.

Sine virtute amicitia esse non potest. 14

his communis vita contenta est. Eos autem omni-
14 tamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Talis
igitur inter viros amicitia tantas opportunitates
quis potest habet, quantas vix quea dicere. Principio cui
potest esse vita vitalis (vt ait Ennius) qui nō in a-
mici mutua benevolentia conquiescat? Quid
dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas si-
loqui, vt tecum? Quis esset tantus fructus in pro-
speris rebus, nisi haberes, qui illis aque ac tu ipse
15. gauderet? Aduersas verò res ferre difficile esset
16. sine eo, qui illas grauiùs etiam quàm tu, ferret.
Denique cetera res, quæ expetuntur, opportuna
sunt singulæ rebus ferè singulis: diuitiæ, vt vtare:
opes, vt colare: honores, vt laudere: voluptates,
vt gaudeas: valetudo, vt dolore careas, & mu-
neribus fungare corporis. Amicitia plurimas res cō-
tinet, quoquò te vēteris, præsto est: nulli loco ex-
cluditur, nunquam intempestiua, nunquam mo-
Amicitia æ- lesta est. Itaq; non aqua, non igni, non aere (vt aiūt)
què necessa- plurib⁹ locis vtimur, quàm amicitia. Neque enim
ria, ac cele- nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa
bris. delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta lo-
quor, qualis eorum qui pauci nominātur, fuit. Nā
& secundas res splendidiores facit amicitia, & aduer-
sas partiens, communicansq; leuiores. Cumq;
plurimas, & maximas cōmoditates amicitia con-
tineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod
bona spe prælucet in posterum: nec debilitari ani-
mos, aut cadere patitur: verum etiam amici-

qui

qui intuetur, nõquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abũdant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo, illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem, nec domus vlla, nec vrbs stare poterit, nec agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissidijs funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum doctum quidam virum ex minibus Græcis vaticinatũ ferunt, quæ in rerum natura, totóque mundo constarent, quæq; moverentur, ea vnitatem habere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & sæpe vsurpant. Itaque quando aliquod officium exstitit amici in periculo, aut adeundis, aut communicandis, quis est qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totas olim cauea nuper in hospitis, & amici mei M. Pacuuij fuerunt nouæ fabulæ cùm ignoraret populus vter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, vt pro illo necaretur: Orestes autem, ut erat, Orestem se esse perseueraret? Stantes autem laudabãt in re ficta. Quid arbitramur in

18

Omnia sine amicitia corruunt.

Empedocles Agrigẽtinus poeta, dicebat omnes res, & mundum totum constare ex amicitia.

Cauea M. Pacuuij tragœdia de Oresto & Pylade.

vera fuisse facta? Facile indicabat ipsa natura vim suam, cùm homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quod sentirem potuisse dixisse: signa præterea sunt (credo ante te esse nota) ab ipsis, si videbimur, qui ista disputat, quærimus. FAN. Nos autem à te potius, quanquam etiam ab ipsis sæpe quæsiui, & audiui non inuitus equidem, sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm esset de Republ. disputatum, affuisses: qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Philippi. FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo viro defendere. SCAE. Quid amicitiam? nónne facile eius, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiaque fuerit, maximam ceperit gloriam? LAEL. Non hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quam ratione cogatis? Cogitis certè. Studijs enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, iuuene æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia: ut inuicem dando, recipiendóque meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio vicissimque redderet: an esse hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo amicitia est nominata)

Filum orationis.

Antiquior, id est, nobilior.

natura princeps est ad benevolentiam conjungendos. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, idem verum, & voluntarium est. Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab imbecillitate orta amicitia: & ipsa per se magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum ea res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile eorum appareat sensus. Quod in homine multo est evidentius primum ex ea charitate quæ est inter natos, & parentes, quæ abrumpi nisi detestabili scelere non potest. Deinde cum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus, & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendū. quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, qui nunquā vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricij, M. Curij, cum charitate aliqua, & benevolentia memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus proximis de imperio in Romanum Italia

Fictum & simulatum.

Indigentia Amor ex quo amicitia, à natura potius, quam ab imbecillitate orta.

Nihil amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum. De Spurio Cassio T. Liuius lib. 1. De Spurio Melio lib. ab vrbe condita quarto.

Pyrrhus & Annibal.

Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: altero propter probitatem eius nō nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, vt eam vel in eis, quorum quam vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligimus: quid mirum, si animi hominum mouentur, cùm eorum, quibuscum vsu coniuncti esse possint, virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam cōfirmatur amor, & benefica erga eum, & studio perfecto, & consuetudine adiuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam tamen putant imbecillitate proficisci, vt sit per quam quisque assequatur, quod desideret, humilem, & abiectam, & minime generosum, vt ita dicam, ciuitatis, quam ex merito, atq; meritis gentium exoriri volunt.

alias, & quisque minimum in se

Quod si ita esset, vt quisque valentissimis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secus est. Vt enim quisque sibi plurimum confidit, & vt quisque maxime virtute, & sapientia sic munitus est, vt nullo egeat, suáq; omnia in seipso posita iudicet: ita in amicitiis expetendis, colendisq; maxime excellit. Quid enim erat Africano indigentius amicis? Mummius certe. Ne ego quidem illius: sed eram admirator quodam virtutis eius, illo viuente, propterea fortasse nōnulla, quam de meis meritis habebat.

dilectio: nexus benevolentiæ conciliatio. Sed quā-
quam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt,
non sunt tamen ab earum spe causa diligendi pro-
fecta: vt enim benefici liberales sumus, non
exigamus gratiam (neq; enim beneficium fæne-
rauimus) sed natura propensi ad liberalitatem sumus:
sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod
omnis eius fructus in ipso amore inest, expetenda
putamus. Alias, quascunq; virtutes ad voluptatem
omnia referunt. Longe cæteris omnibus. Nec mirum:
nihil enim aliud, nihil magnificum, ac diuinum
suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes ab-
iecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptā.
Quam obrem reiecta de hac sermone remotaq;
omni, ipsum per se intelligamus, a natura gigni sen-
sum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta
significatione probitatis: quam qui appetierunt,
applicant sese, & propius admouent: vt & usu ea
quam diligere cœperunt, fruātur, & mori-
bus sint q; pares in amore, & æquales, propensioresq;
ad bene merendum quam ad reposcendū. Atq;
hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & vti-
litates ex amicitia maximæ sapientum, & erit eius
ortus a natura, quam ab imbecillitate & egestate
ortus. Nam si vtilitas amicitiæ conciliatrix,
eadem commutata dissolueret. Sed quia mutari
non potest, vt a vera amicitia semper vtilitas
proficiscatur. Quam quidem amicitiæ videtis, nisi
quid adhuc forte vultis. SCAE. Tu vero perge

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitia non spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

Sicut natura non potest, mutari, ita amicitia, quæ a natura est, perpetua durat.

Lael. pro hoc enim quid mihi abnuere, aut respondeo. FAN. Recte tu quidem: quamobrem audiamus.

LAELIVS.

Nihil difficilius, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere.

AVdite vero optimi viri, ea, quæ sapissime inter me, & Scipionem de Amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere. Nam vel in eum idem expediret vtrique, incidere sæpe: vel vt de Republica idem sentiret: mutari etiam mores hominum, quod diceret, alias aliis rebus, alias ætate ingrauescente. Atq; earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod iuuenum eorum mores sæpe vnà cum prætexta deponerentur. Si autem aliquos ad virtutem per duxissent, dirimi tamen interdum conuentione, vel luxuria, vel conditionis, vel commodo alicuius, quod idem adipisci vterque non posset. Quod si quid longius in amicitia processisset, tamen sæpe euenire, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitias, quam in plerisq; pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusq; bonorum certamen. Plurimas præterea inimicitias exortas esse sæpe inter amicissimos, ex rebus iniustis, aut turpibus, & plerumque iniustis. Nam cum quidam amicis, quod rectum non esset, impetrare conantur: tum illi amicitiæ minime conuenit, aut non parere, aut etiam recusare. Quod quidem recusare, quamvis honestè id faciam, [illegible]

Sumpta

19

Nulla maior pestis in amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Coriolanus arma contra patriam mouens.

Deprecatio id est, à se clementia mouere.

Nefaria vox C. Blossij.

Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaueris.

perueruntur in Asiam, Rempublicam abiecerit se contulit, pecuniae Reipublicae praesidia sua peculatu exhausit. Nulla est igitur excusatio peccati, quamuis eam à peccatore deprecatus sit. Iam enim conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est, amicitiam manere, si a virtute defeceris. Quod si rectis stabiliri mus, vel exigendis amicis quicquid velimus, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfecta quidem sapientia fuimus, si nihil haberet vitium: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos nouit vita communis. Ex his numerosis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maxime qui ad sapientiam proxime accedunt. Vidimus Paulum, Catonem, C. Lucinio sapuliarem fuisse, sic a patribus accepimus; his duobus Consulibus, & collegis in Censura Flaccum etiam cum iis, quos ante se comitiis Principes fuisse, M. Curium, & T. Coruncanium memoria tradidit est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ob amicum quippiam contra fidem, contra rem publicam, contra religionem, contra Rempublicam esse. Quam hac quidem in tabulis viris quid attinet dicere? Si contendissent, si impetrauissent non fuisse, quos illustrissimi viri fecerunt. Egit aliquis mecum, ut ei aliquid & facere rogatus, & rogare, sibi vero Tiberium Gracchum sequenti me C. Carbo, & Cato, & omnino hunc quidem Catonem nemo

UMI

Hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minime accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra Rempublicam se amicitiæ causa fecisse fateatur. Etenim eo loco Fannius & Scævola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus Reip. Defluxit enim iam aliquantulum de statu curriculoq; consuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnauit, is quidem paucos mẽses. Nũ quid simile pop. Ro audierat, aut viderat? Huc etiã post mortem secuti amici, & propinqui. Quid in Scipione Nasicã effecerint, sine lacrymis nõ queo dicere. Nam Carbonem quoque quẽmodo posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autẽ tribunatu quid expectem, nõ libet augurari. Serpit enim deinde res quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis ut tribellia rem quæ quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre iam videor pop. Rom. a Senatu dissultum, multitudini sq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discẽt quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine socii nemo quicquã tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in eiusmodi amicitias graues casu aliquo incident, existimẽt se aliquatenus, ut ab amicis in magna re aliqua in Rempub. peccantibus non dedecere.

Prima lex in amicitia, ne quid rogemus pessimum, nec faciamus rogati.

Romani

fingo

scedam.

secundam. Improbus autem is erit, qui secundus est, cum primus verax, qui sequitur, exprimit, alterum quoque eius qui ipsi fuerunt impietatis duces? Quis clarior in Graecia Themistocle? quis potentior? qui cùm imperator bello Persico seruitute Graeciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium missus esset, ingrata patria * inuidiam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx. annis ante Rhodus fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaq; mortem sibi vterque conscijt. Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: vt ne quis concessum putet, amicum, bellum patriae inferentem, sequi.

* aliàs iniuriam.

Coriolanus, & Themistocles mortem sibi conscijuerunt.

Quod quidem, vt res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curae est, qualis Respub post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

HAec igitur prima lex amicitiae sanciatur, vt ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: nec expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verum dare audeamus libere. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaq; adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit: et amicitiae adhibitae pareatur. Nam quibusdam quos dudum sapientes habitos in Graecia, placuisse opinor mirabilia quaedam: sed nihil est, quod illi

non

esse nimias amicitias, ne necesse sit curam solicitudinem
esse pro pluribus. Satis superq; esse debet cuique
curæ curam alienis rebus implicare molestum
esse commodissimum esse quam laxissimas habe-
nas habere amicitiæ, dicas vel adducas, cum ve-
lis vel remittas. Caput enim esse ad beate viuen-
dum securitatem: quæ frui non possit animus, si
tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios ali-
tem dicere audiui esse multa inhumanitus quem
quam breuiter perstrinxi paucis. Amicè præsidij ad-
imentiq; causa, non benevolentiæ, neq; charitatis
amicitias esse expetendas. Itaque vt quisq; mini-
mum firmitatis haberet multumq; virium, ita a-
micitias appetere maximè. Ex eo fieri, vt mulier-
culæ nitrus amicitiarum præsidia quærant, quam
viris ex imbecillis quam opulenti, & calamitosi, quam
qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Sole
lem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam
è vita tollunt: qua a Dijs immortalibus nihil me-
lius habemus, nihil iucundius. Qua est enim alia
securitatis spes? quam blanda, sed rebus amicis
locis repudianda est. Neque enim est consentane-
um, illam bonam amicam, actionum mearum, ne solici-
tus sit, aut non suscipere, aut susceptam deponere.
Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ
omnes est vt cum aliqua cura res sibi contrarias
superet, atq; eorum bonitas malitiam, tem-
perantia libidinem, grauitas sortitudo. Itaq; di-

Solem è mundo tollere videntur qui amicitiam è vita tollunt.

deas

est animi bene constituti: & secundis rebus, & adverse contrarius. Quamobrem cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem abjecerimus. Quæ causa est, vt amicitiam fundatis collamus? Cur ad quas propter eam suscipiamus molestias? Quando nim interest (motu animi sublato) non dico inter pecudem, & hominem: sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quidvis generis eiusdem. Neque enim sunt isti audiendi, qui Virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera, atque tractabilis: vt & bonus amici quasi detrudatur, & incommodis possit abstergi. Quamobrem amicus, qui vero amico sæpe capiendus est, non tantum vacuet vt tollat e vita amicitiam: non plus quam virtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat virtus amicitiam (vt supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: ad eam continuo, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam desiderandum, quam de locupleti multis in rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio aut vestitu, cultuque corporis nitido, amicitia? virtute prædito, ea qui vel amore, vel (vt ita dicam) caritate redamare possit, non diligere debeat? Nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil

Stoicos.

Amicitia ex amore nascens.

UMI

fuerit, nec domi, nec militiæ, neque cum socio, neque cum
vitæ vitiorum amicitia, sed vitiorum amicitiam
consecuta est. Nunc ad eorum homines divitias
affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam
nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt.
Nam quis est, proh Deum fidem, atque hominum,
qui velit, vt neque diligat quenquam, nec ipse ab
vllo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque
in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim
est tyrannorum vita, nimirum in qua nulla fides,
nulla charitas, nulla stabilis benevolentia, quæ
esse fiducia omnia semper suspecta atque solicita
sunt, nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum
diligat, quem metuit: aut ab eo se putet amari,
qui? Colunntur tamen simulatione amicitiæ dum-
taxat ad tempus, quod si forte (vt sit plerumque)
ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint imperi-
torum. Quod Tarquinium dixisse ferunt tum,
cum exul esset, se intellexisse quos fidos amicos
habuisset, quosque infidos, cum iam neutris gratia
referre posset. Quanquam minor in illa superbia,
& importunitate, si quæquam habere potuit. Ad-
quod vt quidam (quem dixi) mores, veros amicos pa-
rare non patebere, sic multorum opes prepotentium
excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa
Fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit ex
suis similes, complexa est, ita ut esse amicum fortunæ
sit, & constantiæ, neque quicquam inconstantius
24 fortunato stabilius fieri potest. Atque hoc quo-

dem

dum videre licet, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, et indulgentiam. Quid autem stultius, quàm (vt primum copiis, facultatibus, opibus possint) cetera parare, quæ parant pecunia, equos, famulos, vestes gloriosas, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam, & pulcherrimam vitæ (vt ita dicam) supellectilem? Melius illa dabilia, quæque est magis quam multis parare. Cetera enim parant, qui parent, nescium, nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: vt etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse iucunda. Sed hæc hactenus. Constituendum autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi terminus delegendi, de quibus vtes hactenus sententias ferri quidem nullam probo. Vnam, vt eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos. Alteram, vt nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentia paritèr, æqualiterque respondeat. Tertiam, vt quanti quisque, seipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nullis prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, vt quemadmodum in se quisque sic in amicum sit animatus. Quam multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare, summa ab humili, in aliquem lucri, insectari, vehementius

Quisnam sit amicus parandus.

precari ab amicis ind.

qua

quæ in nostris rebus non satis honestè, ut amicorum honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, vt isti amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac voluntatibus. Hæc quidem est nimis exigua, & exiliter ad calculos vocare amicitiam, vt par sit ratio acceptorum, & datorum. Diuitior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia, nec obseruare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid interrà defluat, aut vt plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertium verò illud finis determinat, vt quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe in quibusdam amentia abiectior est, aut se ipse amplificat de fortuna fractior: non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius eniti, & efficere, vt amicitiæ tum diuinum excutiat, inducatque in spem, cogitationémque meliorem. Alius igitur finis verè amicitiæ constituendus est, si quem quod maximè reprehendere Scipio solitus sit, audiero. Negabat vllam vocem inuenisse ineptiorem amicitiæ potuisse reperiri, quam eius, qui dixisset tam amare oportere, vt aliquando esset odisse. Nec verò adduci possum, vt hoc quemadmodum putatur à Biante dictum esse credam, qui sapiens habitus est vnus e septem: sed inimici cuiusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam referentis

tis esse sententiam. Quóniam enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse. Quin etiam necesse erit cupere & optare, vt quàm sepissime peccet amicus, quo plures dei sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisq; amicorum necesse erit ægrè dolere, inuidere. Quæ hæc quidem præcepta, cuius cunq; est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhibeamus in amicitijs comparandis, vt ne quando amare incipiamus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minus felices in diligenda fuissemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum; inquabat. Hic igitur finibus vtendum arbitror, vt cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine vlla exceptione communitas: vt etiam si qua fortuna acciderit, vt minus iustæ amicorum voluntates adiuuandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur aut fama. Concedendum sit de re, modò ne summa turpitudo sequatur. Est enim, quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò neglegenda est fama. Nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam ciuium: quam blanditijs, & assentationibus colligere turpe est. Virtus quam sequitur Charitas, minimè repudiandæ est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur

Quousque amicitia producenda.

quod in omnibus rebus homines diligentiores essent; capras, & oues quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes esse, nec habere quasi signa quaedam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei iudicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est sane nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ita praecurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum benevolentiae: quo vtamur quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periculi facti moribus amicorum. Quidam saepe in parua pecunia perspiciuntur, quam sint leues: quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam praeferre amicitiae, sordidum existimem: vbi eos inuenimus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitia non anteponant, vt cum ex altera parte proposita haec sint, ex altera illa amicitia: non multo illa malint? Imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sint, excusatum sibi se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaq; vera amicitia difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus Reipublicae versantur. Vbi enim istum inue-

nias, qui honorem amici anteponat suis. Quæ (hæc vt omittam) quam graues, quam difficiles plærisq; videntur calamitatũ societates? ad quas nõ est facile inuetus, qui descendat. Quanquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur: Tamen

hæc duo leuitatis, & infirmitatis plærosq; conuincunt: aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in malis deserunt. Qui igitur vtraque in re grauem, constantem, stabilemq; se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime rarb hominum genere iudicare debemus, & pene diuino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; eius, quam in amicitia querimus, Fides est: Nihil enim stabile est, quod idem non est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, & qui rebus ijsdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex: ingenium, & tortuosum: neq; vero qui non ijsdem rebus moueatur, & natura consentit. fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, vt ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam iamdudũ tracto, Constantiam. Ita sit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam, nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, ne quid fictum sit, neue simulatum: Aperte enim vel odisse, magis ingenium est, quam fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo oblatas cri-

fides stabilis, amicitiæ fundamentum. *aliàs, id est, qui rebus.

*illatis.

minationes depellere. Sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum, atq; morum, haud quaquã mediocre cõdimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re seueritas absit. Habet illa quidem grauitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatémque procliuior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Num quando amici noui non indigni amicitiã veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponere solemus? Indigna homini dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quaque (vt ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suauissima: vtrumque illud est, quod vulgò dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, vt amicitiæ munus expletum sit. Nouitates autem, si spem afferunt, vt tãquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illa quidem repudianda: vetustas tamen suo loco conseruanda est: Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (ciuium modo mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est qui non eo, quo consuescit, libentius vtatur, quam intractato, & nouo. Nec modo in hoc quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & syluestribus, in quibus diutius commo-

Tristitia & seueritas abesse debent ab amicitia.

Noui amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum prouerbium.

rati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (vt ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepositi, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem egregium virum omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat: suósque omnes per se esse amplures volebat: Quod faciendum, imitandúmque est omnibus: vt si quam præstantiam virtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: vt si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna eorum augeant opes, eisq; honori sint & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis, & generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut Deorum, aut Regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos per multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus, cæterísque faciendum. Fructus enim ingenij & virtutis, omnisque præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quenque confertur. Vt igitur ii, qui sunt in amicitia coniunctioníque necessitudine superiores, æquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Qui

Superiorem ætate colendus est. 34.

rum plerique, aut quærunt semper aliquid, aut etiam exprobrant, eóq; magis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Quamobrem vt ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam qui molestas amicitias faciũt, cùm ipsi se contemni putant, quod non ferè contingit nisi iis, qui etiã contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione nõ modo verbis, sed etiam opere leuandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est primùm, quãtum ipse efficere possit. Deinde etiam quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quantumuis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos peruehere: vt Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem eius * Lucium non potuit. Quid si etiam possis quiduis deferre ad alterum, videndum est tamen quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ corroboratis iam cõfirmatisque & ingenijs, & ætatibus iudicandæ sunt. Nec si qui meminerint se beneficijs adiuuandi, aut pilæ studiosi fuerunt, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, & pædagogi iure vetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui ne eligendi quidẽ non sunt, sed alio quo

beneficia

beneficia

Meminisse debet is, in quem collatũ est beneficiũ, non memorare, qui contulit.

Scipio Rutilium consulem fecit.

* Alias, Lælium.

Amicitiæ ætate prouectæ iudicandæ sunt.

dem modo colendi: aliter enim amicitiæ ſtabiles
permanere non poſſunt. Diſpares enim mores, di-
ſparia ſtudia ſequuntur: quorum diſſimilitudo
diſſociat amicitiam. Nec ob aliam cauſam vllam
boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt:
niſi quod tanta eſt inter eos, quanta maxima
poteſt eſſe morum ſtudiorumque diſtantia. Recte
etiam præcipi poteſt in amicitijs, ne quis intempe-
rata quadam beneuolentia (quod perſæpe fit) im-
pediat magnas vtilitates amicorum. Nec enim
(vt ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus
capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat
educatus multis cum lachrimis iter ſuum impe-
dientem audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt magna
res, vt diſſuadendum ſit ab amicis: quas qui impe-
dire vult, quod deſiderium non facile ferat, is &
infirmus eſt, molliſque natura, & ob eam ipſam
cauſam in amicitia parum iuſtus. Atque in omni
re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico,
& quid patiare à te impetrari. Eſt enim quaſi
quædam Calamitas in amicitijs dimittendis non-
nunquam neceſſaria. Iam enim à ſapientum fami-
liaritatibus, ad vulgares amicitias oratio noſtra
delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in
ipſos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad a-
micos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ
ſunt remittendæ vſus etiam, & (vt Catonem
dicere audiui) diſſuendæ magis, quam diſcindendæ
ſunt: niſi quædam admodum intolerabilis iniuria

35

36 Neoptolemus. Licomedes.

Conſiderandum eſt quid ab amicis petatur.

37 Diſſuendæ magis quam diſcindendæ amicitiæ.

exarserit, vt neq; rectum neque honestum sit, neque fieri possit, vt non statim alienatio, disiunctioque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (vt fieri solet) facta erit, aut in Reip. partibus dissensio intercesserit, (loquar enim, vt paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat (vt scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in Reub. alienatus est a collega nostro Metello, vtrumque egit grauiter, autoritate & offensione animi nõ acerba. Quamobrem primum danda opera est, nequa amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, vt extincta potius amicitia, quam oppressa videantur. Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferenda sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est vt is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio est, atque vna prouisio, vt ne nimis cito diligere incipiamus, neue indignos: Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Raxum genus (& quidem omnia præclara

rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neq; in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec sibi ipsi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non vt aliquam à seipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verum amicus nunquam reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter ipse. Quod si haec apparent in bestijs, volucribus, agrestibus, natatibus, cicuribus, feris, primum se vt ipsa diligant (id enim pariter cum omni animanti nascitur) deinde, vt requirant, atque appetant ad quas se applicent, eiusdem generis animantes: idq; faciunt cum desiderio & cũ quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine sit naturæ, qui & se ipse diligit, & alterum adquirit cuius animum ita cũ suo commisceat, vt efficiat pene vnum ex duobus? Sed plerique peruerse, ne dicam imprudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. In talibus

Amicus bonus esse debet.

ea,

ge, quam iamdudum tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentia coniuncti, primùm cupient eadem, quibus ius, quibus cæteri seruiunt, imperabunt: deinde æquitate, iustitiaque gaudebunt, omniáque alter pro altero suscipiet, neque quicquam vnquam nisi honestum, & rectum alter ab altero postulabit: neque solum colet se inter se ac diliget, sed etiã verebuntur. Nam maximum ornamentũ amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaq; in ijs pernicioſus est error, qui existimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix a natura data est, non vitiorum comes: vt quoniam solitaria non posset virtus ad ea quæ summa sunt, peruenire, coniuncta, & sociata cum altera perueniret: quæ si quis inter socios aut est, aut fuit aut futura est: eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimúsq; comparatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atq; iucunditas: vt cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cùm optimum, maximúmque sit, hoc volumus adipisci, virtute parata, qua sit, sine qua neque amicitiam, neque vllam rem expetendam consequi possumus. Ea verò neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errare sentiunt, cùm eos grauis aliquis casus experiri cœpit. Quocirca (cedendum est enim sæpius) cùm iudica-

39 Nunquam nisi honestum, & rectum petendum est.

Non debet esse verecundia in amicitia.

neris diligere oportet: non cum dilexeris, odisse.
Sed cum multis in rebus negligentia plectimur: Apophth.
tum maxime in amicis, & diligendis & colendis. Iudicand
Præpostere enim vtimur consilijs, & acta agimus est prius
quæ vetamur veteri prouerbio. Nam implicati quàm alij
vlro & citro vel bis vel ter, de etiam officijs, Actu
repente in medio cursu, amicitias, exorta aliqua ge.
offensione, dirumpimus. Quo etiam magis vitu-
peranda est rei tam maximè necessariæ tanta in-
curia. Vna est enim amicitia in rebus humanis
de cuius vtilitate omnes vno ore consentiunt:
quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, &
vendicatio quædam, atque ostentatio esse dicitur.
Multi diuitias despiciunt, quos parvo contentos
tenuis victus cultusq; delectat: homines vero, qua-
rum cupiditate quidã inflammantur, quam mul-
ti ita contemnunt, vt nihil inanius esse, nihil le-
uius existimant. Ita cetera quæ quibusdam ad-
mirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo
putent. De amicitia omnes ad vnum idem sen-
tiunt, & hi, qui ad Remp. se contulerunt: & ij, qui
rerum cognitione, doctrinaq; delectantur: & ij qui
suum negotium gerunt otiose: postremo ij, qui se
totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vi-
tam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex
parte liberaliter viuere. Serpit enim nescio quo
modo per omnium vitam amicitia, nec vllum ea-
tatis degendæ rationem patitur esse expertem sui.
Quinetiam feli[illegible] asperitate ea est, & immanita-

te natura, vt congressus, & societatem hominum fugiat atque oderit. Qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non posset, vt non adquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbitatis suæ. Ita: hoc maxime iudicaretur si quid tale posset contingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudinem vspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est, quod a Tarentino Archita (vt opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab aliis senibus audituin: Si quis cœlum ascendisset, naturamq; mundi & pulchritudinem siderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore: quæ iucundissima fuisset, si aliquem tui narratem habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquid tanquam adminiculum adnititur: quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, at quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea quæ ab ea moremur, audimus. Est enim varius, & multiplex vsus amicitiæ, multæque causæ suspicionum offensionumque dantur: quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre sapientis est. Una illa sublenanda offensio est, vt & veritas

veritas in amicitia, & fides retineatur. Admonendi amici sæpe sunt, & obiurgandi: & hæc accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit. Obsequium amicos, veritas odium parit. Molesta veritas est, siquidem ex ea nascitur odium: quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est primum, ut monitio acerbitate: deinde, obiurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter vtimur) comitas adsit, assentatio vitiorum adiutrix procul amoueatur, quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est: Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico viuitur. Cuius autem aures clausæ veritati sunt, vtrum amico verum audire nequeat, huius salus desperanda est. Scitu est enim illud Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ij scilicet qui monentur, eā molestiam, quam debent, capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se non agnoscunt, obiurgari molestè ferunt, quod contra oportebat delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & mone-

moneri proprium est veræ amicitiæ, & alterum libere facere, non aspere: alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quam adulationem, blanditias, assentationem: quamuis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuium hominum atq; fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim iudicium veri, id q. adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nemo amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, vt vnus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in vno quidem vnus animus erit, idémq; semper? sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quam animus eius, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiã vultum atque nutum conuertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperaui egomet mihi, omnia assentari, vt ait ille Terentius: sed ille sub Gnathonis persona: quid amici genus adhibere omnino leuitas est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint loco, fortuna, fama, superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit auctoritas. Secerni autem blandus amicus a vero & internosci tam potest adhibita diligentia, quam omnia fucata & simulata a sinceris, atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tam

assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantē, Papyrius.
seuerum & grauem. Quibus blanditijs C. Papyrius Consul nuper insuebat in aures concionis, cum ferret legem de Trib. pleb. reficiēdis. Dissuasimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? vt facile ducem Pop. Rom. non committem dicere: sed attuli tis, quod est in manibus oratio. Itaq; lex popularis tum ejus populi repudiata est. Atque (vt ad me redeam) meministis Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Consulibus, quem popularis lex de sacerdotijs C. Liciny Crassi iubebatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in foro ver sibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem rationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id datum est Pratore me, quinquennio ante quam Consul sum factus. Itaque re magis, quam autoritate causa illa defensa est. Quod si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In qua nisi (vt dicitur) apertum pectus videas tuumque ostendas, nihil fidum, nihil explorati habeas: ne amare quidem aut amari possis, cum id

quam

tio, quamuis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, vt is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. Omnino eſt quædam virtutis optime enim ſe ipſa nouit, quamque amabilis ſit, intelligit. Hæc autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. Virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe quam videri volunt. Hos delectat aſſentatio: his fictus ad eorum voluntatem ſermo cum adhibetur, orationem illum vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec parasitorum in comœdijs aſſentatio adeo facetа videretur, niſi eſſent milites gloriosi. Magnas vero agere gratias Thaidi? Satis erat respondere, Magnas: ingentes, inquit. Semper auget aſſentatio id, quod cuius ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem quamuis blanda iſta vanitas apud eos valeat qui ipſi illum allectant & inuitant: tamen etiam grauiores conſtantioreſq; admonendi ſunt, vt animaduertant ne callida aſſentatione capiantur. Aperte enim adulantem neme non videt, niſi qui admodum eſt excors. Callidus ille & occultius ne ſe inſinuet, ſtudioſe cauendum. Hic enim facile agnoſcitur, quippe qui etiam reſtando ſæpe aſſentetur: & litigare ſe ſimulans

datur, atque ne extremum dem manus, vincat; se
quatur: Virtus, qui illusus sit, plus vicisse videa-
tur. Quid autem turpius, quam illud? Quod ne
accidat, magis cauendum est vt in Epicureo.

Hodie me ante omnes comicos, stultos, senes
Versari, atque lusciis lautissime.

Haec etiam in fabulis stultissima persona est im-
prouidorum & credentium senum. Sed nescio quo
pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est,
sapientum (de hac dico sapientia quae videtur in
hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit
oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaq;
ipsa concludamus aliquando. Virtus, inquam,
Fanni, & tu C. Muti, & conciliat amicitias, &
conseruat. In ea est enim conuenientia rerum, in ea
stabilitas, in ea constantia. Quae cum se extulit, &
ostendit lumen suum, & idem adspexit agnouitque
in alio, ad id se admouet, vicissimq; accipit illud,
quod in altero est: ex quo eorum exardescit sine a-
mor, siue amicitia: vtrumq; enim dictum est ab A-
mando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum
ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla
utilitate quaesita. Quae tamen ipsa effloresceit ex
amicitia: etiamsi tu eam minus sequutus sis.
Haec nos adolescentes beneuolentia senes illos, L.
Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, T.
Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus.
Haec etiam magis eluceat inter aequales, vt inter
me, & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium. Sp.
Mum-

Amicitia.

Epilogus di-
uisionis
amicitia.

Virtus con-
iungit amici
tias, & co
seruat.

Amor.

Amicitia.

M. omnium. Vicissim autem senectutis adolescentium charitate acquiescimus, vt in vestra & in Q. Tuberonis equidem admodum adolescentis, & P. Rutilij Virginij familiaritate delector. Quandoquidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturaq; nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum est, vt cum æqualibus possis viuere, quibus cum tanquam è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (vt dicitur) peruenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semper aliquis acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, benquolentiaq; sublata, omnis est è vita sublatus iucunditas.

Mihi quidē Scipio, quanquam est subito ereptus, viuit tamen semperq; viuet. Virtutem enim semper amaui illius viri, quæ extincta non est: nec mihi obuersatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui: sed etiā posteris erit clara & illustris. Nemo unquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atq; imaginē proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possit comparari. In hac mihi de Reipub. fuit consensus, in hac rerum priuatarum cōsilium, in eadē requies plena oblectationis fuit: nunquā illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, isq; communis: neq; solum militia, sed etiā

ferè rinationes, invicatione sq; communes. Nam quid ego de me? Quasi dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi in quibus remoti ab oculis populi, omne otium, tempusq; contriuimus? Quarum rerum recordatio & memoria, si vna cum illo occidisset, de hierum comunissimi veri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, aluntúrq; potius, & augentur cogitatione & memoria. Et si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutiùs enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia tamen brevia tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, vt ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) vt ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

M. T. C. LÆLII, SEV DE AMICITIA FINIS.

M. T. CICERONIS
CATO MAIOR, SEV
DE SENECTVTE AD T.
POMPONIVM
Atticum,

PRÆFATIO.

Atticus.

TITE, *si quid ego adiuuo curâue leuasso,*
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit pretij?
Licet enim verſibus eiſdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna inre, ſed fidei plenus: quanquàm certò ſcio, non vt Flaminium ſolicitari te Attice, ſic noctes, diéſq;. Noui enim moderationem animi tui, & æquitatem: téq; non cognomẽ ſolùm Athenis deportaſſe ſed humanitatem etiam & prudentiam intelligo.
Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus meipſum interdum grauius commoueri: quarum conſolatio & maior eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt de Senectute aliquid ad te ſcribere: hoc enim onere (quod mihi tecum commune eſt) aut iam vrgentis, aut certè aduentantis ſenectutis & te, & meipſum leuari volo: etſi te

quidem

quidem id modestè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certò scio. Sed mihi cùm de Senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrùm communiter uteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modò omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit Philosophia, cui qui pareat omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de Senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, vt Aristo Chius, ne parum esset autoritatis tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò maiorem autoritatem haberet oratio. Apud quē Lelium, & Scipionem facimus admirantes, quod tam facilè senectutem ferat, ipsúmq; eũ respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consuenit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

Tithonus Aristo Chius. Personarũ dignitas addit orationi autoritatem.

DIALOGVS. P.

SCIPIO, C. LAELIVS. ET CATO, INTERLOCVTORES.

SCIPIO.

SAEPENVMERO admirari soleo cũ hoc C. Lælio, tũ cæterarũ rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque sapientiam, tùm vel maximè, quod senectutem tuam nunquam tibi grauem esse sensérim. Quæ plerisq; senibus sic odiosa est, vt onus se Ætna grauius dicant sustinere. CATO. Rem haud sane, Scipio, & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad benè, beatéq; viuendum, iis omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à seipsis petũt, iis nihil potest malum videri, quod natura necessitas afferat. Quo in genere inprimis est Senectus, quã vt adipiscãtur, omnes optant: eandẽ accusant adepti: tãta est inconstãtia, stultitia, atq; peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quam putassent. Primũ, quis coegit eos falsum putare? Qui enim citius adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia obrepit? Deinde, qui minus grauis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogesimum? Præterita enim ætas, quamuis longa, cum efflu xisset, nulla consolatione per-

Nota 6 Epiphonema

permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis (quæ vtinam digna esset opinione vestra, nostróq; cognomine) in hoc simus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquã Deum sequimur, eiq; paremus. A qua non verisimile est cùm cæteræ partes ætatis benè descriptæ sint, extremum actum, tãquam ab inerti poëta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempestiua, quasi vietum, & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigãtum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LAEL. Atqui Cato gratissimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem senes fieri) antè multo à te didicerimus, quibus facilimè rationibus ingraue scentem ætatem ferre possimus. CATO. Faciam verò Læli, præsertim si vtriq; vestrũm gratum (vt dicis) futurum est. SCIP. Volumus sanè (nisi molestum est Cato) tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò perueneris videre quale sit. CATO. Faciam vt potero, Læli: sæpè enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facilimè congregantur.) Quæ C. Salinator, * quæ Spu. Albinus homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam

Cato sapiens dicebatur. ἐν τοῖς σοφοῖς.

8. Quid sit gigantes cũm dijs bellare. Θεομαχεῖν.

9.

Prouerbiũ. *quas.

nullam putarent: tum quod spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu venirent, reliquíſque omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela, qui se à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutẽ. Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LAEL. *Est vt dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiã, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere.* CATO. *Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: vt Themistoclem ferũt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cùm ille dixisset, non ẽ sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec si tu Atheniensis esses, clarus vnquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia leuis esse Senectus potest, nec sapienti quidem: nec insipienti in summa copia non grauis. Aptissima omnino sunt Scipio, & Læli, arma senectutis, artes exercitationésq; virtutum quæ in omni ætate cultæ, cùm multum, diúq; vixeris, mirificos afferunt fructus: non solùm quia nunquam*

In moribus est culpa, nõ in ætate.

Themistocles responsio ad Seriphium quendam.

Senectutis arma.

quam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verùm etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmque benefactorum recordatio iucundissima est. Ego quidem Q. Maximum eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senẽ, vt æqualem. Erat enim in illo viro comitate cõdita gravitas, nec senectus mores mutauerat. Quãquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamẽ iam ætate proiectum. Anno enim pòst, quàm primùm Consul fuerat ego natus sum: cúmq; eo quartùm Consule adolescentulus miles pròfectus sum ad Capuam, quintóque anno post Tarentum Quæstor: Deinde Ædilis, quadriennio pòst factus sum Prator: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum senex suasor legis Cinthiæ de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, vt adolescens, cùm planè grandis esset: & Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua molliebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo pòsteq; magísq; viri nunc gloria claret.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit? Cum quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti, atq; ita dicenti: Mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti. Certè, inquit ridens: nam nisi tu amisisses, nunquam

Q. Fabij Max. gesta. 12

13. Capua Apuliæ ciuitas.

Cinthia lex.

Cunctator Fabius.

Fuga Salinatoris.

quam recepissem. Nec verò in armis praestantior, quàm in toga: qui consul iterũ Sp. Carulio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra Senatus autoritatem diuidenti. Augúrq; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute fierent: quæ contra Rempublicam fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filij tulit clari viri, & Consularis. Est in manibus viri laudatio: quam cùm legimus, quem Philosophum non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atque in oculis ciuium magnus: sed intus, domíq; præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurandi? multa etiã, vt in homine Romano, litera: omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi iam diuinarem id, quod euenit: illo extincto, vnde discerem, fore neminẽ. Quorsum igitur tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamẽ omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, vt vrbiũ expugnationes, vt pedestres, nauales{que} pugnas, vt bella à se gesta, triumphósq; recordentur. Est enim quiete, & pure, & eleganter acta ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogesimo anno scribens mortuus

Maluit in' dauoiũ.

14
52

mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitq; quinquennium posteà, cuius magister Leontinus Gorgias, centum & septem complenit annos: neque vnquam in suo studio, atq; opere cessauit. Qui cùm ex eo quæreretur, cur tandiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Praeclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci. Ennius:

Isocrates scripsit Panathenaicã.

(Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit)

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quæ quidem probè meminisse potestis. Anno enim vndenagesimo post eius mortem, hi consules T. Flaminius, & M. Atilius facti sunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum Consulibus mortuus est (cùm ego quidem V. & LX. annos natus, legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus suasissem) annos LXX. natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, Paupertatem, & Senectutem, vt eis penè delectari videretur. Etenim quãtum cõplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: vnam, quòd auocet à rebus gerendis: alteram,

Lex Voconia.

Cur senectus misera videatur.

teram, quòd corpus faciat infirmum: tertiũ, quòd priuet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum si placet causarum quantum quaq; valeat, quantũq; iusta sit vnaquaq; videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur iuuentute, & viribus? Nullane igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamẽ administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulli pater tuus ô Scipio, socérq; filij mei viri optimi? Et cæteri senes, Fabritij, Curij, Coruncani, cùm Rẽp. consilio, & autoritate defendebãt, nihil agebant? Ad Appij Claudij senectutem accedebat etiam, vt cæcus esset, tamen is cùm sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

Cæteraq; grauissimè. Notum enim vobis carmẽ: & tamen ipsius Appij extat oratio: atq; hanc ille egit septem & decem annis post alterum Consulatum, cùm inter duos Consulatus anni x. interfluxissent, Censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic a patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similéq; sunt, vt si qui gubernatorem in nauigando agere nihil dicant, cum alij malos

Prima vituperatio senectutis, Senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

16. Appius exemplum.

17 18

19

malos scandant, alij per fores cursitent, alij sentinam exhauriant: ille autem clauum tenens sedeat in puppi quietus, non faciat ea, quæ iuuenes: at verò multò maiora, & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: sed consilio, & auctoritate, & sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet: nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & Legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cùm bella non gero: at Senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo Carthagini male tandiu cogitanti bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè verear desinam, quàm illam excisam esse cognouero. Quam palmã vtinam immortales Dij tibi Scipio reseruent, vt aut reliquias persequare: cuius à morte hic tertius & trigesimus est annus: sed memoriam illius viri excipiẽt omnes anni consequentes. Anno ante me Censorẽ mortuus est, nouem annis post meum cõsulatum, cùm Consul iterum, me Consule creatus esset. Nũ igitur si ad centesimũ annum vixisset, senectutis eũ suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminùs hastis, aut comminus gladijs vteretur, sed consilio, ratione, sentẽtia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, vt sunt, sic etiam appellantur Senes. Quod

Senatus à senio.

γέροντες senes, vnde γερουσία summum consilium, apud Lacedæmonios.

si legere, & audire voletis externa, maximas Respub. per adolescentulos labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis. Cedo, qui vestram Rempu. tantam amisistis tam citò? sic enim percontanti, vt est in Nauij poëta Ludo, respondentur & alia, & hæc in primis:

Proueniebant oratores noui, stulti, adolescentuli.

Iambicus tetrameter.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exercoas eã, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat: nũ igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos noui qui sunt, sed eorum patres etiam, & auos. Nec sepulchra legens verum (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quenquam senem audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curãt, meminerunt, vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeãt. Quid Iurisconsulti? quid Pontifices? quid Augures? quid Philosophi senes? quam multa meminerunt? Manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria. Nec ea solùm in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium cùm rem familiarem negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus est:

Memoriam in senectute non minui.

Themistoclis memoria.

Sophocles.

est: vt quemadmodum nostro more, male rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, à re familiari remouerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quã in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipũ Colonaeum recitasse iudicibus, quæsisseq; num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, nũ Homerum, num Philosophorum principes, Pythagoram, Democritũ, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eũ, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coëgit in suis studijs obmutescere senectus? An non in omnibus ijs studiorum agitatio vitæ aequalis fuit? Agè vt ista diuina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquàm ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non fœtendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quãquam in illis hoc minus mirũ, nemo enim est tam senex, qui se annum nõ putet posse viuere, sed idem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere. Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint, vt ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitet agricola, quamuis senex, quærenti, cui serat, respondere, Dijs immortalibus, qui me non accipere tantùmmodò hæc à maioribus volue-

Senectutem non esse remotam à rebus gerendis.

Statij dicta fuerunt.

Statius Cæcilius.

voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud:

Ædepol senectus si nihil quicquam aliud vitij
Apportet secũ, cùm aduenerit: vnũ id est satis,
Quòd diu viuendo, multa, quæ non vult, vidit.
Et multa fortasse quæ vult. Atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit.

Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

Tum etiam in senecta hoc vt quidque miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosem se alteri.

Iucundum potius, quàm odiosum. Vt enim adolescentibus bona indole præditis, sapientes senes delectantur, leuiórque fit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse iucundos. Sed videtis, vt senectus non modò languida, atq; iners nõ sit, verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid: quòd etiam addiscunt aliquid: vt Solonem in versibus gloriantem vidimus, qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic auidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, vt ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis vti videtis. Quæ cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem

Solonis versus.
γηράσκω δ' ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος.
Cato senex Græcas literas didicit, quas puer edidicerat.

quidem & illud discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaborauí.

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitijs senectutis) non plus quàm adolescens etiam vires tauri, aut elephãtis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo vti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Qua enim vox potest esse contemptior quàm Milonis Crotoniatæ? qui cũ iam senex esset, athletásque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymásque dixisse, At hi quidem iam mortui sunt. Non verò tam isti, quàm tu ipse nugator: neque enim ex te vnquã es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modo P. Crassus: à quibus iura ciuibus præscribebantur, quorum vsq; ad extremum spiritum prouecta est prudentia. Orator metuo ne languescat senectute: est enim munus eius nõ ingenij solùm sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit, etiã nescio quo pacto in senectute: quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus: facítq; persæpe ipsa sibi audientiã diserti senis compta oratio, & mitis. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? Annẽ eas quidem vires sene-

Secunda vituperatio senectutis, In senectutem hoc miserã non esse, quòd corpus infirmum reddat. Milonis querimonia.

Senectutem non officere oratori.

ctuti relinquemus, vt adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officij munus inſtruat? Quo quidem opere, quid eſſe poteſt præclarius? Mihi verò C. & P. Scipiones, & aui tui duo L. Æmilij, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbãtur. Nec vlli bonarum artium magiſtri non beati putandi, quamuis conſenuerint vires, atque defecerint: etſi iſta ipſa defectio virũ adoleſcentiæ vitijs efficitur ſæpius, quam ſenectutis. Libidinoſa etenim, & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontẽ eo ſermone, quem moriens habuit, cùm admodum ſenex eſſet, negat ſe vnquã ſenſiſſe ſenectutẽ ſuam imbecilliorem factam, quã adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, qui cùm quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet (viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ita bonis viribus eſſe in extremo tempore ætatis, vt adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt de me ipſo dicere mihi, quanquam eſt id quidem ſenile, ætatique noſtræ conceditur. Videtiſne, vt apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de virtutibus ſuis prædicet? Tertiam enim iam ætatem hominum vixerat, nec erat ei verendum, ne vera depradicans, nimis videretur aut inſolens, aut loquax. Etenim (vt ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad ſuauitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen ille dux Gracia nun-

Cyri ſenilis fortitudo.

Sei ipſum laudare ſenex quis poteſt. Neſtoris ſenectus, & eloquentia. in Iliad. primo.

quam

quamoptat vt Aiacis similes decem habeat, at vt Nestoris quandoq;. Quod si acciderit, non dubitat quin breui Troia sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum, equidem posse vellem idem gloriari quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quaestor in eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio pòst, cùm Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas M. Attilio Glabrione consule: sed tamen, vt vos videtis, non planè me queruauit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim vnquam sum assensus illi veteri, laudatóque prouerbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem antequàm essē. Itaque nemò adhuc conuenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium quàm vestrum vteruis. Nec vos quidem T. Pontij centurionis vires habetis. Num idcirco ille est praestantior vobis? Moderatio modo virium adsit, & tantum, quantum quisque poterit, nitatur: nā ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressum esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bouem: vtrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenij dari? Denique isto bono vtare dum adsit, cùm absit, ne requiras: nisi forte adolescentes puēritiam

Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

T. Pontij robur.

Milo.

ritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeãt requirere. Cursus est certus ætatis, & via vna naturæ, eáq; simplex: suáq; cuiq; parti ætatis tempestiuitas est data. Vt enim infirmitas puerorũ est, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie nonagintа annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, vt capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaq; exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio, & Temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Ne postulantur quidem vires à senectute. Ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem cogimur. At ita multi sunt imbecilles senes, vt nullum officij, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius valetudine? Quòd nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. Ad paternum enim magnitudinem animi, doctrina vberior

Maturitas senectutis.

Masinissa rex Mauritaniæ.

accesse-

acceſſerat. Quid mirũ igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cùm ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum Lali, & Scipio, ſenectuti eſt, & eius vitia diligentia * compenſanda ſunt. Pugnandum tanquam contra morbum eſt, ſic contra ſenectutem. Habenda ratio valetudinis: vtendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, vt reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori ſoli ſubuenieudum eſt, ſed etiã menti, atq; animo multò magis: nanque hæc quoque niſi tanquam lumini oleũ inſtillet extinguũtur ſenectute: & corpora quidem defatigatione & exercitatione ingraueſcunt: animi autem ſe exercendo leuantur. Nam quos ait Cecilius comicus ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos: quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis. Vt petulantia, vt libido magis eſt adoleſcentum, quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quæ deliratio appellari ſolet) ſenum leuium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, & filias quinq;, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. Intentũ enim animũ tanquam arcum habebat, nec langueſcens ſuccũbebat ſenectuti. Tenebat non modo autoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, verebantur liberi, charum omnes habebant: vigebat in ea domo patrius mos, et diſciplina. Ita enim

* corrigenda

Documenta ad reſiſtendum ſenectuti.

31 Corpus exercitatione ingraueſcit, animus leuatur.

Deliratio.

Appius cæcus

senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si vsque ad extremum spiritum dominatur in suos. Vt enim adolescentem, in quo semile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originū liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascúnq; defendi, rūc quàm maximè conficio orationes. Ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multùm etiam Græcis literis vtor: Pythagoreorúmq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoq; die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his desudans atq; elaborans, corporis vires non magnoperè desidero. Adsum amicis, venio in Senatum frequens, vltroq; affero res multùm & diu cogitatas, easq; tueor animi, nō corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem: sed vt possim, facit acta vita. Semper enim in his studijs, laboribúsq; viuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum mos.

Tertia vituperatio senectutis, Senectutem miseram non esse quòd priuet voluptatibus

§ *Equitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicant voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimè adoles-*

adolescentes, veterem orationem Architæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cũ Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem hominibus dicebat à Natura datam: cuius voluptatis auidæ libidines temerè, & effrenatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc Rerumpub. euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat: nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptate. Cúmque homini siue natura, siue quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm Voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse omninò, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quò magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quãta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tandiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil tam detestabile, támq; pestiferum, quàm voluptatem. Siquidem ea cum maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Põtio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio P. Posthumius, & T.

Oratio Architæ contra voluptatem.

Menti voluptas inimica.

Veturius Consules superati sunt, locutum Architam Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat: cùm equidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. Æmilio, Appio Claudio Consulibus reperio. Quorsum hæc? vt intelligatis, si voluptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, vt nō liberet, quod nō oporteret. impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (vt ita dicam) perstringit oculos, nec habet vllum cum virtute commercium. Intuitus quidem fleci, vt fortissimi viri T. Flaminij fratrem L. Flaminium è Senatu ejicerem septem annis post, quàm Consul fuisset, sed notandam libidinem putaui. Ille enim cùm esset Consul in Gallia, exoratus est in conuiuio à scorto, vt securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò, & Flacco nentiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probro primo coniungeret Imperij dedecus. Sæpe à maioribus natu audiui, qui se porro pueros à senibus audiuisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod quum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cynea, Athenis quendam esse, qui se sapientem profiteretur, eúmq; dicere, Omnia quæ facere-

Plato quo tempore Tarentum venerat.

33 Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem. 34

Fabricius. Pyrrhus. Epicurus Philosophus.

faceremus, ad voluptatẽ esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum Corũcanum optare solitos, vt id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur, quò facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Cõsulem se pro Repub. quarto consulatu deuouerat. Norat eundem Fabricius, norat Corũcanus: qui tum ex sua vita, tum ex eius quem dico, P. Decij facto iudicabant esse profectò aliquid natura pulchrum, atq; præclarum, quod sua spõte peteretur, quódq; spreta, & contempta voluptate optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia nou modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est quòd ea voluptates nullas magnopere desideret. Caret epulis, extructísq; mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate & insomnijs. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam eius blanditijs non facile obsistimus. (Diuinus enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quòd ea videlicet homines capiantur, vt hamo pisces) quanquàm immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamen potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur *crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria: sed quid ego alios? ad meipsum iam reuertor.

P. Decius pro Rep. deuouit.

Voluptas malorum esca. Δέλεαρ τῶν κακῶν ἡδονὴ Platonis.

C. Duillus primus Pœnos classe deuicit.

*cereo funali.

Sodalitates. Idæa sacra.

reuertar. Primum habui semper sodales. Sodalitates autem me Quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magna matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modicè, sederat tamen quidam feruor ætatis, qua progrediente, omnia fiunt etiam in dies mitiora. Neq; enim ipsorũ conuiuiorum delectationem corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Benè enim maiores nostri accubationem epularẽ amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominârunt, meliùs quàm Græci: qui hocidem tum compotationem, tũ Concœnationem vocant: vt quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò propter sermonis delectationem tempestiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atq; vobiscũ habeòq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant (ne omninò bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectãt à maioribus instituta: & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo, & pocula, sicut in Symposio Xenophontis minuta, atq; rorantia & refrigeratio æstate, & * vicissim aut Sol, aut ignis hybernus. Qua quidem in Sabinis etiã per-

Quare dicatur conuiuiũ.

36 Συμπόσιον. Συνδεῖπνον.

Συμπεριπλοκὴ.

37 Xenophontis sympotiũ.

*Vicissim in hyeme aut Sol.

perſe qui ſoleo, conuiuiúmque vicinorum quotidiè compleo: quod ad multam noctem quam maximè poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo, ſed ne deſideratio quidem. Nihil autem moleſtum quod non deſideres. Benè Sophocles, cùm ex eo quidam iam confecta ætate quæreret, vteretúrne rebus venereis: Dy meliora inquit: libẽter verò iſtinc, tanquam à domino agreſti, ac furioſo profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum & moleſtum eſt fortaſſe carere: ſatiatis verò, & expletis iucundius eſt carere, quàm frui. Quãquam non caret is, qui non deſiderat. Ergo non deſiderare dico eſſe iucundius, quàm frui. Quòd ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentius, primùm paruulis fruitur rebus, vt diximus: deinde iis, quibus ſenectus etiam ſi non abundè potitur, non omninò caret. Vt Turpione Ambiuio magis delecta tur, qui in prima cauea ſpectat, delectatur tamen etiam qui in vltima: ſic adoleſcentia, voluptates propè intuens magis fortaſſe lætatur: ſed delectatur etiam ſenectus procul eas ſpectans tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum tãquam emeritis ſtipendijs libidinis, ambitionis, cõtentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecúmq; (vt dicitur) viuere? Sic verò habet aliquod tanquam pabulum ſtudij, atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. Mori videbamur in ſtudio dimetiendi penè cœli, atque terræ

Pulchra Sophoclis reſponſio.

Cauea, Θεατρίδιον.
Emerita ſtipendia. 38
Protierblum Senectutis voluptas 39
Senes ſtudioſi.
Gallus aſtrologus.

terræ C. Gallum familiarem patris tui Scipio. Quoties illũ lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit cum cœpisset manè? Quàm delectabatur, cùm defectiones Solis, et Lunæ multò nobis ante prædiceret! Quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? Quàm gaudebat bello suo Punico Næuius! quàm Truculento Plautius! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Liuium, qui cum septem annos antè quàm ego natus sum, fabulam edidisset, Cethego, Tuditanó qm Consulibus, vsque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoraui his studijs flagrãtes senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exercerì in dicendo videbamus etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atq; hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescũt: vt honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodã (vt antè dixi) senescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur

Liuius Andronicus.

40 *docuisset legit Gaza

Suadæ medulla M Cethegus dictus

Solonis dictum. 14 γηρασκω δ' αει πολλα διδασκομενος.

Agriculturæ laus.

dentur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium nec vnquam sine vsura reddit quod accepit, sed aliàs minore, plerunq; maiore cum fœnore. Quanquàm me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cùm gremio mollito, ac subacto semen sparsum accepit, primum id occatum cohibet, ex quo, occatio, quæ hoc efficit, nominata est, deinde tepefactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatẽ, quæ nixa fibris stirpiũ sensim adolescit, culmóq; erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescens includitur. E quibus cùm emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, vt meæ senectutis requiem oblectamẽtumq; noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex caterarum frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos trũcos, ramos, procreet: malleoli, plãtæ, sarmenta, vites, radices, propagines, nónne ea efficiunt, vt quemuis non sine admiratione delectent? Vitis quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadem, vt se erigat clauiculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coërcet ars agricolarum, ne syl-

Occatio.

* Requietẽ legit Priscianus, lib. 6.

Acinum.
Malleoli.
Propago.
Clauiculi.

uescat

*uescat sarmentis, & in omnes parteis nimia fundatur. Itaq; ineunte Vere in iys, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmẽtorum, ea quæ gemma dicitur, à qua oriens vua sese ostendit, quæ et succo terræ, & calore Solis augescẽs primò est peracerba gustatu, deinde matur ata dulcescit, vestitáq; pampinis nec modico lepore caret, & minios Solis * defendit ardores. Quæ quid potest esse tum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non vtilitas me solum (vt antè dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum coniugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorúmq: ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de vtilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, vt mihi videtur, antè seculis fuit, Lærtem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eũ stercorantẽ facit. Nec verò segetibus solum & pratis, & vineis, & arbustis res rustica læta sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiã insitiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta*

Gemma.

* defugit legi Gaza.

Repastinatio.

Stercoratio. Cato de re Rustica.

Homerus ante Hesiodum.

rerum

rerũ rusticarum, sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem nam & studio rerum rusticarum prouectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam vitijs videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cuius quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit: sed eis qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non iucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erãt tũ senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est eum Dictatorem esse factum: cuius Dictatoris iussu magister equitum C. Seruilius Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in Senatum accersebantur Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se* agricolatione oblectabant? Mea quidem sentẽtia haud scio, hac an vlla vita beatior esse possit: neque solùm officio, quòd hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiáq;

Senectus natura loquacior.

M. Curius in agricultura vitam consumpsit. Curius aurũ repudiauit à Samnitibus oblatum.

Senatores, senes. A villa in senatum accersebantur senes. viatores vnde.

*No. Marcellus legit, agricultione duabus dictionibus, an vitio scriptoris, nescio.

copiáq; omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidem desiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduiq; domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria est, villáque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam hortum ipsi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam superuacanei operis aucupium, atq; venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborũ ordinibus, aut vinearum, olietorúmue specie dicam? Breui expediam. Agro bene culto nihil potest esse, nec vsu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verumentiã inuitat, atq; allectat senectus. Vbi enim potest illa ætas, aut melius, aut æquè calescere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim vmbris, aquísue refrigerari salubriùs? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilã, sibi natationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant, & tesseras: id ipsum tamen vt libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, vt facitis. Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur. Atqui vt intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agricolendi: Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo,

Succidia.

Ager bene cultus.

Apricari.

Tali. Tessera.

Xenophontis Oeconomicus.

bulo Cyrum minorem Persarum regem praestantem ingenio, atque Imperij gloria, cum Lysander Lacedæmonius vir summæ virtutis venisset ad eum Sardis, eiq; dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum, atq; humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum diligẽter consitum ostendisse. Cum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suauitatem odorum, qui afflarentur à floribus, tum eum dixisse: mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa, atq; descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego sum omnia ista dimẽsus, mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarũ arborum meis manibus sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatúmque Persicũ multo auro, multísq; gemmis, dixisse: Recte vero te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hæc igitur sui licet senibus: nec ætas impedit, quò minus & cæterarum rerum, & inprimis agri colendi studia teneamus vsque ad vltimũ tempus senectatis. M. quidem Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annũ vitam perduxisse, cum esset exacta iã ætate [illegible]ris, eósq; coleret: cuius inter primũ & sextum consulatum sex, & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantũ spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tan-

Cyrus. Lysander.

Quincunx.

Cyrus beatus à Lysandro appellatus.

Virtuti forma comes.

M. Valerius Coruinus.

tus illi cursus honorum fuit: atque eius extrema aetas in hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est Auctoritas. Quanta fuit in L. Caecilio Metello? quanta in Attilio Collatino? in quem illud elogium vnicum plurimæ * consentiunt gentes, Populi primarium fuisse virum. Notum est eius carmẽ incisum in sepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama constantiens. Quem virum P. Crassum nuper Pontificem maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio praeditum vidimus? Quid de Paulo aut Africano loquar? aut, vt iam ante, de Maximo? quorum nõ in sentẽtia solùm, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata praesertim, tantam auctoritatem, vt ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione memẽtote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non ruga repentè auctoritatem afferre possunt: sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur leuia atq; communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, vt quæq; optimè morata, ita diligentissimè obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium

* concinunt.

Elogium. ἐπίτυος δὴν ἐν ἄστεος εὐρυχόλπου.

Cuiusmodi senectus laudetur.

nium (cuius modò mentionem feci) dicere aiunt solitum: Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiã memoriæ proditum est, quum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei à suis ciuibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cùm legati essent, in loco certo cõsederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum * sessum recepisse. Quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc de quo agimus, in primis, quòd vt quisq; ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neq; enim solùm honore antecedentibus, sed ijs etiam, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendidè vsi sunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec tanquã inexercitati histriones in extremo actu corruisse. At sunt morosi & anxij, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam auari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis

Apud Lacedæmonios honestissimũ erat senectutis domicilium

* alias sessũ

Athenienses sciunt quæ recta sunt, sed facere nolunt.

Morum vitia non senectutis. 43.

omnis offensio est: quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in vitâ, tũ in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt: Quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic se res habent. Vt enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Seueritatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicã: acerbitatem nullo modo. Anaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm quo minus viæ restat, eò plus viatici quærere?

Terentius in Adelphis. Senectutis cõparatio ad vinum.

Seueritas.

Acerbitas.

Nihil absurdius sene auaro.

Q*Varta restat causa, quæ maximè angere, atq; solicitam habere nostram ætatem videtur, Appropinquatio mortis: quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit? quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum: aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, vbi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inueniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamuis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quam nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, grauius ægrotant, tristius curantur. Itaq; pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius, & prudentius viueretur. Mens enim, ratio, & consilium in se-*

Quarta vituperatio senectutis.

Senectutem hoc miseram non esse, quòd haud procul absit a morte.

Hip. Aphor. 2. Seniores iuuenibus plurimum ægrotant minus.

nibus

nibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem esse cõmunem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius quã incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nec quod speret, habet quidem. At est eò meliore conditione, quàm adolescens: cùm id quod sperat ille, hic iam assecutus est. Ille vult diu viuere: hic diu vixit. Quanquàm (ô Dij boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (vt scriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur in quo est aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud quod præterijt, effluxit: tantum remanet quod virtute, & rectè factis fis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, menses, & anni, nec præteritũ tempus vnquam reuertitur, nec quid sequatur, sciri potest. Quod cuiq; temporis ad viuendum datur, eo debet contentus esse. Neq; enim histrioni, vt placeat, peragenda est fabula, modo in quociũq; fuerit actu, probetur: nec sapienti vsque ad Plaudite, * viuendum. Breue enim

Omni ætati mortem esse communem.

Melior senis, quam adolescentis cõditio.

Tartessiorum rex.

44

* Geniendũ.

enim tempus ætatis satis est longum ad bene honestéq; viuendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præterita verni temporis suauitate, æstatem autumnúmque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis, est (vt iam sæpe dixi) ante partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante, & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, vt cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte nulla adhibita vi consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi auellitur: si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam iucunda est, vt quò propius ad mortem accedam, eò citius quasi terram videar videre, aliquandóque in portum ex longa nauigatione esse venturus: omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus, rectéq; in ea viuitur, quoad minus officij exequi, & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato

Ver.

Quæ secundum naturũ.

Adolescentis acerba, senis verò matura mors.

Nota.

strato tyranno à Solone responsum est: quum illi quærenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret: respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi est finis optimus, cum integra mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem quæ coagmentauit Natura, dissoluit. Vt enim nauem, vt ædificium idem destruit facilimè, qui construxit: sic hominem, ea optimè quæ conglutinauit Natura, dissoluit. Nam omnis conglutinatio recens ægrè inueterata, facilè diuellitur. Ita fit, vt illud breue vitæ reliquum, nec auidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vetátq; Pythagoras iniussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisq; vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio an melius Ennius:

Solonis responsum.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Nemo me lachrimis decoret, neq; funera fletu
Faxit: cur? volito viuus per ora virûm.

Ennij versus.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Iam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim senis. Post mortē quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem vt negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impenden-

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequitur.

tem timens, quis possit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem, cursum equorum incitauerunt, non M. Regulum, qui ad supplicium est profectus, vt fidem hosti datam cõseruaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non auum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collega in Cannensi ignominiæ temeritatem: non M. Marcellum, cuius interitũ ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est? sed legiones quidẽ nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpè profectas alacri animo, & erecto, vnde se nunquam reditu ras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (vt mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt puerilia certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & iuuentis adolescentiæ: num ea iam cõstans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute quærentur. Sunt autem extrema quadã studia senectutis: ergo vt superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quòd cum euenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur quid ipse sentiam de morte, non audeam

dicere

Qui pro patria mortui sunt.

Varia ætatũ studia. Ætas media.

dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor, quòd ad eam propius adsum. Ego vestros patres P. Scipio, túque C. Lali, viros clarissimos, mihiq; amicissimos viuere arbitror, & eam quidē vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatique cōtrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, vt essent, qui terras tuerentur, quique cœlestiū ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantia. Nec me solùm ratio ac disputatio impulit, vt ita crederem: sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricósque, incolas pene nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquā dubitasse, quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabatur mihi præterea quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorum prudentia, tot artes, tanta scientia, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas continet, esse mortalem: cùmque animus semper agitetur, nec principiū motus habeat,

47

Vita vera.

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

Pythagoras, & Pythagorici philosophi Italiæ partem incoluerunt, quæ magna Græcia dicebatur.

Animorum immortalitas probatur.

beat, quia ipse se moueat: nec finem quidē habiturum esse motus, qui nunquam se ipse sit relicturus. Et cùm simplex animi natura esset, neq; haberet in se quicquam admistum dispar sui, atq; dissimile, non posse eum diuidi: quòd si non possit, nō posse interire. Magnóque esse argumento, homines scire pleraque antè, quàm nati sint, quòd iam pueri cum aries difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, vt eas nō tum primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi clarissimi filij, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim dum erā vobiscum, animum meum videbatis, sed eum esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nūquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, viuere: cum exissent ex ys, emori: nec verò non animū esse insipientem, cum è insipienti corpore euasisset: sed cum omni admistione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam cum hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum perspicuum est, quo quaque discedant: abeunt enim omnia, vnde orta sunt,

Πλατωνίζει.

Verba Cyri morientis, ex libro Pædiæ, apud Xenophontem.

sunt, animus autem solus nec cum adest, nec cum discedit apparet. Iam verò videtis nihil morti esse tam simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant diuinitatem suam: multa enim cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sunt, cum se planè corporis vinculis relaxauerint. Quare si hæc ita sint, sic me colite vt Deum: sin vna interiturus est animus cum corpore, vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam vestri piè, inuiolatéque seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo vnquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (vt de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnósque domi militiæq; fuscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, esset terminaturus? Nónne melius multò fuisset, otiosam ætatem & quietam sine vlla labore, & contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatẽ semper ita prospiciebat, quasi cum excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ne ita se haberet, vt animi immortales

Nihil tam morti simile, quàm somnus. 48

tales essent, haud optimi cuiusq; animus maximè ad immortalem gloriã niteretur. Quid? quòd sapientissimus quisq; aequissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nónne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius videre se, ad meliora proficisci: ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos verò solum conuenire* aueo, quos ipse cognoui: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quos quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, néue tanquam* pilam retorserit. Quòd si quis Deus mihi largiatur, vt ex hac aetate repueràscam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet vita commodi? quid nõ potius laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & bi docti sæpè fecerũt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, vt frustra me natum non existimem: & ex vita istà discedo tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim naturã diuersorium nobis, non habitandi dedit. O praclarum diem, cùm ad illud animorum cõsilium, cœtúmque proficiscar, & cùm ex turba, & colluuione discedam? proficiscar enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus

Tuli ini-quo animo mortem fe-runt: sapien-tes verò æ-quissimo.

*Laurentius Valla cap. 98. lib. 5. legit habeo. atque ita legisse vi-detur Theo-do. Gaza.

*Pilam retraxerit.

49

Prouerbium Sic vixit Ca-to, vt frustrà se natum nõ existimet.

Commoran-di, non habi-tandi diuer-sorium habe-mus.

tus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est, quod contra decuit, ad illum meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quòd æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim tecum Lælium admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solùm nõ molesta, sed etiam iucunda. Quòd si in hõc erro, quòd animos hominum immortales esse credam, libẽter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector dum viuo, extorqueri volo: sin mortuus (vt quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam, non vereor ne hũc errorem meum minuti Philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, sic viuendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabula, cuius defatigationem fugere debemus præsertim, adiuncta satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam vtinam perueniatis, vt ea quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis.

M. T. CICERONIS DE SENECTVTE FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS PARADOXA AD MARCVM BRVTVM.

ANIMADVERTI, Brute, sæpè Catonem auunculum tuum, cùm in Senatu sententiam diceret, locos graues ex Philosophia tractare, abhorrentes ab hoc vsu forensi, & publico: sed dicendo consequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo magis est illi, quam aut tibi, aut nobis; quia nos ea Philosophia vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (meâ sententia) Stoicus & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum sed manubis interrogatiunculis, quasi punctis quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ita putarem, fecit etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Dijs immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis

tis adhibitis, dicere. Eo autem illa quæ vix
[illegible] in alio Stoici probant, ludens
comparat communes locos. Quæ quia sunt ad-
mirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis
etiam mollibus appellantur: tentare volui, posset-
ne proferri in lucem, ac fieri, in forum, & ita dici, Paradoxa
vt probarentur: an alia quædam esset erudita, a- est contra
lia popularis oratio. Eoque scripsi libentius, quod opinionem.
mihi ista quidem, quæ appellantur, maximè vi-
dentur esse Socratica, longeque verissima. Lege-
pres igitur hoc paruum opusculum lucubratum 1.
his iam contractioribus noctibus: quoniam illud
maiorum vigiliarum munus in tuo nomine appa-
ruit. Degustabis & hoc genus exercitationum 6.
mearum, quibus vti consueui, cum ea, quæ di-
cuntur à scholis nostris, ad nostrum hoc oratorium
transfero dicendi genus. Hoc tamen vnum in ar-
tum vt proferas, nihil postulo: non enim est tale,
in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ,
sed tamen vt ex eadem officina exisse appa-
reat.

Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν: id est,

Quòd honestum sit, id solum bonum esse.

VEREOR, ne cui vestrum ex Stoicorum ho- Pecunia &
minum disputationibus, non ex meo sensu id genus
quæprompta hæc videatur oratio. Dicam bona non
tamen quod sentio, & dicam breuius, quam res communia
tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque randa.
pecuniæ istorum, neque tecta magnifica, neque

[illegible]

opes, neque imperia, neque ea, quibus maxime acclamatur, voluptates in bonis rebus, aut extremis esse numerandas duxit: quippe cum videremus homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim vnquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque eo solum quæ habent, libidine augendi cruciatur, sed etiam quæ tenent, metu. In quo equidem contemnendorum hominum, maiorum nostrorum sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia pecunia membra, solo verbo, Bona putauerunt appellanda, cùm re, ac factis longè aliter iudicauissent. Potestne bonam cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia alia videmus, vt etiam improbi habeant, & obtineant probi. Quamobrem licet rideat si quis vult, plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego quæquam bona perdidisse dicam, si quis pecuniam aut pellectile amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, vt opinor, qui enumeratur inter septem sapientes. Cuius cum patriam Prienen cepisset hostis, cæteriq; ita fugerent, vt multa fugientibus secum asportarent, cum esset admonitus a quodam, vt idem ipse faceret: Ego verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc humana fortuna, ac sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, Bonum? si quid rectè sit, & honestè, & cum

...rum & bonorum, & cum virtute est, ita ...
...ter Romulo. Sed hæc videri possunt obscuriora, ...
...tum sint, apposuimus exemplorum lentius dispu-
tantur: vita atque factis illustrandæ sunt summo-
rum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quam fa-
cilè est, disputari videntur. Quæro enim à vobis,
num vllam coritationem habuisse videãtur ij, qui
hanc Rempublicam tam præclare fundatam ho-
bis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad auari-
tiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut su-
pellectilis ad delitias, aut epulorum ad voluptates?
Ponite ante oculos vnumquemq; rerum, vultis in-
sipiam à Romulo? vultis post liberatam ciuita-
tem ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus
tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum?
Ilsne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis at-
que virtutibus? Quid autem Numa Pompilius?
munúsne gratas Diis immortalibus existimatis, ac
fictiles crinitas fuisse, quam delicias aliorum
turpes arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim
omnes pares inter se, præter vnum Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in pa-
tria liberanda: si quis aliquis item eiusdem con-
silij socios, quid spectauerint, quid secuti sint:
nunquis existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui de-
nique præter officium fortis, & magni viri quic-
quam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res
ad veri Personam Q. Mutium impulit, sine vlla

Pulchra distributio Inductione probat diuitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

Enumeratio, vehemens, & copiosa.

Alias, An quicquam horum cogitasse quicquam in vita exp. per-

Voluptas nō est summum bonum

sic saltem sua. Quæ vis Horatium Coclitem [illegible] tenuit in ponte solum. Quæ vis patrem Decium, qui se in hostium equitatum immisit armatus? Quid tenuit Curiorum C. Fabrium? quid tenuit in victu M. Curium? quid Scipiones, qui Carthaginensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? Quid Africanus minor? quid pater? Quid inter hos ætates interiectus Cato? Quid innumerabiles alij? Nā domesticis exēplis abundamus. An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & præclarum videretur? Veniant igitur irrisores bonus orationis, at sententiæ: & iam velipsi iudicent, vtrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui bonis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant, an C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem quæ modò huc, modò illuc transferunt, facile adduci possent vt in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum Bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse non hominum. Tu, cum tibi, sine Deus sine mater (vt ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius, sic te ipse abijcies, atque prosternes, vt nihil inter te, atque inter qua-

impedem aliquid putes interesse? Quicquamne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? Ut enim quisq; est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neq; est vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Melior ne me efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiendis voluptatibus gloriando se & prædicatione extollit? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non est, eaque quo est maior, eo magis mentem è sua sede, & statu dimouet: profecto nihil est aliud bene, & beatè viuere, nisi honestè, & rectè viuere. Honeste et recte vivere

Reprehendit bonorum rem nefarie cere.

Assumptio argumentationis.

Conclusio

in quo virtus sit, ei nihil deesse ad beatè viuendū. Indo gatorum

Nec verò ego M. Regulum eruminosum, nec infœlicem, nec miserum vllo modo putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non vlla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantoque comitatu virtutis septus, cùm corpus eius carperetur, carpi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui nihil secundis in rebus vnquàm ex fortunatis hominibus, in aduersis vnus ex summis viris videbatur, quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis insane, nescis quanta sit virtus habenda, nomen tantum virtutis vsurpas, quid ipsa valeat,

ingratis. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. Cui autem spes omnis & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna: huic nihil potest esse certi, nihilq; quod exploratum habeat permansurum sibi, ne unum quidem diem. Eum tu hominem terreto: si quem eris nactus istius modi, mortis, aut exilij minis: mihi vero quicquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quide euenerit, non modo non repugnanti. Quid enim ego laborani, aut quid egi, aut in quo euigilauerint curæ, & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil consequutus sum, vt eo statu essem, quem neq; fortuna temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria.

Mortemne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus an exilium, vt ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur: non iis, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus, non iis, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem esse dicunt. Te miseria, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec satis est quod est, & idipsum quod habes, neque diuturnum sit futurum, times. Te conscientia stimulant malefici horum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atq; legum. Quocunq; te exciti, vt furiæ sic tua tibi occurrunt iniuria, quæ te respirare non si-

nunt.

mum. Quam obrem vt improbo, & stulto & inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec vtrq; huius virtutis mortis; laudandi sunt, eius non laudanda vita est: neque porro fugienda vita est, quæ laudanda est. Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Æqualia esse peccata.

PArua, inquit, res est, atque magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitijs hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest alius alio maius esse aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquo te verteris, vnum est. Auriganem euertat gubernator an palea, interest aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est labido in muliere, nota: dolor ad pauciores pertinet, quam si etiam petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine. Peccatus vero nihil minus, si quidem est peccare, tanquam transilire lineã. Quod cùm feceris, culpa commissa est: quam longè progrediare cùm semel transieris, ad augendam transeũdi culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod antè non licet, id hoc vno tenetur, si arguitur ne liceret. Itaque nihil nec maius, nec minus vnquam fieri potest: quoniã in eo est peccatum, si nõ licuit. Quod semper vnum, & idem est, quã ex eo peccatum æquantur, æqualia sunt omnia.

Æqualia peccata.

Similitudo Argumentatio finitesima.

ri. Quid? virtutes pares sunt inter se, paria esse
stiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes,
nec bono viro meliorem, nec temperante tempe-
rantiorem, nec forti fortiorem, nec sapienti sapien-
tiorem posse fieri, facilime potest per hunc
virum bonum dici, qui depositum nullo teste cum
luerari impune posset, auri pondo decem reddi-
rit: idem in decem millibus pondo auri non idem
fecerit? Aut temperantem eum, qui nec alicuius
libidine continuerit, nec aliqua effuderit? Vna vir-
tus est, consentiens cum ratione, & perpetua con-
stantia. Nihil huic addi potest, quo magis sit virtus
sit: nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. E-
nim si bene facta, recte facta sunt, & nihil recte
rectius est: certe nec bono quidquam melius quicquam
inueniri potest. Sequitur vero, vt etiam vitia
sint paria: siquidem prauitates cum recte vitia
dicuntur. At qui quoniam pares virtutes sunt: re-
cte etiam facta, quoniam a virtutibus proficiscun-
tur, paria esse debent. Itemq; peccata, quoniam ex
vitijs manant, sint aequalia necesse est. A Philo-
sophis magnas sumis. Metuebam, ne a ignomi-
nibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene
hercule narras: nam istum doctum, & sapientem
virum fuisse memoria traditum est. Sed tamen
(ne ex re [illegible] verbis inter nos contendi-
mus, non magnis) vtrum potius de bonis est quae-
rendum, quid boni ita operari, an quid homi-
nes doctissimi senserint? praesertim cum hac sen-
tentia

nimum vitæ reperiri vlla possit. Quibus est enim
quæ magis arceat homines ab omni improbitate,
quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen:
& æque nocere se, si privatis, ac magistratibus
manus intulerint, quamcunque in domum stupri in-
tulerint, eadem esse labem libidinis? Nihilne igi-
tur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem an
necet, an seruum? Nulla ista sipones, iudicari
qualia sint, non facile possunt. Patrem vita pri-
uare, si per se scelus est, Quo patrono, qui parentes
suos liberos emori, quam seruos viuere maluerũt,
parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam
adimi vita, sine scelere potest: & seruo sæpe, sine
iniuria, non potest. Causa igitur hæc, non natura
distinguit: quæ quando alteri accessit, ita fit pro-
pensius: si vtrique coniuncta est, paria fiant necesse
est. Illud tamen interest, quod in seruo necando,
id fit iniuria, seriei peccatur: in patris vita vio-
landa multa peccantur. Vocatur is, qui procrea-
uit: is, qui alit: is, qui firmauit: is qui in fa-
domo, atq; in Repub. collocauit. Adulti tandem
eorum præstat, quæ pœna maiore dignus est. Sed
qui in vita nostra, cuiuscunque peccato pœna sit, sci-
quantum cuiq; tribui debere debemus. Quicquid
quæ opus est, & quæ vtilia, quid non licet, nescis
fugere debemus? Etiamne in minimis rebus? E-
tiam. Sapiens enim nihil temere facit, nihil fortuito
nisi prudenter, & cum ratione. Hactenus

pronunciari, ne ſyllaba vlla breuior aut longior exibitatur, & explodatur: in vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, vt in ſyllabæ peccare dices? Poetam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam ciuẽ dicitus peccata dimetientem ſua? Quæ ſi viſa ſint breuiora, leuiora qui poſſint videri? cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atq; ordinis: perturbata autem ſemel ratione, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

ἐν τῶν τι μικρὸν ἁμαρτάνειν: id eſt

Omnes ſtultos inſanire.

EGo vero te non ſtultum, vt ſæpe, non improbum, vt ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus addicam neceſſarijs. Sapientis animus magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus vt mœnibus ſeptus, vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli poteſt. Quæ eſt enim ciuitas? Omniſne conſentus ſeruitutis & pœnarum? Omniſne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tam ciuitas cum ſeruitutem omnibus haberet, quæ nihil eſſet aliud, quam mala patrimi occiderat, [illegible] magiſtratibus. Stoicus nemo [illegible] erat. Prædonum ille [illegible] & [illegible] ciuium in foro conſtitutum, & [illegible]

[illegible]ionis

conuersa, quum ciuitas tota [illegible]
tate non fuit, quæ tum nulla erat? accepisti pœ-
nitatem suam, cum esses, & Reipublicæ consul, qui
tum nullus fuerat? [illegible]
erat: esset consensus populi, [illegible] esset iuris, &
quitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita me-
moria. At vide quam ista tui latrocinij tela con-
tempserim. Lætitia, & munissima à te neferiam in
me iniurijs semper duxi: permanisse eam ad me
nunquam putaui: nisi forte te exorientes astrum
vis, aut cum lectus ceteras faces inferebas, quo-
rũ aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Ni-
hil neq; mei est, neque cuiusquam, quod auferri, * diuturnam
quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * quibus
diuturnam animi mei constantiam, me scierit, [illegible] stat Resp.
vigilias, consilia, quibus Resp. inuicta stat, si hu-
ius æterni beneficij immortalem memoriam de-
disses: multo etiam magis, si illam mentem, vnde
hæc consilia manarunt, mihi eripuisses, tum ego
accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fe-
cisti, nec facere potuisti: relictum mihi gloriosum
tua dedit iniuria, non exitium calamitosum. Ergo
ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum mea
salutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis opti-
mi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis, nisi
forte iam hostis esse, & ciuis potest. An tu cuius
ab hoste natura, ac loco, nõ animo, factisq; distin-
guis? Cadem in foro fecisti, armatis satronibus
[illegible] templa

ἓν πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ μωροὶ δοῦλοι. id est,
Omnes sapientes liberos esse, & stultos omnes ser-
nos.

LAVDETVR vero hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur? Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet oportet libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat, tum incipiat aliis imperare, cum ipse improbissimis dominis dedecori, ac turpitudini parere desierit. Dum quidem his obediet, non modo Imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc vsurpatum a doctissimis, quorum autoritate non vterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum vero apud prudentissimos loquar quibus hæc inaudita non sunt, cur ergo simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictū est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas viuendi, vt velis. Quis igitur viuit, vt vult, nisi qui recta sequitur: qui gaudet officio: cui viuendi via considerata, atque prouisa est: qui legibus quidem nō propter metum paret, sed eas sequitur, atq; colit, quia sibi saluti esse maxime iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac libere, cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit

gerit, ab ipso propè [illegible]

bec est vita res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas, atq; iudicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximã dicitur) Fortuna ipsa cedit, sicut sapiens poeta dixit: Sua cuiq; fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapienti, vt nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ita esse pluribus [illegible] illud tamen [illegible] breue, & [illegible] ita sit affectus, esse liberum. [illegible] Igitur omnes improbi, serui. Nec hoc [illegible] quam dicto citatius, atque mirabile. [illegible] eos esse seruos, vt mancipia, quæ sunt dominorum facta nexa, aut aliquo iure ciuili [illegible] sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber videtur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: eicit, abeundum: minatur, extimescendum? Ego vero istum non modo seruum, sed [illegible] nullum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque vt in magna familia sunt aliqui ministeriales (vt ipsis videntur) serui, sed tamen serui Atrienses, [illegible] pari stultitia sunt quæ seruos habent, quos calatum argentum, quos [illegible] opera, quos [illegible] magnificia

Commodus. splendida pulchra

[illegible] principes eſſe. Sed vt in familia
[illegible] qui terunt, qui vngunt, qui ve-
ſtiunt, qui ſarciunt, non honeſtiſſimum locum ſer-
uitutis tenent: ſic in ciuitate, qui ſe ſtatarum rerum
cupiditatibus dediderunt, ipſum ciuitatis locum
pene infimum obtinent. Magna inquis bella geſſit,
magnis imperijs, & triumphis ſtatum ciuitatis auxit:
animũ laude dignum. Etiamſi tibi fabula te ſpectan-
dum detinet, aut ſimile aliquod poëtica. Mitto
vnde ſumpſeris, & quomodo habeat: intuen-
tem te, admirantem, clamores tollentem cum vi-
deo, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico.
Nonne igitur ſunt illa feſtiua? Sunt: non hac
quoq; oculos erudiri habemus. Sed obſecro te, ita
demum habebuntur ista, non vt oblectamenta puerorum
ſint, ſed oblectamenta puerorum. Quid enim cen-
ſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret
Matellionem Corinthium cupidiſſime tractatem
cum ipſe tabam Corinthiam comparaſſet, vtrum
illum ciuem excellentem, an Atticenſem ſeruum
diligentem putaret? Remiſſus Marcus Curius
aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil
ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos,
videat aliquem ſummis populi beneficijs
[illegible] multos acceptantem de piſcibus, &
[illegible] ſtantem, & multarum copia gloriantem,
nonne hunc hominem ita ſeruum iudicet, vt ne in
fami-

Hæc loc
variat, de
quo vide e
quæ
Anto

* capta
Mure
latine
vocant

familia quantum fastidium inferat aliquis negotio
[illegible] An eorum seruitus dubia est, qui cupiosse re-
cusent nullam conditionem recusent? durissima
seruitus? Hereditatis ibes, quid nuncupatus in
seruiendo non sescipit? Quem nuncupes locupletes
orbi senis non obseruat? Loquitur ad voluntatem:
quicquid denunciatum sit, facit: assentatur, assen-
tetur, miratur. Quid horum est liberi? quid denique
non seruiuertis? Quid iam illa cupiditas (quae
videtur esse liberalior) honoris, Imperij, prouincia-
rum? Quam dura est domina, quam imperiosa,
quam uehemens? Cethego homini non prorsus ini-
mo seruire res coegit eos, qui sibi esse amplissimi
uidebantur, mercenarios mittere, noctu uenire domum,
ad eum precari denique supplicare. Quae seruitus
est, hoc libertas existimari potest? Quid? cum
cupiditatum dominatus excessit, & alius est Do-
minus exortus ex conscientia peccatorum, timor?
Quam est illa misera, quam dura seruitus? Ado-
lescentibus paulo lasciorioribus est seruiendum:
omnes qui aliquid scire uidentur, tanquam domi-
ni timentur. Iudex uero quantum habet dominatum? qui timore nocentes afficit? An non est om-
nis metus seruitus? Quid ualet igitur illa eloquen-
tissimi uiri L. Crassi copiosa magis, quam sapiens
oratio. ERIPITE NOS EX SERVITVTE?
Quae est ista seruitus, tam claro homini, tamque
nobili? Omnis animi debilitata, & humilis, &
fracta cupiditas, seruitus est. NOLITE SINE-

RE

tatem vindicari vultis? Minime. Quid enim [illegible] impiis? Nisi vobis vniuersis Dominum mutare non liberè esse vult. QVIBVS ET POSSVMVS, ET PEREMVS. Nos verò singulis animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Impossibile te dicito: quandoquidem potes debere, ne dixeris, quomam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Esse quidem quomodo Imperator esse possit cum eum ne liberum quidem esse ratio, & veritas ipsa conuincat.

Quod solus sapiens diues sit.

QVe est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solúsne diues? Proh Dij immortales egone me audiuisse aliquid, & didicisse non gaudeã? Solúsne studiosus? Quid si ne diues quidem? quid si pauperrimus? Quem enim intelligimus diuitem aut quem verè? in quo homine ponimus? Opinor eum cui tanta possessio est, vt ad liberaliter vtendum facilè contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animum enim tuum oportet se iudicet diuitem, non hominum sermones, neque possessiones tuas. Qui nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, qui contentus etiam si quid accedat diues est. Si autem propter angustias patrimonij nullam quæstum turpem putas,

puras, cum isti quidem nemini quidquam posse
esse sufficere: si quis dare tibi, si poscis, pe-
cieris, auferis, repetis: si socios spoliare, expi-
lare: si testamenta amicorum expectare, ad ne-
cem quemquam, ut ipse supersis: hæc vitium a-
bundantis, an egentis signa sunt? Animus homi-
nis dives non avara appellari solet. Quamvis ille
sit plena, dum te ingentem videbo, divitem non iudi-
cabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, me-
tiuntur homines divitiarum modum. Filium quis
habet? pecunia est opus. Duas? maiore. Plures?
maiore etiam. Si, ut aiunt, Danai quinquaginta
sunt filiæ? tot dotes magnam quærunt pecuniam.
Quantum enim cuique annus est, ad id accomodatur,
ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non
filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet,
quæ brevi tempore maximas copias exhaurire
possint: hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm
ipse egere se sentiat? Multi te audierint, cum
dicerem neminem esse divitem, nisi qui exercitum
alere posset suis fructibus: quod populus Romanus
ex tantis vectigalibus tamen diu vix potest. Igi-
tur hac propositio nunquam vera dives, ante quam
tibi ex tuis possessionibus tantum relictum erit, ut eo
ali sex legiones, & magna equitum, ac peditum
auxilia possint. Iam fateris igitur non esse re-
dimitem: cui tantum deest, ut exple as id quod
Itaq; istam paupertatem vel potius egestatem, ac
mendicitatem vitam nunquam obscurabit. Nã

ut

Dimissio
Colligit ar-

lam pecuniam regiam, virtus domum suam
mittet, an responsum M. Curij? hæredem L.
Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius here-
ditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit?
Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum,
pluris æstimanda sunt, quam illa quæ sunt pecu-
niæ. Quis igitur (siquidem virtutis quod plurimi
sit possideat, ita existimus habendus sit) dubitet,
quin in virtute divitiæ sint? quoniam nulla pos-
sessio, nulla vis auri, & argenti, pluris quam vir-
tus æstimanda est. O dij immortales! non intelli-
gunt homines, quam magnum vectigal sit parti-
monia? Venit enim iam ad sumptuosos, relinquo
istum qui suos. Capit ille ex suis prædijs sex-
centa sestertia, ego centena ex meis: ille diuitata lec-
tica in villis, & sola marmorea facienti, & signa,
tabulas, supellectilem, & vestem infinitè conquisi-
centi, non modò ad fructum illa est sumptus, sed e-
tiam ad fœnus exiguus: ex meo tenui vectigali,
detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam re-
mandabit. Vter igitur est ditior, cui deest, an cui
superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio
quo est maior, eò plus requirit ad sustinendum: an
qua suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me
loquor, quis morum, ac temporum vitio aliquan-
tum etiam ipse fortasse in huius seculi errore ver-
ser? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne
semper Curios, & Luscinios loquamur) pauper
fuit: habuit enim adiculas in Carinis, &

fundum

tundum in Licopo: nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus, & indigi quidem essemus. Sed non æstimatione census, verum victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est, contentum suis rebus esse, maximæ sunt, certissimaq; diuitiæ. Etenim si ij, qui callidi rerum æstimatores, prædia, & ædes quasdam nimio æstimant, quod ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanto est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec subripi potest vnquam: nec naufragio, neq; incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? Quæ præditi qui sunt, soli sunt diuites. Soli enim possidet res & præstuosas, & sempiternas: solia; (quod est proprium diuitiarum) contenti sunt rebus suis, satis esse putant quodcunq; habent, nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui quod haberet esset satis: non modo non copiosi, vocalle, at diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

*Labicanæ. Collatio, cui subiungit expolitionem sententiæ.

Non virtutis potentiam.

MARCI TVLLII. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

M. T. CICERO.

NIS DE SOMNIO SCIPIONIS. (*)

(*) Libri Ciceronis de repub. nō extant, nā amissi sunt. S. Hanso.

Ex libro de Repub. sexto.

Cum in Africam venissem Anitio Manilio Consule, ad quartam legionem Tribunus (vt scitis) militum, nihil mihi potius fuit quàm vt Massinissam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. Ad quem vt veni, complexus me senex collacrimauit, aliquantoque post suspexit in cælum, & Gratias, inquit, tibi ago Summe Sol, vobisq; reliqui cælites, quod antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipse recreor: tanta quàm ex animo meo decedit illius optimi atq; inuictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percontatus est: multisque verbis vltro citroq; habitis, diem nobis consumptus est. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde vt cubitum discessimus, me, & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, altior, quàm

quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hac, quod eramus loquuti, fit enim fere, vt cogitationes, sermonesque nostri pariãt aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sapissime vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quam ex ipsa perdiderat, notior. Quem vt agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Videsne illam urbem, quæ parere pop. Rom. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? ostendebat autẽ Carthaginem de excelso, & pleno stellarum illustri, & claro quodam loco, ad quam tu oppugnandam iam venis prope mues. Hæc hodie biennio 30. euertes, eritq; cognomen tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. Cùm autem Carthaginem deleueris triumphum egeris, censor q; fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, delectẽre iterum absens 30. bellumq; maximum conficies, Numantiamq; excindes. Sed cùm eris currum Capitolium inuectus, offendes Rempub. perturbatam consilijs nouis meis. Hic tu Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilijq; tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam Nam cùm ætas tua septenos octies Solis anfractus, reditúsque conuerterit, duóque hi numeri (quorum vterq; plenus, alter altera de causa habetur)

betur circuitu naturali summã tibi fatalem confecerint: in te vnum atq; tuum nomen se tota conuertet ciuitas. Te Senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur. Tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis salus. Ac ne multa, DICT. Remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cùm exclamasset Lelius, ingemuissentq; cateri vehementius, leniter arridens Scipio, Quaso, inquit, ne me à somno excitetis, & pax sit rebus: audite cetera. Sed quò sis Africano alacrior ad tutandam Rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriã conseruauerunt, adiuuerint, auxerint, certum esse in cœlo, ac definitum locum vbi beati æuo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtúsque hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur: harum rectores & cõseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, et si rursum perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsiui tamen, viuerétne ipse pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Imo verò, inquit, ij viuunt, qui ex corporum vinculis tanquam è carcere euolauerunt: quæ vocatur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem vt vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque osculans flere prohibebat: atq; ego vt primum fletu represso loqui posse cœpi, Quaso, inquam,

quam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est vita (vt Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patêre non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis, quæ globosæ, & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos suos, orbésq; conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, vt auus hic tuus, vt ego qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria, maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (vt à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse

nunquam ſuſpicati ſumus. Ex quibus erat illa minima, quæ vltima cœlo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi, terræ magnitudinem facile vincebant. Iam verò ipſa terra ita mihi parua viſa eſt, vt me Imperij noſtri, quo quaſi punctum eius attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæſo, inquit Africanus, quouſq; humi defixa tua mens erit? Nónne aſpicis, quæ in templa veneris? Nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa ſunt omnia, quorum vnus eſt cœleſtis extimus, qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe Deus, arcens, & continens cæteros: in quo infixi ſunt illi, qui voluũtur, ſtellarum curſus ſempiterni: cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui verſantur retro, contrario motu atque cœlum. Ex quibus vnum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde eſt hominum generi proſper, & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilus, horribiliſq; terris, quem Martem dicitis. Deinde ſubter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tãta magnitudine, vt cuncta ſua luce luſtret, & compleat. Hunc vt comites conſequuntur alter Veneris, alter Mercurij curſus. In infimóq; orbe Luna radijs Solis accenſa conuertitur. Infrà autem iam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam ſunt æterna omnia. Nam ea, quæ

quæ est media, & nona tellus, neq; mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo* motu pondera. Quæ cùm intuerer stupens, vt me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui cõplet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui internallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta non grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt, & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. Nam terra nona immobilis manẽs, ima sede semper hæret complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus: in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris, * modorum septem efficiunt distinctos internallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus est. Quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppleta aures obsurduerunt: nec est vllus hebetior sensus in vobis: sicut in illis, vbi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominatur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret.

* alias mota

Hic locus variat: vide in annotationibus.

Catadupa.

caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, vt eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis aduersum, eiúsq; radijs acies vestra, sensúsq; vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidē. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum: quæ si tibi parua (vt est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celeritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris, & angustis in locis, & in ipsis quasi matulis, vbi habitatur, vastas solitudines interiectas. Hósque qui incolunt terram, non modò, interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit sed partim obliquos, partim *auersos, partim etiam aduersos stare vobis, à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis è quibus duos maximè inter se diuersos, & cœli verticibus ipsis ex vtraque parte subnixos obriguisse pruina vides: medium autē illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille (in quo qui insistunt, aduersa vobis vrgent vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autē alter subiectus Aquiloni, quē incolitis cerne, quàm vos tenui parte cōtingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis angustata verticibus,

*transuersos.

cibus, lateribus latior, parua quedã insula est: circunfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quàm sit paruus, vides. Ex his ipsis cultis, notísque terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomẽ, vel Caucasum hunc quẽ cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis Orientis, aut obeuntis Solis vltimis, aut Aquilonis, Austrine partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustijs vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autẽ, qui de vobis loquuntur, quàm loquentur diu? Quinetiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes vniuscuiusque nostrũm à patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluuiones, exustionésque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab ijs, qui postea nascuntur, sermonem fore de te, cùm ab ijs nullus fuerit, qui antè nati sunt? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo vnius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodò solis, id est, vnius astri reditu metiuntur: re ipsa autem cùm ad idem vnde semel profecta sunt, cũcta astra redierint, eandemq; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint, tum ille vere

vertens

Annus Vertens.

vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namq; vt olim defecere sol hominibus, extinguíq; visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit: ita quandocunque eadem parte sol, rodémq; tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellísq; reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vigesimam partẽ scito esse conuersam. Quocirca si reditum in hunc locũ desperaueris, in quo omnia sunt maguis, & præstantibus viris, quanti tandẽ est ista hominũ gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partẽ exiguam potest? Igitur altè spectare si voles, atque hanc sedem, & æternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alij loquantur, ipsi videãt: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec vnquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblitione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset, Ego verò, inquam, ò Africane, si quidem bene meritis de patria, quasi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia vestigijs ingressus patrijs, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen tanto præmio proposito enitar multò vigilantiùs. Et ille: Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus

hoc,

hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusque, is est quisq; non est figura, quæ digito demonstrari potest. Deū te igitur scito esse: siquidē Deus est qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidit, qui tum regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hūc mūdum princeps ille Deus: & vt mundū ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nā quod semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quódq; ipsum agitur aliunde, quando finem habet motus, viuendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nūquam ne moueri quidem desinit: quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim id esset principiū, quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem vnquam. Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est, à principio omnia oriri. Ita fit, vt motus principium ex eo sit quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnísque terra consistat necesse est, nec vim vllam nanciscatur, * quæ à primo impulsu moueatur. Cùm pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moueatur: quis est hic, qui hanc naturam animis esse

* quæ.

esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & sua. Nam hæc est natura propria animæ, atq; vis. Quæ si est vna ex omnibus, quæ sese moueat, neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem hæ optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitatus, & exercitatus animus velociùs in hanc sedem, & domum suam peruolabit. Idq; ocyùs faciet, si iam tum cùm erit inclusus in corpore, & eminebit foras, & ea quæ extrà erunt, contẽplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura violauerunt: corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis reuertuntur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

MARCI TVLLII CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS

FINIS.

sibi grissimo strict. presenti tempore bila
libi nessio cuius, in diuitiis ille hemke.